

YAKIN GEÇMİŞTEN OLASI GELECEĞE BARIŞI YEŞERTMEK

2013-2018 YILLARI ARASINDA DİYARBAKIR'DA YAŞAYAN LGBTİ+'LAR

AYSEL FİDAN
ATALAY GÖÇER

KESKESOR AMED
LGBTİ+ OLUŞUMU

BARIŞ İÇİN KÜLTÜREL
ARAŞTIRMALAR DERNEĞİ

YAKIN GEÇMİŞTEN OLASI GELECEĞE BARIŞI YEŞERTMEK

2013-2018 YILLARI ARASINDA DİYARBAKIR'DA YAŞAYAN LGBTİ+'LAR

AYSEL FİDAN
ATALAY GÖÇER

The logo for Keskesor Amed LGBT+ Oluşumu. It features the word "keskesor" in a colorful, lowercase, sans-serif font. Below the text is a horizontal line, and underneath that line are several small, stylized, colorful shapes that resemble the letters "n" or "m" arranged in a row.
KESKESOR AMED
LGBTİ+ OLUŞUMU

The logo for Barış İçin Kültürel Araştırmalar Derneği. It features a colorful, abstract graphic on the left that resembles a stylized flower or a cluster of shapes. To the right of the graphic is the word "bakad" in a colorful, lowercase, sans-serif font.
BARIŞ İÇİN KÜLTÜREL
ARAŞTIRMALAR DERNEĞİ

Bu yayın Friedrich-Ebert-Stiftung (FES) Derneği Türkiye Temsilciliği'nin katkıları ile Universus tarafından hazırlanmıştır. Bu yayında yer alan görüşler FES Derneği Türkiye Temsilciliği'nin görüşlerini temsil etmez.

YAKIN GEÇMİŞTEN OLASI GELECEĞE BARIŞI YEŞERTMEK
2013-2018 YILLARI ARASINDA DİYARBAKIR'DA YAŞAYAN LGBTİ+'LAR

Yazarlar: Aysel Fidan, Atalay Göçer

Hukuk Danışmanı: Okan Altekin

Düzeltili: Selda Sultan

Grafik Tasarım & Uygulama: Berkay Yahya Bostan

Kapak Fotoğrafi: Etkin Haber Ajansı (ETHA)

Basım Tarihi: Mart 2022

ISBN: 978-605-73580-0-4

Copyright © Kasım 2021 bakad

Atalay Göçer: 2011 yılında yüksek lisans eğitimini bırakarak Diyarbakır'a yerleşti ve o zamandan 2021 yılının sonuna kadar Diyarbakır Siyasal ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü'nde (DİSA) proje koordinatörü olarak çalıştı. 2012 yılından Barış için Kültürel Araştırmalar Derneği'nin (bakad) kuruluşuna kadar KeSKeSoR Amed LGBTİ+ Oluşumu'nda ve 2015-2017 yılları arasında Ekoloji Derneği'nde faaliyet yürüttü. Ekoloji/kent, militarizm ve toplumsal cinsiyet alanlarındaki çalışmalarına devam ediyor.

Aysel Fidan: Diyarbakır'da doğdu. İlk, orta ve lise eğitimini Diyarbakır'da gördükten sonra Boğaziçi Üniversitesi Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık ile Okul Öncesi Öğretmenliği bölümlerinden mezun oldu. Okul Psikolojik Danışmanı olarak çalışıyor. Rehberlik ve Araştırma Merkezi'nde üstün zekalı çocuklar ve iki kere farklı üstün zekalı çocukları konu alan araştırmalar yürüttü. Diyarbakır Siyasal ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü'nde (DİSA) Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Araştırma Programı kurucuları arasında yer aldı. Aynı program kapsamında Diyarbakır için Kadın Okumaları, Pandemi ve Kadın ve Eleştirel Erkeklik Projelerinde araştırmacı ve yürütücü olarak çalıştı. İslami feminizmler, eleştirel erkeklik alanlarında çalışmalar yürütüyor.

TEŞEKKÜR

Öncelikle bu araştırmayı yapmaya öncülük eden ve görüşmecilere erişimimizi sağlayan Keskesor Amed LGBTİ+ Oluşumuna, görüşme formunu birlikte hazırladığımız Fatma Kaya'ya ve Okan Altekin'e, görüşme formunu değerlendirek katkı sağlayan Melek Göregenli'ye, görüşmeleri gerçekleştiren Ceylan Gülen, Fatma Kaya, Larin Berzê, Loren Elva ve Okan Altekin'e, bizimle görüşmeyi kabul edip içtenlikle deneyimlerini paylaşan tüm görüşmecilerimize, araştırmanın yazım aşamasında tüm kahrımızı çeken Remziye Fidan ve Vera'ya, çalışmanın her aşamasında sabırla bizi destekleyen FES ekibinden Cihan Hüroğlu'na, çalışmanın nihayete ermesinde emeği geçen bakad ve DEMOS'tan arkadaşlarımıza teşekkürü bir borç biliriz.

Barişı yeşertenlere...

İçindekiler

Giriş	11
Birinci Bölüm	
2013-2018 Yılları Arasında Diyarbakır'da Yaşayan LGBTİ+'lar	14
A. Diyarbakır'da Yaşayan LGBTİ+'lar	14
1. Temel Veriler	14
Yaş	14
Cinsel yönelim/cinsiyet kimliğine dair tanım ve beyanlar	14
Görüşmecilerin çevrelerine açıklık durumları	15
Eğitim durumu	15
En uzun süre yaşanan yer ve en çok etkilenilen yer	16
Anadili, etnik kimlik ve hanede konuşulan dil	17
2. Aile Ortamı ve Yakın Çevre	18
Aile ortamı	18
Ebeveyn eğitim durumu	18
Yetişilen/büyünen ortam ve mevcut çevre	18
3. Sosyo-Ekonomik Durum	18
Aylık gelir durumu	18
Çalışma durumu	19
Sektör dağılımı	20
Sosyal güvence durumu	20
Yaşanan hane ile ilişkiselilik	20
Hane giderlerinin karşılanması	20
Hanede yaşayan kişi sayısı, haneye gelir getiren kişi sayısı ve haneye giren aylık gelir incelemesi	21
4. Sosyo-Kültürel Alan	22
Yakın çevre ile ilişkiler	22
Sosyalleşme	23
Kültürel faaliyetler	23
Son 6 ay içinde okunan kitaplar	24
Son 6 ay içindeki kültürel faaliyetler	24
Seyahate çıkma motivasyonları	25
Başka şehir veya ülkeye gitme/gitmeme sıklık ve gerekçesi	25
Başka şehir ve ülkeye gitme/tekrar gitme isteği sıklık ve gerekçesi	26
B. Çeşitli Ayrımcılık Temellerine Göre LGBTİ+'lar	26
Bölüm Değerlendirmesi	31
İkinci Bölüm	
Diyarbakır'da Yaşayan LGBTİ+'lar ve Ayrımcılık	39
A. Diyarbakır'da yaşayan LGBTİ+'ların gözünden ayrımcılık	42
Adalet erişim	42
Sağlığa erişim	43

<i>Siyasete katılım</i>	44
<i>Eğitim hayatı</i>	45
<i>Çalışma hayatı</i>	46
<i>Aile ortamı</i>	47
B. Diyarbakır'da yaşayan LGBTİ+'ları haritalandırmak	48
<i>Adalet erişim</i>	48
<i>Sağlığa erişim</i>	48
<i>Siyasete katılım</i>	49
<i>Eğitim hayatı</i>	49
<i>Çalışma hayatı</i>	49
<i>Aile ortamı</i>	50
C. Ayrımcılık vakalarına hayatta kalan, fail, mekan, şiddet ve tanıklık odağından bakmak	51
<i>Hayatta kalan</i>	51
<i>Ayrımcılığın faili</i>	53
<i>Ayrımcılığın gerçekleştiği mekan bağlamında betimlenmesi</i>	55
<i>Şiddet</i>	57
<i>Ayrımcılığın tanıkları/tanık tutumları</i>	59
<i>Hayatta kalanın ayrımcılık sonrası faille görüşme durumu</i>	60
<i>Hayatta kalanların ayrımcılıktan etkilenme durumları</i>	62
D. Ayrımcılıkla Baş Etme Araç ve Yöntemleri	62
<i>Ayrımcılıkla baş etme araç ve yöntemlerinin kullanımı</i>	63
<i>Bir baş etme yöntemi olarak "kendim çözdüm." ve "kişiyi ya da kurumu teşhir ettim."</i>	64
<i>Ayrımcılıkla baş etmede kullanılan araç ve yöntemlerden alınan sonuçlar</i>	64
<i>Hiçbir baş etme araç ve yöntemi kullanmayanlar</i>	65
<i>Bölüm Değerlendirmesi: Sistemik ayrımcılığın betimlenmesi</i>	67

Üçüncü Bölüm

Ayrımcılıkla Baş Etme Araç ve Yöntemlerinin İşlevselliği..... 31

A. Ayrımcılıkla Baş Etmede Güçlendirici Faktörler	31
1. Ayrımcılıkla Baş Etmede İnsan Faktörü	32
<i>Tanık tutumlarının ayrımcılıkla baş etme araç ve yöntemlerinin kullanımına etkisi</i>	32
<i>Tanık tutumlarının ayrımcılıkla baş etme araç ve yöntemlerine göre dağılım</i>	33
<i>Ayrımcılıkla baş etmede ailenin etkisi</i>	34
<i>Ayrımcılıkla baş etmede arkadaş(lar)ın etkisi</i>	37
2. Ayrımcılıkla Baş Etmede Sivil Toplum/Meslek Örgütleri ve Siyasi Oluşumlar ile Tanışık Veya İlişkili Olmaktan Kaynaklı Örgüt Faktörü.	38
3. Ekonomi Faktörü	39
B. Ayrımcılık Vakalarında Adaletin Tesisi, Olumsuz Etkilenme ve Herhangi Bir Araç ve Yöntem Kullanmama	41
<i>Adaletin tesisi</i>	41
<i>Olumsuz etkilenme</i>	43

	<i>Ayrımcılıkla baş etmede herhangi bir araç ve yöntem kullanmama</i>	45
C.	Adaletin Tesisi Bağlamında Baş Etme Mekanizmalarının İşleyişi	47

Dördüncü Bölüm

Bariş ve Savaş Dönemlerinde Diyarbakır'da Yaşayan LGBTİ+'lar .85

A.	Savaş ve Barış Kavramlarına Çeşitli Yaklaşımlar	85
	<i>Savaşta ve barışta LGBTİ+'lar</i>	88
	<i>Türkiye'de 2013-2018 yılları arasında barış ve savaşın izini sürmek</i>	89
B.	Barış ve Savaş Döneminde Diyarbakır'da Yaşayan LGBTİ+'ların Deneyimleri	93
	<i>Ayrımcılıklar bağlamında barış ve savaş dönemleri</i>	93
	<i>Şiddet bağlamında barış ve savaş dönemleri</i>	93
	<i>Ayrımcı tutumlar bağlamında barış ve savaş dönemleri</i>	93
	<i>Fail-mekan-tanıklık bağlamında barış ve savaş dönemleri</i>	95
	<i>Ayrımcılıkla baş etmede kullanılan araç ve yöntemler</i>	96

Bölüm değerlendirmesi:

LGBTİ+ kapsayıcı barış arayışında savaşın cis-heteronormatif yüzü	99
---	----

Sonuç Yerine

Şimdi ve Burada: Geçiş Dönemi Adaletinden LGBTİ+'lar için Dönüştürücü Adalet 101

<i>Geçiş dönemi adaleti: tanımlar, imkanlar ve sınırlar</i>	102
<i>Geçiş dönemi adaletinden dönüştürücü adalet</i>	103
<i>Bir dönüştürücü adalet modeli</i>	104
<i>Ayrımcılıkla mücadelede süreç/zaman faktörü</i>	106

Kaynakça	108
--------------------	-----

Giriş*

KeSKeSoR Amed LGBTİ+ Oluşumu olarak 2012 yılının Nisan ayından bu yana Diyarbakır'da faaliyet yürütüyoruz. Kurulduğumuz günden bu güne grup olarak amacımız; Diyarbakır ve çevre illerde başta LGBTİ+'lar olmak üzere heteronormativiteden mustarip herkesin bir araya gelmesine ve bireylerin kendilerini geliştirme-lerine yönelik çalışmalar yürüterek topluma etkin ve sorumlu katılımlarını sağlamak oldu. Hayatın her alanına nüfuz etmiş ayrımcı, hiyerarşik ve otoriter yapılardan kaynaklanan ahlaki, dini ve bilimsel önyargıları tartışmaya ve toplumda yapısal bir dönüşüm sağlamaya yönelik gönüllülük, şeffaflık ve etkin katılım ilkeleri ile çalışmalar gerçekleştirdik. Bu amaçla Diyarbakır'da ilgili kurum, kuruluş ve toplum örgütleriyle işbirliği içerisinde çalışmayı ve politika üretmeyi savunduk.

KeSKeSoR olarak öncelikle Diyarbakır ve çevre illerdeki LGBTİ+'ların sorunlarına odaklandık. Bütün etkinliklerimizde yaşadığımız bölgenin dinamiklerinden etkilenen LGBTİ+'ların ihtiyaçlarını gözlemeye çalıştık.

1 Mayıs 2012'de İstasyon (5 Haziran) Meydanında gökkuşağı bayraklarını ilk kez açmamızla KeSKeSoR adı altında yürüttüğümüz mücadeleyi görünür kılmaya başladık. 1 Eylül 2012'de Dünya Barış Günü için düzenlenen mitinge "Herkes için Barış" çağrısıyla katıldık. Bu mitingde 4 Temmuz 2012'de bir namus cinayetiyle yitirdiğimiz Roşin Çiçek için alandaydık. Alana çıktığımızda Diyarbakır'da yaşayan LGBTİ+'lar olarak Roşin Çiçek'i katleden zihniyet ile Kürtlere karşı yürütülen savaş politikalarını ve düşman hukukunu bir ve aynı gördüğümüzü göstermeye çalıştık. Zamanla Kürt LGBTİ+'larla özdeşleşen "Deng bide Aştîyê" sloganıyla, homofobi ve transfobiye karşı yürütülen mücadele ile barış mücadelesinin ortaklığına vurgu yapıyorduk, çünkü bizim için orduların birbirlerine yönelttiği silahlarla LGBTİ+'lara yönelen silahlar arasında bir ayırım yoktu.

Bu politikamızdan doğru Diyarbakır'da verdiğimiz mücadele çoklu ve kesimsel bir mücadeleye denk düşüyor: Kürt toplumu içinde LGBTİ+ olmak ve Türkiye LGBTİ+ hareketi içinde Kürt olmak. Kürt LGBTİ+ olmanın ve özellikle Diyarbakır'da yaşıyor olmanın ise elbette farklı yansımaları olabilir.

* KeSKeSoR Amed LGBTİ+ Oluşumu olarak başladığımız bu araştırma Barış için Kültürel Araştırmalar Derneği - bakad tarafından son haline kavuştu.

1 Eylül 2021 tarihinde hak temelli çalışma yürüten ve sivil toplum geçmişi olan bir grup aktivist, akademisyen ve sanatçı tarafından kurulan Barış için Kültürel Araştırmalar Derneği - bakad katılımcılık ilkesi temelinde demokrasinin derinleşmesini ve kapsayıcı ve dönüştürücü adalet aracılığıyla toplumsal barışın sağlanmasını amaçlamaktadır.

bakad Diyarbakır özelinde ırk, din, yaş, cinsiyet, cinsel yönelim/cinsiyet kimliği ve ekonomi temelli toplumsal eşitsizliklerin yapısal ve kültürel arka planını anlamaya yönelik bilimsel veriye dayalı bilgi üretimiyle Türkiye'de barış kültürünü yaymayı hedeflemektedir.

Ayrımcı uygulamaların giderek çoğaldığı ve farklılaştığı göz önünde bulundurulduğunda bu uygulamaları takip edebilmek, faillerini işaret edebilmek ve mekânsal ifadesine dair yorum yapabilmek kolay olamıyor. Tüm bu farklılıklar birlikte değerlendirildiğinde, Kürt LGBTİ+'ların aile içinde, yaşadıkları yerleşim yerinde, kamusal alanlarda, devlet kurumlarında hangi ayrımcılıklara maruz bırakıldıkları ve bunlarla özellikle de Diyarbakır'da, işsizlik oranının arttığı bir dönemde nasıl baş ettikleri anlaşılabilir.

Johan Galtung aracılığıyla şiddeti 3 kategoride düşünebiliriz. Galtung'un (1969) ele aldığı 3 şiddet kategorisinden ilki, bizim de araştırmamızın verileri arasında yer alan, doğrudan şiddettir. Bu şiddetin arkasında pek de görünür olmayan bir şiddet türü daha vardır ki faili her zaman net olarak belirlenemez. Bu, Galtung'un yapısal şiddet dediği ikinci kategorideki şiddet türüdür. Yapısal şiddet, doğrudan şiddetin nasıl kurumsal yapılar içinde boyut kazandığını açıklamaya yarar. Üçüncü olaraksa kültürel şiddet vardır. Bu kategorideki şiddet, yapısal şiddeti meşrulaştıran bir faktör olarak devreye girer. Örneğin insan öldürmek kötüdür, ama savaşta insan öldürmek kahramanlıktır. Kültürel şiddete örnek olabilecek bu kabul, ölmeyi tercih etmemizi kolaylaştıran ve bunu pekiştiren bir methiye olarak şehitlik de kültürel şiddetin birer yansıması olarak görülebilir. Dolayısıyla devlet faili olduğu kültürel şiddet aracılığıyla gene faili olduğu yapısal şiddetin görülmemesini sağlar. Bizce, kültürel şiddetin ortadan kalkması ancak bir barış kültürüyle mümkündür. Dolayısıyla araştırmamızla "LGBTİ+ kapsayıcı bir barış kültürü nasıl oluşturulabilir?" sorusuna cevap arıyoruz.

KeSKeSoR Amed LGBTİ+ Oluşumu olarak bu araştırmayla Diyarbakır'da yaşayan LGBTİ+'lar özelinde, aile içinde, eğitim, sağlık ve adalet kurumlarında, çalışma hayatında ve çeşitli siyasal alanlarda ayrımcı tutumların nasıl şekillendiğini ve ayrımcılıkla nasıl mücadele edildiğini görmeyi amaçladık. Bunu yaparken araştırmayı belli bir zamansal çerçevede ele almayı planladık. Bundan dolayı araştırmayı şekillendiren unsurlardan biri de bu özgün zaman faktörüdür. Araştırma 2013 ile 2018 yılları arasını kapsıyor. Bu zaman aralığını seçmemiz elbette tesadüf değil.

21 Mart 2013'te Diyarbakır Newroz'unda Öcalan'ın mektubunun okunmasıyla ilan edilen, pek çoklarının çözüm ve/veya barış süreci olarak okunan bu dönemin 24 Temmuz 2015'te Türk Hava Kuvvetlerinin Kandil, Zap, Metîna, Garê, Haftanîn, Avaşîn ve Xakurkê bölgelerine yönelik hava saldırısı neticesinde tekrar silahlı çatışmaların yaşandığı bir döneme evrildiği görülebilir. Bu araştırma kapsamında bu iki olayın gerçekleştiği zaman aralığını "Barış Dönemi"; 24 Temmuz 2015'ten 24 Haziran 2018'de Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçişi sağlayan halk oylamasının yapıldığı zaman aralığını ise "Savaş Dönemi" olarak adlandırdık.

Araştırmayı yaparken özellikle 2013-2015 yılları arasındaki barış dönemi ile 2015-2018 yılları arasındaki savaş dönemini karşılaştırmalı olarak inceleyerek kalıcı bir barışın kapsamını ve imkanlarını tartışmayı hedefledik.

2013-2018 yılları arasında Diyarbakır'da yaşayan LGBTİ+'ların 2013-2015 ve 2015-2018 yıllarında barış ve savaş dönemleri olarak iki farklı siyasal kategoriye göre maruz bırakıldıkları ayrımcılıkları ve bu ayrımcılıklarla baş etme yöntemlerini betimleyebilmek için nitel araştırma yöntemlerini benimsedik.

Bu araştırma kapsamında kullandığımız verilerin toplanması ve işlenmesi için KeSKeSoR Amed LGBTİ+ Oluşumu aktivistleri, bir hukukçu, bir sosyolog ve bir psikolojik danışman olarak birlikte çalıştık. Önce yarı yapılandırılmış bir görüşme/mülakat formu hazırladık. Forma son halinin verilme aşamasında bir akademisyenden destek aldık. Görüşme formu iki ana bölümden oluşuyor. İlk bölümde görüşmecilerin demografik bilgilerinin; ikinci bölümde ise 2013-2018 yılları arasında (1) adalete

erişim, (2) sağlığa erişim, (3) siyasete katılım, (4) eğitim hayatı, (5) çalışma hayatı ve (6) aile ortamında cinsel yönelim/cinsiyet kimliği temelli maruz bırakıldıkları ayrımcılıkların ve bu ayrımcılıklarla baş etme yöntemlerinin tespitine yönelik sorular yer alıyor. Araştırmancının verilerini, hazırlanan görüşme formu üzerinden derinlemesine görüşme/mülakat yöntemini izleyerek, Temmuz-Eylül 2019 arasında yüz yüze uygulayarak topladık.

Araştırmancının evreni 2013-2018 yılları arasında Diyarbakır'da yaşayan LGBTİ+'lardır. Kartopu yöntemi kullanılarak eriştiğimiz 75 görüşmeci, araştırmancının örneklemini oluşturuyor. LGBTİ+'ların denk temsiliyi sağlamak için benzer sayıda lezbiyen, gey, biseksüel (*kadın/erkek*), transseksüel (*kadın/erkek*), interseks ve +'lara göre tabakalı örneklem modeli de kullandık. 10 lezbiyen, 19 gey, 21 biseksüel, 15 trans ve 10 + görüşmeciye ulaştık. Intersekslere erişim sağlayamadık.

Bu araştırmancının veri analizini iki aşamada yürüttük. Demografik verilerin betimsel sunumunu kolaylaştırmak için sıklık ve yüzdelik hesaplama, karşılaştırmalı tablo gibi göstergelerden faydalandık. Bu veriler SPSS programı aracılığı ile işlendi. Araştırmancının açık uçlu soruları ile maruz bırakılan ayrımcılığın detaylı anlatıldığı bölümler için içerik analizi yöntemi kullanıldı. Bu yöntem için öncelikle açık uçlu sorulara verilen her cevap ayrı ayrı kodlandı, bu kodlamaları bir kategori oluşturacak şekilde bir araya getirip sıklıklarına göre düzenledik.

Verilerin sunumu için öncelikle görüşmecilerin demografik bilgilerine yer verildi. Birinci Bölüm'de görüşmecilerin Diyarbakır evreni içinde nasıl bir profile sahip oldukları aktarılıyor. Bu bölümde erişilen LGBTİ+'ların sayısı, cinsel yönelim/cinsiyet kimlikleri, büyüdükleri/yetiştikleri çevre ile mevcut çevrelerinin betimlenmesi, eğitim ve çalışma durumları, sosyal ve kültürel tutumları ve cinsel yönelim/cinsiyet kimliği dışında başka hangi temellerde ayrımcılığa maruz bırakıldıkları gibi bilgiler yer alıyor.

İkinci Bölüm'de görüşmecilerin 2013-2018 yılları arasında adalete ve sağlığa erişim, siyasete katılım, eğitim ve çalışma hayatı ile aile ortamında maruz bırakıldıkları ayrımcılıklar hayatta kalan, fail, mekan, şiddet türleri ve tanıklık durumları üzerinden ele alınıyor. Ayrımcılığın etkisi ve ayrımcılıkla baş etmede kullanılan araç ve yöntemler inceleniyor.

Üçüncü Bölüm'de hayatta kalanların ayrımcılıkla baş ederken sahip oldukları araç ve yöntemler (1) insan faktörü, (2) sivil toplum/meslek örgütleri ve siyasi oluşumlar ile tanışık veya ilişkili olmaktan kaynaklı örgüt faktörü ve (3) ekonomi faktörü esas alınarak değerlendiriliyor. Ayrımcılıkla baş etmede sonuç alınan vaka örnekleri üzerinden adalete ve sağlığa erişim, siyasete katılım, eğitim ve çalışma hayatı ile aile ortamında kullanılan mekanizmalar inceleniyor.

Dördüncü Bölüm'de 2013-2015 yılları arasındaki barış dönemi ile 2015-2018 yılları arasındaki savaş dönemi karşılaştırmalı olarak inceleniyor. Bunun için öncelikle barış ve savaş kavramlarına dair kuramsal bir tartışma yürütülüyor.

Beşinci Bölüm'de ise LGBTİ+ kapsayıcı bir geçiş dönemi adaletinde dönüştürücü adalet mekanizmalarına dair öneriler yer alıyor.

Barış ve savaş dönemlerinde Diyarbakır'da yaşayan LGBTİ+'ların maruz bırakıldıkları ayrımcılıkları pek çok açıdan ele almaya gayret ettiğimiz bu çalışma umarız LGBTİ+ kapsayıcı toplumsal bir barışın ne derece hayati bir ihtiyaç olduğunu gösterebilir ve dönüştürücü adalet anlayışına ışık tutar.

Birinci Bölüm

2013-2018 Yılları Arasında Diyarbakır'da Yaşayan LGBTİ+'lar

Bu bölümde Diyarbakır'da yaşayan LGBTİ+'ların profillerini betimlemek amacıyla 2013 ve 2018 yılları arasında Diyarbakır'da yaşamış, çeşitli cinsel yönelim/cinsiyet kimliklerinden 75 kişi ile görüşme yaptık. Görüşmecilerin demografik bilgilerini yakın çevreleriyle ilişkileri, sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel durumları ile çeşitli temelerde maruz bırakıldıkları ayrımcılıklar üzerinden ele alıyoruz.

A. Diyarbakır'da Yaşayan LGBTİ+'lar

1. Temel veriler

Yaş

Görüşmeciler 16-43 yaş aralığındadır.

Cinsel yönelim/cinsiyet kimliğine dair tanım ve beyanlar

Görüşmecilerin kendi cinsel yönelim/cinsiyet kimliklerine yönelik tanım ve beyanları Tablo 1'de görüldüğü gibidir.

Cinsel yönelim/cinsiyet kimliği beyanlarına göre görüşmeci sayılarına bakıldığında zaman genellikle bir denge gözetildiği söylenebilir. Tablo 1'de geylerin toplam sayısının diğer kategorilere göre görece fazla, trans erkek sayısının ise görece az olduğu görülebilir. Bununla birlikte interseks bireylerle görüşme yapmak hedeflenmiş olmasına rağmen, 2013-2018 yılları arasında Diyarbakır'da yaşamış intersekslere ulaşılamadı. Kartopu yöntemi ile görüşmecilere ulaşılmış olmasına rağmen erişilen LGBTİ+'ların yukarıda belirtilen sayılarda olması, Diyarbakır evreninde gey sayısının diğer cinsel yönelimlere sahip kişilerden fazla olduğunu, trans erkek sayısının diğer cinsiyet kimliğine sahip kişilerden az olduğunu ve intersekslerin olmadığını değil, Diyarbakır'da araştırma yaparken dengeli dağılan bir LGBTİ+ profilinin beklenemeyeceğini ifade ediyor.

Tablo 1: Görüşmecilerin cinsel yönelim/cinsiyet kimliği bilgilerine göre dağılımı

Tanım ve beyanlar ¹	Sıklık
Lezbiyen/Cis kadın	10
Gey/Cis erkek	19
Biseksüel/Trans kadın	1
Biseksüel/Cis kadın	11
Biseksüel/Cis erkek	10
Heteroseksüel/Trans kadın	8
Heteroseksüel/Trans erkek	5
Panoseksüel/Trans kadın	1
Panoseksüel/Cis kadın	1
Panoseksüel/Cis erkek	1
Sapyoseksüel/Tanımsız	1
Tanımsız	4
Diğer	3
Toplam	75

Görüşmecilerin çevrelerine açıklık durumları

Görüşmecilere yukarıda tanımlamış ve beyan etmiş oldukları cinsel yönelim/cinsiyet kimliklerinin kimlere açık olduğu soruldu. Alınan cevaplar Tablo 2’de derlendi.

Tablo 2: Görüşmecilerin açıklık durumları

Kimlere açık oldukları	Sıklık	%
Yakın arkadaş(lar)	70	93
Kız kardeş(ler)	41	55
Yakın akraba(lar)	37	49
Anne	32	43
Erkek kardeş(ler)	28	37
Baba	22	29
İş arkadaş(lar)ı	16	52*
İşveren	10	32*

*Gelir getirici bir işte çalışan görüşmeci sayısı 31’dir. İşveren ve iş arkadaşlarına açıklık durumu oranları bu değer üzerinden hesaplandı.

5 görüşmeci, tabloda yer almayan sosyal çevresindeki hemen herkese açık iken, 4 görüşmeci öğretmen, ev sahibi ve okul arkadaşlarına ve bir görüşmeci de eşine açık olduğunu ifade ediyor. Görüşmeciler sırasıyla en fazla yakın arkadaşlarına, kız kardeşlerine ve iş arkadaşlarına açıkken en az babalarına, işverenlerine ve erkek kardeşlerine açık olduklarını söylüyor.

Eğitim durumu

Araştırma kapsamında görüşmecilere eğitim durumları ve hangi eğitim basamağına devam ettikleri soruldu. Görüşmecilerin mezun oldukları eğitim kademeleri Tablo 3’te derlendi.

Alınan veriler doğrultusunda görüşmecilerin 21’inin lisans mezunu, 3’ünün ön lisans mezunu, 24’ünün lise mezunu, 3’ünün ortaokul mezunu olduğu biliniyor. Bununla beraber görüşmecilerin 11’i lise, 6’sı lisans hazırlık, 1’i ön lisans, 18’i lisans ve 1’i de yüksek lisansa devam ediyor. Ön lisansa ve lisansa devam ettiklerini söyleyenlerin arasında ikinci ön lisansını ve lisansını okuyanlar da bulunuyor.

1 Cinsel yönelim/cinsiyet kimliğini panseksüel/cis kadın, panseksüel/cis erkek, sapyoseksüel, tanımsız ve diğer olarak tanımlayan görüşmeciler + olarak kategorilendirildi. Kendini panseksüel/trans kadın olarak tanımlayan bir görüşmeci ise trans kadın kategorisine dahil edildi.

Tablo 3: Görüşmecilerin mezun oldukları eğitim kademeleri

Okul Türü	Özel burslu	Özel burssuz	Devlet okulu
Anaokulu	1	0	21
İlkokul	1	0	74
Ortaokul	1	1	73
Lise	0	2	59
Ön lisans	0	0	3
Lisans	0	1	20

En uzun süre yaşanan yer ve en çok etkilenilen yer

Görüşmeciler yaşamlarını en uzun süre geçirdikleri yerleri; metropolde (İstanbul, Ankara, İzmir) %9,3; ilde %81,3 ve ilçede %9,3 olarak belirtiyorlar. Görüşmecilere yaşadıkları yerler arasında kendilerini en fazla etkileyen yer/yerlerin neresi olduğu soruldu. Alınan cevaplar görüşmecilerin yaşadıkları yerlere dair izlenimleri doğrultusunda Tablo 4'te betimlendi.

Tablo 4: Görüşmecilerin yaşamlarını en çok etkileyen yerler

Yer	Sıklık	Olumlu	Olumsuz	Nötr
Diyarbakır	38	18	9	11
İstanbul	12	10	1	1
İzmir	8	5	1	2
Mardin	3	1	1	1
Dersim	2	2		
Antalya	2	1	1	
Adıyaman	1	1		
Bodrum	1	1		
Denizli	1	1		
Elazığ	1	1		
Gaziantep	1	1		
Hakkari	1	1		
Manisa	1		1	
Malatya	1		1	
Mersin	1	1		
Şanlıurfa	1	1		
Batman	1		1	

Tablo 4'te görüşmecilerin kendini tanıma, cinsel yönelim/cinsiyet kimliğini keşfetme/belirleme/yaşayabilme ve psikolojik olarak rahat hissetme gibi durumları olumlu, hayatlarını zorlaştıran koşullar ise olumsuz (savaş koşulları, yaşanan yerdeki insanların zihniyeti, problemli çalışma hayatı) olarak kategorilendirildi. Bunların dışında kalan "Doğası", "Yaşamım burada geçti", "Yaşadığım şehirden pek fazla dışarı çıkmadığım için" vb. ifadeler ise nötr olarak sınıflandırıldı.

Araştırma evreni Diyarbakır olduğu için Diyarbakır'da doğup büyüyen ve/veya 2013 ve 2018 yılları arasında Diyarbakır'da bulunmuş görüşmecilerden 38'inin (%51) en çok etkilendikleri yerin Diyarbakır olması rastlantı değildir. Bununla birlikte en çok etkilenilen ikinci ve üçüncü yerler olan İstanbul ve İzmir'in olumlu izlenim oran-

ların Diyarbakır'a kıyasla oldukça fazla olduğu görülüyor. Bu veriler görüşmecilerin doğdukları ve büyüdükleri çevreye ilişkin algıları (Bkz: Tablo 7) ile şehir dışına ve yurt dışına çıkma motivasyonları ile ilişkilendirilebilir (Bkz: Tablo 23).

Anadili, etnik kimlik ve hanede konuşulan dil

Görüşmecilere anadillerini ve etnik kimliklerini nasıl tanımladıklarına ve yaşadıkları hanede hangi dil/dillerin konuşulduğuna ilişkin sorular yöneltildi. Görüşmecilerden alınan cevaplar doğrultusunda Tablo 5 oluşturuldu.

Tablo 5: Anadili, etnik kimlik ve hanede konuşulan dil ilişkisi

Anadili	Etnik Kimlik	Hanede Konuşulan Dil						
		Kurmancî Ağırlıklı Türkçe-Kurmancî	Zazakî Ağırlıklı Türkçe-Zazakî	Türkçe Ağırlıklı Türkçe-Kurmancî/Zazakî	Kurmancî	Zazakî	Türkçe	Ermenice
Kürtçe (Kurmancî-Zazakî)	Kürt (Kurmanç-Zaza)	17	3	14	7	2	14	
	Ermeni	1		1			1	
	Tanımlamıyorum			1				
	Herhangi Bir Etnik Kökene Bağlı Değilim	1						
	Fars						1	
	Baba Kürt Anne Türk						1	
Türkçe	Kürt			1			4	
	Türk						4	
Ermenice	Ermeni			1				1

■ Etnik kimlik, anadili ve hanede konuşulan dil arasında paralellik olmayan

■ Etnik kimlik, anadili ve hanede konuşulan dil kategorilerinden ikisi arasında paralellik olan

■ Etnik kimlik, anadili ve hanede konuşulan dil arasında paralellik olan

Tabloda görüldüğü üzere Diyarbakır, çok etnik kimlikli (*Ermeni*, *Fars*, *Kürt* ve *Türk*) ve çokdilli [*Kürtçe (Kurmancî-Zazakî)*, *Ermenice* ve *Türkçe*] bir yapıya sahiptir. Görüşmeciler arasında 62 Kürt (*Kurmanç-Zaza*), 5 Ermeni, 4 Türk, 2 tanımlamayan ve 1 Fars yer alıyor. Anadili Kürtçe (*Kurmancî-Zazakî*) olan 64, anadili Türkçe olan 9 ve anadili Ermenice olan 2 kişi bulunuyor. Bununla birlikte beyan edilen etnik kimlikler ile anadilleri arasında sayısal bir fark göze çarpıyor. Bu fark en çok, konuşulan dile göre hanede tezahür ediyor: Etnik kimliği Kürt ve anadili Kürtçe (*Kurmancî-Zazakî*) olan görüşmecilerden hane içinde Kurmancî ve Zazakî konuşanların sayısı 9'dur. Hanede Kürtçe ağırlıklı Türkçe ve Kürtçe konuşanların sayısı 20'dir. Etnik kimliği Kürt, anadili Kürtçe olup hanede Türkçe ağırlıklı Türkçe ve Kürtçe konuşanların sayısı 14'tür. Etnik kimliği Kürt, anadili Kürtçe ve hanede Türkçe konuşanların sayısı 14'tür. Etnik kimliği Ermeni ve anadili Ermenice olup hanede Ermenice konuşan görüşmeci sayısı 1 iken Türkçe ağırlıklı Türkçe-Kürtçe konuşulan hane sayısı da 1'dir. Etnik kimliği Türk ve anadili Türkçe olup hanede Türkçe konuşan 4 görüşmeci bulunuyor. Çok etnik kimlikli ve çokdilli Diyarbakır'da tek dilli olan tek etnik kimlik Türk'tür. Görüşmecilerden alınan bu veriler araştırmanın yapıldığı evren olan Diyarbakır ilinin özgün sosyolojik yapısı (*etno-linguistik temelleri*) hakkında da fikir veriyor.

2. Aile Ortamı ve Yakın Çevre

Aile ortamı

Görüşmecilerden 44'ü çekirdek ailede, 29'u geniş ailede yetiştiklerini ifade ediyor. "Diğer" seçeneğini işaretleyen 2 görüşmeci ise yetiştiği aile ortamını "akrabalar" ve "dışarıda" olarak tanımlıyor.

Ebeveyn eğitim durumu

Görüşmecilerin ebeveynlerinin eğitim durumu Tablo 6'da betimlendiği gibidir.

Tablo 6: Ebeveyn eğitim durumu

	Anne	Baba
Okuryazar Değil	27	4
Okuryazar	9	6
İlkokul Mezunu	18	19
Ortaokul Mezunu	7	17
Lise Mezunu	11	22
Önlisans	1	2
Lisans Mezunu	2	5
Toplam	75	75

Yetişilen/büyünen ortam ve mevcut çevre

Görüşmecilere yetiştikleri/büyüdükleri ortamı ve mevcut çevrelerini nasıl tanımladıkları soruldu. Alınan cevaplar Tablo 7'de gösterildiği gibidir.

Tablo 7: Görüşmecilerin yetiştikleri/büyüdükleri ortamı ve mevcut çevrelerini betimlemeleri

	Yetiştikleri/büyüdükleri ortam (sıklık)	Mevcut yakın çevreleri (sıklık)
Muhafazakar	40	21
Geleneksel	29	15
Özgür/rahat	19	55
Modern	14	19
Dindar	4	3
Sosyalist/politik	5	5
Baskıcı/tutucu	3	10

Görüşmecilerin yetiştikleri/büyüdükleri ortamdan farklı olarak mevcut yakın çevrelerinde daha özgür ve rahat olmalarının kısmen de olsa kendi çevrelerini seçebilme imkanlarıyla ve yer değiştirmeye ilişkin olduğu söylenebilir. Görüşmecilerin yetiştikleri/büyüdükleri ortam ile mevcut yakın çevrelerini betimlemek için kullandıkları ifadelerde geleneksel, muhafazakar, özgür/rahat ve baskıcı/tutucu betimleme sıklığında bir değişme eğilimi göze çarpıyor. Bu eğilimin görüşmecilerin yaşı, ekonomik ve eğitim durumları, sosyalleşme ve kültürlenmelerini etkileyen içinde bulundukları çevrenin özelliklerinden ileri geldiği söylenebilir.

3. Sosyo-Ekonomik Durum

Aylık gelir durumu

Görüşmecilere yaşadıkları haneye giren ve kişisel aylık gelir miktarları (maaş/burs/maddi destek) soruldu. Alınan cevaplar Tablo 8'deki gibidir.

Tablo 8: Aylık gelir miktarı

	Haneye giren toplam aylık gelir miktarı		Kişisel aylık gelir miktarı	
	Sıklık	Yüzde (%)	Sıklık	Yüzde (%)
0 TL	2	2,7	17	22,7
1-1000 TL	4	5,3	24	32
1001-2000 TL	11	14,7	15	20
2001-3000 TL	19	25,3	10	13,3
3001-4000 TL	13	17,3	6	8
4001-5000 TL	8	10,7	1	1,3
5001 TL+	18	24	2	2,7
Toplam	75	100	75	100

Çalışma durumu

Görüşmecilerin gelir getirici bir işte çalışma durumu ve işteki statüleri Tablo 9'da gösterildiği gibidir.

Tablo 9: Çalışma durumu ve iş statüsü

	Sıklık	Yüzde (%)
İşçi/memur	26	35
Serbest meslek	1	1,3
Diğer	4	5,3
Çalışmıyor	44	58,7
Toplam	75	100

Görüşmecilerin eğitim kademelerine göre gelir getirici bir işte çalışma durumlarına bakıldığında; 21 lisans mezunu görüşmeciden 12'sinin, 3 ön lisans mezunu görüşmeciden 2'sinin, 24 lise mezunu görüşmeciden 6'sının, 3 ortaokul mezunu görüşmeciden 1'inin, 6 üniversiteye hazırlanan lise mezunu görüşmeciden 3'ünün, 18 lisans eğitime devam eden görüşmeciden 5'inin ve 11 liseye devam eden görüşmeciden 2'sinin gelir getirici bir işte çalıştığı görülüyor.

Gelir getirici bir işte çalışan görüşmecilerin kişisel aylık gelirleri ile eğitim durumları arasındaki ilişki Tablo 10'da betimlendiği gibidir.

Tablo 10: Gelir getirici bir işte çalışanların kişisel aylık gelir ve eğitim durumu ilişkisi

Eğitim Durumu	Aylık Kişisel Gelir Durumu						Toplam
	1-1000 TL	1001-2000 TL	2001-3000 TL	3001-4000 TL	4001-5000 TL	+5001 TL	
Orta Okul Mezunu		1					1
Lise Devam	1		1				2
Lise Mezunu		3	2			1	6
Üniversiteye Hazırlık	2	1					3
Ön Lisans Mezunu	1		1				2
Üniversiteye Devam	1	2	1		1		5
Üniversite Mezunu		1	4	6		1	12
Toplam	5	8	9	6	1	2	31

Ortaokul mezunu bir görüşmecinin aylık geliri asgari ücretin² altındadır. Gelir getirici bir işte çalışan 6 lise mezunu görüşmeciden 3'ü asgari ücret altı bir maaş karşılığında çalışırken 3'ü asgari ücret ve üstü kazanç sağlıyor. Gelir getirici bir işte çalışan 2 ön lisans mezunu görüşmeciden biri asgari ücret altı kazanç sağlarken diğeri asgari ücret kadar veya biraz üzerinde kazanıyor. Gelir getirici bir işte çalışan 12 lisans mezunu görüşmeciden 1'i asgari ücret altında kazanırken 11'i asgari ücret ve üstünde kazanç sağlıyor. Buna göre Diyarbakır'da yaşayan LGBTİ+’lar için lisans mezunu olmanın aylık kişisel gelirin asgari ücret ve üstünde olma ihtimalini artırdığı söylenebilir.

Sektör dağılımı

Gelir getirici bir işte çalıştığını ifade eden görüşmecilerin 21'i özel sektörde, 6'sı kamu sektöründe, 4'ü ise kendi hesabına çalışıyor.

Sosyal güvence durumu

Görüşmecilerin sosyal güvence durumları Tablo 11'de gösterildiği gibidir.

Tablo 11: Sosyal güvence durumu

	Sıklık	Yüzde (%)
SSK	33	44
Emekli sandığı	5	6,7
Bağkur	4	5,3
Bireysel emeklilik	1	1,3
Yok	32	42,7
Toplam	75	100

Görüşmecilerden gelir getirici bir işte çalışanların sayısı 31 olmasına rağmen Tablo 11'de sosyal güvencesi olanların sayısı daha fazla görülüyor. Bunun nedeni henüz gelir getirici bir işte çalışmayan görüşmecilerin ebeveynlerinin sosyal güvencelerinden faydalanan olmalarıdır. Bununla birlikte gelir getirici bir işte çalışıp sosyal güvencesi olmayanların sayısı 9'dur. Bu görüşmecilerden 2'si bağımsız çalışırken 7'si özel sektörde çalışıyor. Gelir getirici bir işte çalışıp ailesinin sosyal güvencesinden faydalanan görüşmecilerin sayısı 8'dir. Bu, gelir getirici bir işte çalışan görüşmecilerin 15'inin sigortasız çalıştırıldığı anlamına geliyor.

Yaşanan hane ile ilişkiselik

Görüşmecilerin yaşadıkları hane ile ilişkileri Tablo 12'de gösterildiği gibidir.

Tablo 12: Yaşanan hane ile ilişkiselik

	Sıklık
Kira	19
Kendimin	4
Ailemin, kira ödemiyorum	2
Ailemle birlikte yaşıyorum	50
Toplam	75

Hane giderlerinin karşılanması

Görüşmecilerin yaşadıkları hanenin giderlerinin kimler tarafından karşılandığı Tablo 13'te gösterildiği gibidir.

² "Asgari Ücret Tespit Komisyonu Kararı" ile 01.01.2019–31.12.2019 tarihleri arasında asgari ücret brüt 2.558,40 TL iken net miktar 2.020,90 TL'dir.

Tablo 13: Hane giderlerini karşılayan kişiler

	Sıklık
Baba	39
Kendi	26
Anne	15
Erkek kardeş	16
Kız kardeş	6
Akraba	4
Ev arkadaşı	2
Partner/sevgili	2
Tüm aile	4
Kardeş	2

Tablo 12’de ailesi ile yaşayanların sayısının 50 olduğu görülüyor. Kişisel aylık gelir durumu 0 olan 14 görüşmeci ve 1-1000 TL olan 19 görüşmeci ailesi ile birlikte yaşıyor. Bu 19 görüşmeciden 3’ü gelir getirici bir işte çalışıyor ve hane giderlerinin karşılanmasında pay sahibidir. Ailesi ile birlikte yaşayan ve gelir getirici bir işte çalışmayan 30 görüşmecinin ekonomik olarak aile bireylerine bağlı durumda olduğu söylenebilir.

Hanede yaşayan kişi sayısı, haneye gelir getiren kişi sayısı ve haneye giren aylık gelir incelemesi

Görüşmeciler ile aynı haneyi paylaşanların sosyo-ekonomik durumlarını anlamak amacıyla haneye giren toplam aylık gelir ile yaşadıkları yerde kendileri ile beraber yaşayan kişi sayısı ve görüşmecilerin yaşadıkları yerlerin giderlerinin kimler tarafından karşılandığı soruldu. Buna göre hanede yaşayan kişi sayısı; 1-3, 4-6 ve +7 şeklinde sınıflandırıldı. Yaşanan hanenin giderlerini karşılayan kişiler ise 1, 2 ve +2 kişi olarak kategorilendirildi. Haneye giren aylık gelir, hanede yaşayan kişi sayısı ve hane giderlerinin kaç kişi tarafından karşılandığına ilişkin bulgular Tablo 14’te gösterildiği gibidir.

Tablo 14: Hanede yaşayan kişi sayısı, haneye gelir getiren kişi sayısı ve haneye giren aylık gelir incelemesi

Sayılarına göre aynı hanede yaşayanlar	Sayılarına göre haneye gelir getirenler	0 TL	1-1000 TL	1001-2000 TL	2001-3000 TL	3001-4000 TL	4001-5000 TL	+5000 TL	Toplam gelir getiren kişi sayısı
1-3 kişi	1		1		7	2	1	3	14
	2			1	1	3		1	6
	2+	1		1	1		1	1	5
4-6 kişi	1	1	3	5	4	2	1	4	20
	2				2	2	1	3	8
	2+			1			1	4	6
7 ve üstü kişi	1				4	1		1	6
	2			1		2			3
	2+			2		1	3	1	7
Toplam hane sayısı		2	4	11	19	13	8	18	75

- Herhangi bir geliri olmayan, giderleri akraba (amca, dede) desteği ile karşılanan hane.
- Aylık hane gelirinden hanede yaşayan kişi başına düşen payın 1000 TL ve altı olan hane.
- Aylık hane gelirinden hanede yaşayan kişi başına düşen payın 1000-2000 TL arasında olan hane.
- Aylık hane gelirinden hanede yaşayan kişi başına düşen payın 2000 TL ve üstü olan hane.

Tablo 14'te görüşmecilerin sosyo-ekonomik olarak kırılgan oldukları görülüyor. Bu kırılganlıklara daha yakından bakmak için haneye giren toplam gelir üzerinden hane gelirine katkıda bulunanların ortalama aylık kişisel gelirlerini asgari ücretin altında veya üstünde olmasına göre değerlendiriyoruz. Buna göre aylık ortalama kişisel geliri asgari ücretin altında olanların haneleri ile aylık ortalama kişisel geliri asgari ücretin üstünde olanların hanelerinde, hane giderlerinin karşılanmasına katkı sağlayan görüşmecilerin dağılımı Tablo 15'te gösterildiği gibidir.

Tablo 15: Haneye giren aylık gelirin asgari ücret ölçeğinde değerlendirilmesi

Sayılarına göre aynı hanede yaşayanlar	Sayılarına göre haneye gelir getirenler	0 TL	1-1000 TL	1001-2000 TL	2001-3000 TL	3001-4000 TL	4001-5000 TL	+5000 TL
1-3	1				3*	2*		2*
	2			1**	1**	2**		1**
	2+				1**		1**	
4-6	1		1*					1*
	2				1**		1**	1**
	2+							3**
7+	1							
	2					1**		
	2+			2**		1**		

■ Hane giderlerini karşılayan kişilerin aylık gelirleri asgari ücret ve üzeri olan haneler.

■ Hane giderlerini karşılayan kişilerin aylık gelirleri asgari ücretin altında olan haneler.

* Hanede tek gelir getiren kişinin görüşmecinin olduğu hane.

** Haneye gelir gelir getiren kişilerden birinin görüşmeci olduğu hane.

Hanede yaşayan kişi sayısı, haneye gelir getiren kişi sayısı, haneye giren aylık gelir miktarı ile haneye gelir getiren kişilerin asgari ücrete göre gelir durumları ve görüşmecilerin hane gelirine katkılarının daha iyi anlaşılabilmesi için Tablo 14 ve Tablo 15 birlikte değerlendirilmelidir. Buna göre görüşmecilerin birlikte yaşadıkları ve görüşmecilerin hanelerine gelir getirenlerin 35'i asgari ücret ve üstü gelir getirici bir işte çalışıyor. Diğer hanelerde, gelir getiren kişiler hanede kaç kişinin çalıştığı fark etmeksizin asgari ücretin altında bir kazançla sahiptir. Toplamda 26 görüşmeci hane aylık gelirine katkı sağlıyor. Bunlardan 17'si diğer hane üyeleri ile birlikte haneye katkı sağlarken 9'u tek başına hanenin gelir kaynağı konumundadır.

4. Sosyo-Kültürel Alan

Yakın çevre ile ilişkiler

Görüşmecilerin yakın çevre ile ilişkilerini anlamak için kimlere açık oldukları, vakitlerini her zaman veya sıklıkla kimlerle geçirdikleri, günlük hayatta herhangi bir sorunla karşılaştıklarında kimlere danıştıkları, yakın çevrelerinde alınan bir kararda kendi fikirlerinin sorulup sorulmadığı ve alınan karar üzerinde etkili olup olmadıkları soruldu. Alınan cevaplara göre görüşmeciler en fazla arkadaşlarına açılıyor, her zaman veya sıklıkla arkadaşları ile zaman geçiriyor, günlük hayatta karşılaştıkları sorunları arkadaşlarına anlatıyor.

Sosyal etkileşimin bir diğer boyutu sayılabilecek; siyasi görüşlerini temsil eden herhangi bir grup/kurumla ilişkilerinin olup olmadığı sorusuna ise 28 görüşmeci siyasi görüşlerini temsil eden bir grup/kurumla (*sendika, sivil toplum örgütü, inisiyatif, siyasi oluşum vb.*) ilişkili olduğunu söylüyor. Görüşmecilerin sosyal etkileşiminin karşılıklı olduğunu, 69 görüşmecinin, yakın çevresinde herhangi bir konuda alınan kararda kendisinin de bilgisinin sorulduğunu ve 63 görüşmecinin, arkadaşlarının herhangi bir konuda kendisine başvurduğunda konu hakkında aldığı karar üzerinde etkili olduğunu ifade etmelerinden anlamak mümkün.

Sosyalleşme

Görüşmeciler çeşitli mekanlarda zaman geçirdiklerini ifade ediyorlar. Eğlence amaçlı tercih edilen kafe, bar vb. mekanlarda bulunma sıklıkları ile kendi kişisel aylık gelirleri arasındaki ilişkisellik Tablo 16'da gösterildiği gibidir.

Tablo 16: Görüşmecilerin kendi kişisel aylık gelirleri ile kamusal alanda sosyalleşme sıklıkları

	Her zaman	Sıklıkla	Bazen	Nadiren	Hiçbir zaman	Toplam
0 TL		6	5	5	1	17
1-1000 TL	3	9	2	8	2	24
1001-2000 TL	7	2	3	3		15
2001-3000 TL		2	4	4		10
3001-4000 TL		1	2	3		6
4001-5000 TL	1					1
+5000 TL		1	1			2
Toplam	11	21	17	23	3	75

Kültürel faaliyetler

Görüşmeciler, kültürel etkinliklere katılmak amacıyla çeşitli mekanlarda zaman geçirdiklerini ifade ediyorlar. Sinema, tiyatro, kütüphane vb. mekanlarda bulunma sıklıkları ile kendi kişisel aylık gelirleri arasındaki ilişkisellik Tablo 17'de gösterildiği gibidir.

Tablo 17: Görüşmecilerin kendi kişisel aylık gelirleri ile kültürel etkinliklere katılım sıklıkları

	Her zaman	Sıklıkla	Bazen	Nadiren	Hiçbir zaman	Toplam
0 TL	2	4	5	4	2	17
1-1000 TL	2	3	8	7	4	24
1001-2000 TL		2	5	5	3	15
2001-3000 TL			4	5	1	10
3001-4000 TL			1	3	2	6
4001-5000 TL				1		1
+5000 TL			2			2
Toplam	4	9	25	25	12	75

Tablo 16 ve 17 birlikte incelendiğinde 2000 TL üzerinde geliri olan görüşmecilerin sosyalleşme ve özellikle kültürel faaliyetler için dışarıda vakit geçirme sıklıklarının oldukça düşük olduğu görülüyor. Bu gelir grubunun her zaman veya sıklıkla zaman geçirdiği mekanlar; (1) iş yeri, (2) sosyal medya/internet, (3) ev, (4) sosyalleşme amaçlı kamusal alan ve (5) kültürel amaçlı kamusal alan olarak sırala-

nıyor. Kişisel aylık geliri 2000 TL ve altında olanların her zaman veya sıklıkla zaman geçirdiği mekânların ise sırasıyla; (1) sosyal medya/internet, (2) ev, (3) sosyalleşme amaçlı kamusal alan, (4) kültürel amaçlı kamusal alan ve (5) iş yeri olduğu görülüyor. Bu gelir grubuna giren ve aynı zamanda çalışanların her zaman veya sıklıkla zaman geçirdikleri mekânlar; (1) iş yeri, (2) sosyalleşme amaçlı kamusal alan, (3) sosyal medya/internet, (4) ev ve (5) kültürel amaçlı kamusal alandır. Aylık 2000 TL ve üzeri gelir getirici bir işte çalışanların ve aylık 2000 TL altı gelir getirici bir işte çalışanların her zaman veya sıklıkla en çok zaman geçirdikleri mekânın iş yeri ve en az zaman geçirdikleri mekânın ise yine kültürel amaçlı kamusal alan olması dikkat çekicidir.

Ayrıca aylık 2000 TL altı geliri olan görüşmeciler gelir getirici bir işte çalışıyor olmalarından bağımsız olarak diğer gelir grubundan görüşmecilere oranla sosyalleşme ve kültürel faaliyet amacıyla kamusal alanda daha fazla zaman geçiriyor. Aylık geliri 2000 TL altında olan görüşmecilerin kamusal alanda daha fazla zaman geçirmelerine rağmen kültürel amaçlı kamusal mekanda zaman geçirme sıklıklarının daha az olması gelir durumuyla, aylık geliri 2000 TL ve üzeri olan görüşmecilerin kültürel amaçlı kamusal alanda zaman geçirme sıklıklarının daha az olması aylık gelir durumunun yanında zaman ayır(a)mamaya ilgili olduğu söylenebilir. 2000 TL altı aylık geliri olan görüşmecilerin sosyalleşme amaçlı kamusal alanda zaman geçirme sıklığı birlikte sosyalleşilen kişilerin maddi desteği ile açıklanabilecekken kültürel amaçlı kamusal alanda zaman geçirme sıklığının düşük olması kültürel faaliyetlerin görece daha pahalı olması olarak yorumlanabilir.

Son 6 ay içinde okunan kitaplar

Görüşmecilerin, son 6 ay içinde okudukları kitap sayılarına göre dağılımı Tablo 18’de gösterildiği gibidir.

Tablo 18: Görüşmeci - okunan kitap dağılımı

Okunan kitap sayısı	Sıklık
0	17
1-10	48
11-20	8
21+	2

Görüşmecilere son 6 ay içinde okudukları arasında en fazla etkilendikleri kitapların adları soruldu. Alınan cevaplara göre kitaplar Tablo 19’daki gibi kategorilendirildi.

Tablo 19: Görüşmeci - okunan tür dağılımı

Kitap türü	Sıklık
Klasik edebiyat	5
Modern edebiyat	15
Popüler kültür	22
İnceleme/düşünce	14
Okumamış veya hatırlamıyor	19

Son 6 ay içindeki kültürel faaliyetler

Görüşmecilerin son 6 ay içinde katıldıkları kültürel etkinliklerin sıklığı Tablo 20’de gösterildiği gibidir.

Tablo 20: Görüşmecilerin katıldıkları kültürel etkinlikler

	Sıklık
Tiyatro	28
Sinema	53
Konser	43
Sergi	20
Söyleşi/panel	28
Diğer	4

Görüşmecilere son 6 ay içinde izledikleri arasında en fazla etkilendikleri dizi/sinema filmlerinin adları soruldu. Alınan cevaplara göre dizi/sinema filmleri Tablo 21'deki gibi kategorilendirildi.

Tablo 21: Görüşmeci – izlenen dizi/sinema filmi dağılımı

Dizi/Sinema Film türü		Sıklık
Gişe	Yerli	12
	Yabancı	23
Portal	Dizi	16
	Yönetmen/festival filmi	16
LGBTİ+*	Genel	23

*Bu kategorideki dizi/sinema filmleri Gişe ve Portal kategorileri içinden derlendi.

Görüşmecilerden 23'ü son 6 ay içinde sinemada ve çevrimiçi olarak en çok LGBTİ+ temalı ve/veya kuir karakter barındıran sinema ve dizi filmleri izlediğini söylüyor. En fazla etkilenilen dizi/sinema filmlerinin % 48'inin internet sitelerinde/portallarda erişilebilir olduğu görülüyor. Bununla beraber 22 görüşmecinin gişe kategorisinde değerlendirilen filmleri internet ortamında izlediği anlaşıyor. Bu durum 50 görüşmecinin her zaman veya sıklıkla internet/sosyal medyada vakit geçirmesiyle beraber değerlendirildiğinde internet/sosyal medyanın Diyarbakır'da yaşayan LGBTİ+'lar için kültürlenme işlevine de sahip olduğu söylenebilir.

Seyahate çıkma motivasyonları

Başka şehir veya ülkeye gitme/gitmeme sıklık ve gerekçesi

Yaşadığı şehirden başka bir şehre gittiğini ifade eden görüşmeci sayısı 71, daha önce Türkiye dışına çıktığını ifade edenlerin sayısı ise 18'dir. Görüşmecilerin şehir ve ülke dışına gitme/gitmemeyle ilişkin dağılımları ile motivasyonları Tablo 22'de gösterildiği gibidir.

Tablo 22: Görüşmecilerin başka şehir veya ülkeye gitme/gitmeme sıklık ve gerekçesi

Başka şehre gitme gerekçesi	Sıklık	Gitmeme gerekçesi	Sıklık	Başka ülkeye gitme gerekçesi	Sıklık	Gitmeme gerekçesi	Sıklık
Gezi/tatil	51	Aile	2	Ziyaret	6	Maddi durum	36
Çalışma/iş	20	Anksiyete	1	Gezi/tatil	5	Yaş	7
Ziyaret (yakın/flört)	12			Çalışma/iş	2	Ailevi sebepler	5
Etkinlik	11			Aktivizm	2	Pasaport-vize işlemleri	3
Eğitim	8			Etkinlik	1		
Sportif faaliyet	6			Eğitim	1		
Cinsiyet uyum süreci	2						

Başka şehir ve ülkeye gitme/tekrar gitme isteği sıklık ve gerekçesi

Başka bir şehre gitmeyi veya tekrar gitmeyi düşünen görüşmecilerin sayısı 68 ve yurt dışına çıkmayı veya tekrar çıkmayı istediğini söyleyenlerin sayısı ise 56'dır. Görüşmecilerin şehir dışına ve yurt dışına (*tekrar*) gitmeye ilişkin motivasyonları Tablo 23'teki gibidir.

Tablo 23: (Tkrar) şehir/yurt dışına gitme motivasyonu

(Tkrar) şehir dışına gitme motivasyonu	Sıklık	(Tkrar) yurt dışına gitme motivasyonu	Sıklık
Gezi/tatil	25	Gezi/tatil	27
Yerleşme	12	Yerleşme	20
Çalışma/iş	9	Çalışma/iş	6
Terapötik rahatlama	7	Eğitim	5
Eğitim	6	Aktivizm	2
Flört	6		
Farklılık/merak	4		
Etkinlik	3		
Sportif faaliyet	3		

Yurt dışına (*tekrar*) gidememeye ilişkin gerekçeleri sorulduğunda; 7 görüşmeci maddi imkanı olmadığını, 3 görüşmeci yaş sorunu ve 1 görüşmeci yurt dışı yasağı olduğunu söyledi.

Şehir dışına veya yurt dışına daha önce çıkmamış ve çıkmak isteyen ile şehir dışına ve yurt dışına daha önce çıkmış ve tekrar çıkmak isteyen görüşmecilerin motivasyonuna bakıldığında en yüksek iki değer gezi/tatil ve yerleşmeye aittir. Her iki kategoride de yerleşme isteğinin ön plana çıkması görüşmecilerin şehir ve yurt dışında yaşama arzularının ağır bastığını gösteriyor. Bununla beraber çalışma/iş amaçlı yurt dışına (*tekrar*) çıkma isteğinin, her ne kadar yerleşme vurgusu yapılmadan söylenmiş olsa da (*yurt dışında çalışmak için oturma izni alınması vb. nedenlerden dolayı*) yerleşmeyi de kapsadığını söylemek mümkün. Çalışma/iş amaçlı şehir dışına çıkmanın ise sezonluk/mevsimlik ve kısa süreli olması ihtimal dâhilindedir. Bundan dolayı yurt dışında çalışmanın yerleşmeyi gerektirdiği ama şehir dışında çalışmanın yerleşmeyi gerektirmediği söylenebilir.

Başka bir ülkede eğitim en az 1 yıl (*dil eğitimi vs.*), başka bir şehirde ön lisans 2 yıl ve lisans en az 4 yıl yurt dışında veya şehir dışında yerleşmeyi gerektiriyor. Üniversite eğitiminin gelir getirici bir işte çalışmayla yakından ilişkili olması (*Bkz: Tablo 10*) nedeniyle Diyarbakır'daki LGBTİ+'ların eğitim amaçlı yer değiştirmelerinin sosyo-ekonomik koşulları iyileştirmenin yanında cinsel yönelim/cinsel kimliğini daha rahat yaşama isteğiyle de ilişkili olduğu söylenebilir.

2013-2018 yılları arasında Diyarbakır'da yaşayan LGBTİ+'ların profillerini betimlerken yakın çevreleriyle ilişkileri, sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel durumlarının yanında çeşitli temellerde maruz bırakıldıkları ayrımcılıkları da görmek Diyarbakır evreninde yaşayan LGBTİ+'ların daha iyi tanınmasını kolaylaştırabilir.

B. Çeşitli Ayrımcılık Temellerine Göre LGBTİ+'lar

APA'ya³ (2019) göre ayrımcılık, ırk, cinsiyet, yaş veya cinsel yönelim gibi özelliklere dayalı olarak kişilere ve gruplara yönelik haksız veya önyargılı muameledir. Tanımda yer alan ayrımcılık temellerinin birarada görülmesi de olasılık dahilindedir.

3 Amerikan Psikoloji Derneği, <https://www.apa.org/topics/racism-bias-discrimination/types-stress>, (Erişim tarihi, 17.11.2021).

Diyarbakır evreninde LGBTİ+'ların çeşitli temellerde ayrımcılığa maruz bırakılma durumlarını gösteren Tablo 24'te cinsel yönelim/cinsiyet kimliği yanında etnisite, yaş, anadili, inanç, felsefi ve siyasi görüş ile engellilik temeli de inceleniyor.

Tablo 24: Çeşitli ayrımcılık temellerine göre LGBTİ+'ların dağılımı

Cinsel Yönelim ve Cinsiyet Kimliği Beyanları	Ayrımcılık Temelleri							
	Cinsel yönelim/ cinsiyet kimliği	Etnisite	Yaş	Anadili	İnanç	Felsefi görüş	Siyasi görüş	Engellilik
Lezbiyen	10	6	2	4	4	2	7	1
Gey	17	14	3	10	6	10	15	-
Biseksüel/Cis kadın	10	10	2	4	6	5	8	-
Biseksüel/Cis erkek	7	7	2	4	4	2	6	-
Trans kadın/Heteroseksüel	8	7	2	6	5	2	6	1
Trans kadın/Biseksüel	1	1	-	1	1	1	1	-
Trans kadın/Panseksüel	1	1	1	1	1	1	1	1
Trans erkek/Heteroseksüel	5	4	-	2	2	1	3	-
Panseksüel /Cis kadın	1	1	1	-	1	1	1	-
Panseksüel/Cis erkek	1	-	-	-	-	-	-	1
Sapyoseksüel	1	1	1	-	-	1	-	-
Tanımsız	4	4	2	3	2	2	3	1
Diğer	3	3	-	2	-	1	3	-
Toplam	69	59	16	37	32	29	54	5

■ İlgili temelde görüşmecilerin %100'ü ayrımcılığa maruz bırakıldı.

■ İlgili temelde görüşmecilerin %90-99'u ayrımcılığa maruz bırakıldı.

■ İlgili temelde görüşmecilerin %80-89'u ayrımcılığa maruz bırakıldı.

■ İlgili temelde görüşmecilerin %70-79'u ayrımcılığa maruz bırakıldı.

■ İlgili temelde görüşmecilerin %60-69'u ayrımcılığa maruz bırakıldı.

■ İlgili temelde görüşmecilerin %50-59'u ayrımcılığa maruz bırakıldı.

Görüşmecilerin cinsel yönelim/cinsiyet kimliği temelli ayrımcılığın yanı sıra yüksek oranda sırasıyla etnisite, siyasi görüş ve anadili temelli ayrımcılığa da maruz bırakıldıkları Tablo 24'te görülüyor. Görüşmecilerin ¾'ünden fazlasının etnisite ve siyasi görüş temelli ayrımcılığa maruz bırakıldığını ifade etmesi Diyarbakır'da yaşayan LGBTİ+'ların cinsel yönelim/cinsiyet kimlikleriyle etnisite ve siyasi görüşlerinin yoğun bir kesişim alanına sahip olduğuna işaret ediyor. Her 3 temelde de ayrımcılığa maruz bırakıldığını söyleyen 45 görüşmeci bulunuyor. 2013-2018 yılları arasında adalet ve sağlığa erişim, siyasete katılım, eğitim ve çalışma hayatı ile aile ortamında maruz bırakılan ayrımcılıkların ve bu ayrımcılıklarla baş etme yöntemlerinin ele alındığı ikinci bölümde özellikle bu 3 ayrımcılık temelinin kesişiminin belirleyici olduğunu söyleyebiliriz.

Etnisite ve siyasi görüş temelli ayrımcılığa maruz bırakıldığını belirten görüşmeci sayısı ile anadili temelli ayrımcılığa maruz bırakıldığını ifade edenlerin sayısının arasındaki farkın görüşmecilerin yetiştikleri/büyüdükleri ortam ve ekonomik durum ile ilişkili olduğu düşünülebilir. Bu ilişkisellik Tablo 26'nın altında görülebilir.

Görüşmecilere etnik kimliklerini, anadillerini, inanç durumlarını ve siyasi görüşlerini tanımlayacakları sorular yöneltildi. Yukarıdaki tabloyu bu dört ayrımcılık temelinde açmak gerekirse aşağıdaki dört tabloda sırasıyla görüşmecilerin etnik kimliklerine, anadillerine, inanç durumlarına ve siyasi görüşlerine göre ayrımcılığa maruz bırakılma durumları görülebilir.

Tablo 25: Etnik kimlik temelli ayrımcılık/İrkçilik⁴

Etnik Kimlik	Etnik kimlik temelli ayrımcılığa maruz bırakılma	
	Evet	Hayır
Kürt (Kurmanç-Zaza)	54	8
Türk	0	4
Ermeni	2	3
Tanımlamıyorum	1	0
Herhangi bir etnik kökene bağlı değilim	1	0
Baba Kürt anne Türk	1	0
Fars	0	1

* Evet/Hayır sayısının satır toplamları ilgili etnik kimliğe mensup görüşmeci sayısını veriyor.

Anadilinin Kürtçe (*Kurmancî-Zazakî*) olduğunu ve etnik kimliğini tanımlamadığını ifade eden 2 görüşmecinin etnik kimlik temelli ayrımcılığa maruz bırakılmasının sebebi kendilerine etnik kimlik atanması olabilir.

Tablo 26: Anadili temelli ayrımcılık

Anadili	Hanede Konuşulan Dil	Anadili Temelli Ayrımcılığa Maruz bırakılma	
		Evet	Hayır
Kürtçe (Kurmancî-Zazakî)	Kurmancî Ağırlıklı Türkçe-Kurmancî	12	7
	Zazakî Ağırlıklı Türkçe-Zazakî	1	2
	Türkçe Ağırlıklı Türkçe-Kurmancî/Zazakî	11	5
	Kurmancî	7	
	Zazakî	1	1
	Türkçe	5	12
Türkçe	Türkçe Ağırlıklı Türkçe-Kurmancî/Zazakî		1
	Türkçe		8
Ermenice	Türkçe Ağırlıklı Türkçe-Kurmancî/Zazakî		1
	Ermenice		1

* İlgili kategorilerdeki Evet/Hayır sayısının toplamı o kategori içindeki toplam görüşmeci sayısını temsil ediyor.

Türkiye'nin mevcut dil politikaları göz önünde bulundurulduğunda resmi dil dışındaki anadilleri desteklenmiyorken anadili (*Kurmancî-Zazakî* ve *Ermenice*) ile hanede konuşulan dilin aynı olduğunu ifade eden birer görüşmeci anadili temelli ayrımcılığa maruz bırakılmadığını söylüyor. Aynı zamanda anadili [Kürtçe (*Kurmancî-Zazakî*) ve *Ermenice*] ile hanede konuşulan dil arasında fark olan (*eksiltici çiftdillilik veya dil kaybı olarak ifade edilebilir*) 27 görüşmeci anadili temelli ayrımcılığa maruz bırakılmadığını ifade ediyor. Tablo 5'e bakıldığında anadilinin Türkçe olduğunu ifade eden 5 görüşmecinin etnik kimliğinin Kürt olduğu görülüyor. Bu veri Tablo 26 ile beraber değerlendirildiğinde anadilinin Türkçe ve hanede konuştukları dilin Türkçe veya Türkçe ağırlıklı Kurmancî-Zazakî olduğunu söyleyen 5 Kürt görüşmeci de anadili temelli ayrımcılığa maruz bırakılmadığını belirtiyor.

Yetiştigi/büyüdüğü çevreyi sosyalist/politik olarak tanımlayan bütün görüşmeciler (5 kişi) anadili temelli ayrımcılığa maruz bırakıldığını ifade ediyor. Bununla beraber ebeveyn eğitim durumu arttıkça anadili temelli ayrımcılığa maruz bırakıldığını ifade eden görüşmecilerin sayısında ters orantılı olarak bir düşüş vardır. Anne

4 İrkçiliğe dair güncel bir tartışma için bkz: *Türkiye'de Barışçıl Bir Hakikat Arayışı ve İrkçilikle Yüzleşme*, Nesrin Uçarlar, Hakikat, Adalet ve Hafıza Çalışmaları Merkezi Derneği Yayınları, 2021.

eğitim durumu ortaokul ve daha ilerisi olan hanelerde görüşmeciler anadili temelli ayrımcılığa maruz bırakılmadığını belirtiyor. Baba eğitim durumunda ise babaların lisans eğitimi aldığı durumda görüşmecilerin tamamı anadili temelli ayrımcılığa maruz bırakılmadığını ifade ediyor.

Gelir getirici bir işte çalışan ve asgari ücret altında geliri olan görüşmecilerden 5'i anadili temelli ayrımcılığa maruz bırakıldığını söylerken 8'i ayrımcılığa maruz bırakılmadığını ifade ediyor. Asgari ücret ve üzerinde aylık geliri olan görüşmecilerin 11'i ayrımcılığa maruz bırakıldığını ifade ederken 7'si ayrımcılığa maruz bırakılmadığını belirtiyor. Bu iki gelir grubunun anadili temelli ayrımcılığa maruz bırakılma-bırakılmama durumları arasındaki ters orantı (5'e 8 ve 11'e 7) anadili temelli ayrımcılık farkındalığının, görüşmecilerin yetiştikleri/büyüdükleri çevre ve ebeveyn eğitim durumlarının yanında sosyo-ekonomik durumla da ilişkilendirilebileceğine işaret ediyor. Gelir durumu düştükçe anadili temelli ayrımcılığa maruz bırakıldığını beyan etme oranı da düşüyor.⁵

Tablo 27: Din/inanç temelli ayrımcılık

Din/inanç	Din/inanç temelli ayrımcılığa maruz bırakılma	
	Evet	Hayır
Sünni-Müslüman	9	19
Deist	7	11
Ateist	5	7
Agnostik	3	1
Alevi	2	0
İnanmıyorum ama tanımlamıyorum	2	0
Hristiyan	1	0
Materyalist	1	0
Panenteist	1	0
Panteist	0	1
Diğer	1	3

*Evet/Hayır sayısının satır toplamı ilgili din/inanca mensup görüşmeci sayısını veriyor.

Din/inanç temelli ayrımcılığa maruz bırakıldığını söyleyen 32 görüşmecinin din/inanç beyanları ile din/inanç temelli ayrımcılığa maruz bırakılma durumlarına göre dağılımı Tablo 27'de görülüyor. Buna göre panteist haricinde tüm din/inanç gruplarından en az bir görüşmecinin din/inanç temelinde ayrımcılığa maruz bırakıldığı görülebilir. Sünni Müslüman 28 görüşmecinin 9'u din/inanç temelli ayrımcılığa maruz bırakıldığını ifade ediyor. Maruz bırakılan bu ayrımcılığın görüşmecilerin etnik kimlik, cinsel yönelim cinsiyet kimliği, siyasi görüş vb. kimliklerin sonucu ortaya çıktığı söylenebilir. Tablo 25'te etnik kimliği Ermeni olup etnik kimlik temelli ayrımcılığa maruz bırakıldığını ifade eden görüşmecilerin sayısı 2 iken ayrımcılığa maruz bırakılmadığını söyleyenlerin sayısı 3'tür. Bununla birlikte Tablo 27'de din/inanç temelli ayrımcılığa maruz bırakılan ve etnik kimliği Ermeni olan 2 kişi ateist ve 1 kişi Hristiyan'dır. Kendini Sünni Müslüman olarak tanımlayan 2 Ermeni görüşmeci din/inanç temelli ayrımcılığa maruz bırakılmadığını söylüyor. 1 ateist ve 1 Sünni Müslüman görüşmeci ise Tablo 25'te Ermeni kimliğinden dolayı ayrımcılığa maruz bırakıldığını ifade ediyor.

⁵ Anadili kullanımına dair tartışma için bkz: *Aynı Evde Aynı Diller*, Handan Çağlayan, DİSA Yayınları, 2014.

Tablo 28: Siyasi görüş temelli ayrımcılık

Siyasi Görüş	Siyasi görüş temelli ayrımcılığa maruz bırakılma	
	Evet	Hayır
Feminizm	40	8
Sosyalizm/komünizm	26	3
Demokratik ulusçuluk	19	3
Anarşizm	17	1
Sosyal demokrasi	14	10
Liberalizm	5	3
Kürt Milliyetçiliği	3	0
Muhafazakarlık	1	0
Dindar muhafazakarlık	1	0
Diğer (queer vegan, antimilitarist vb.)	8	0

*Evet/Hayır sayısının satır toplamı ilgili siyasi görüşe mensup görüşmeciyi veriyor.

Siyasi görüşleri nedeniyle ayrımcılığa maruz bırakılmadığını ifade eden görüşmecilerin arasında feminist/feminizme yakın olan ve sosyal demokrat/sosyal demokrasiye yakın olanların sayısının diğer alanlara göre daha fazla olduğu görülüyor.

Bölüm Değerlendirmesi

Diyarbakır'da 2013-2018 yılları arasında yaşayan L (10), G (19), B (21), T (15), İ (0), + (10) 75 kişi ile görüşüldü. Görüşmeciler arasında etnik kimliği Kürt (*Kurmanç-Zaza*) olan 62, Ermeni olan 5, Türk olan 4 ve Fars olan 1 kişi bulunuyor. 1 görüşmeci etnik kimliğinin olmadığını, 1 görüşmeci ise etnik kimliğini tanımlamadığını beyan ediyor. 1 görüşmeci babasının Kürt, annesinin Türk olduğunu söylüyor. Bu görüşmeci ile 1 Ermeni, 1 Fars ve etnik kimliği olmayan/tanımlamayan 2 görüşmeci anadillerinin Kürtçe; 5 Kürt ise anadillerinin Türkçe olduğunu ifade ediyor. Diyarbakır'da yaşayan LGBTİ+'lar söz konusu olduğunda örneklemin etnik kimliğinin ağırlıklı olarak Kürt ve anadilinin ağırlıklı olarak Kürtçe olduğu görülüyor. Ancak çeşitli etnik kimliklere sahip ve anadilleri ile etnik kimlikleri paralel olmayan görüşmecilerin varlığı Diyarbakır'ın bu açılarından homojen bir dağılıma sahip olmadığını gösteriyor.

Görüşmecilerin yetiştiği/büyüdüğü çevre ile mevcut yakın çevreleri birbirinden görece farklıdır. Geleneksel ve muhafazakar bir ortamda yetiştiğini/büyüğünü söyleyen görüşmecilerin mevcut çevrelerinin daha çok, özgür ve rahat kişilerden oluştuğu göz önünde bulundurulduğunda görüşmecilerin en çok yakın arkadaşlarına, en az ise babalarına açık olmaları tutarlıdır. Benzer şekilde gelir getirici bir işte çalışan görüşmecilerin de anne, erkek kardeş(ler) ve babadan ziyade iş arkadaşlarına daha fazla açık oldukları görülüyor. Bununla birlikte kişisel aylık geliri 2000 TL'den az olan görüşmeciler kamusal alanda arkadaşları ile vakit geçirmeye aylık kişisel geliri 2000 TL ve üstünde olanlardan daha fazla zaman ayırıyor. Kişisel aylık gelire bakılmaksızın görüşmeciler her zaman/sıklıkla en fazla arkadaşları ile zaman geçiriyor. Çeşitli sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel ve ailevi arka plana sahip olsalar da görüşmecilerin arkadaşlarıyla daha fazla zaman geçirmesi, bir sorunu olduğunda arkadaşlarıyla paylaşması ve aile bireylerinden ziyade arkadaşlarına açık olması Diyarbakır'daki LGBTİ+'lar söz konusu olduğunda arkadaşlık ilişkilerinin güçlendirici rolüyle ilişkilendirilebilir.

Görüşmecilerin sosyo-kültürel faaliyetlere katılım durumlarına bakıldığında gelir getirici bir işte çalışan görüşmecilerin genellikle işte zaman geçirdikleri ve kültürel faaliyetlere daha az zaman ayırdıkları görülüyor. Bununla birlikte kişisel aylık geliri 2000 TL'den az olan görüşmeciler kültürel faaliyetlere kişisel aylık geliri 2000 TL'den fazla olanlara göre daha fazla zaman ayırıyor. Görüşmecilerin her zaman/sıklıkla zaman geçirdikleri mekân ise sosyal medya/internet olarak ortaya çıkıyor. Son 6 ay içinde izlenen dizi/sinema filmlerin en az yarısının sosyal medya/internet üzerinden izlenmiş olması da sosyal medya/internetin görüşmecilerin yaşamında etkin bir rolü olduğunu gösteriyor.

Ailesi ile birlikte yaşadığını ifade eden görüşmeci sayısı 50'dir. Gelir getirici bir işte çalışan 31 görüşmecinin 26'sı hane gelirine katkı sağlarken 9 görüşmeci yaşadığı hanenin giderlerini tek başına karşılıyor. Genel olarak kişisel gelirin asgari ücret altı ve haneye giren toplam gelirin asgari ücret ve üstü olduğu elde edilen verilerde görülüyor. Hanelerin giderlerinin çoğunlukla birden fazla kişinin geliri ile karşılandığı ve haneye giren gelir ile hanede görüşmecilerle birlikte yaşayan kişiler arasında oranlama yapıldığında 52 hanede yaşayan kişilere düşen ortalama gelirin 1000 TL'nin altında olduğu görülüyor. Haneye giren aylık gelirden kişi başına düşen miktarın 2000 TL ve üzeri olduğu hane sayısı 5'tir. Bu resim 75 görüşmeci arasından sadece 5 görüşmecinin ve birlikte yaşadığı kişilerin ekonomik olarak yoksul olmadığını gösteriyor.

3 ortaokul mezunu görüşmeciden 2'si, 24 lise mezunu görüşmeciden 18'i, 3 ön lisans mezunu görüşmeciden 1'i ve 21 lisans mezunu görüşmeciden 9'u işsizdir. Çalışan 31 görüşmecinin en az 15'i sigortasız/güvencesiz koşullarda çalışırken, en

az 13'ü asgari ücret altında aylık kişisel gelire sahiptir. Görüşmecilerin (a) ekonomik olarak bağımlı oldukları, (b) temel sağlık (*tıbbi, ruh sağlığı vb.*) gereksinimlerini karşılamakta, (c) eğitimlerine devam etmekte zorlanabilecekleri ve (d) sürekli olmayan/geçici işlerde çalışmalarından dolayı kolayca işten çıkarılabilecekleri; dolayısıyla sosyo-ekonomik açıdan bakıldığında Diyarbakır'da yaşayan LGBTİ+'ların kırılgan bir topluluk olduğu söylenebilir.

Diyarbakır'da yaşayan LGBTİ+'lar cinsel yönelim/cinsiyet kimlikleri haricinde etnisite, anadili, siyasi görüş, sosyo-ekonomik durum, içinde yaşadıkları ortam gibi çeşitli faktörlerin özgün bir kesişimselliğini yaşıyorlar. Örneğin cinsel yönelim/cinsiyet kimliği temelli ayrımcılığa maruz bırakıldığını ifade eden 69 görüşmeci içinden 54'ü etnisite, 50'si siyasi görüş ve 35'i de anadili temelli ayrımcılığa maruz bırakıldığını ifade ediyor. Bununla beraber, cinsel yönelim/cinsiyet kimliği, etnisite ve siyasi görüş temelli ayrımcılığa maruz bırakıldığını ifade eden 45 görüşmeci bulunuyor. Cinsel yönelim/cinsiyet kimliği, etnisite ve siyasi görüş söz konusu olduğunda birden fazla temelde ayrımcılığa maruz bırakılmak ayrımcılık temellerini ayrı ayrı ele almayı değil her ayrımcılık temelinin aynı zamanda diğer ayrımcılık temelleriyle de etkileşiminden doğan çarpan etkisiyle birlikte değerlendirilmesini gerektiriyor. Zira bu kesişimsellik daha fazla ve yeni ayrımcılıkların üretilmesine sebep olabilir. Çoklu kimliklerden kaynaklı maruz bırakılan ayrımcılık gündelik yaşamın sürdüğü adalete ve sağlığa erişimde, eğitim ve çalışma hayatında, siyasete katılımı ve aile ortamında da kendini çeşitli şekillerde gösterebilir. Bundan dolayı ileriki bölümlerde Diyarbakır'da yaşayan LGBTİ+'ların maruz bırakıldıkları ayrımcılıklar ile bu ayrımcılıklarla baş etme yöntemleri incelenirken bu çok kimliklilik halinin; kesişimsellik penceresinin hatırlanması gerekiyor.

İkinci Bölüm

Diyarbakır'da Yaşayan LGBTİ+'lar ve Ayrımcılık

Bir önceki bölümde kısaca değinmeye çalıştığımız ayrımcılık kavramını bu bölümde daha yakından incelemeyi hedefliyoruz. Bunun için öncelikle Ulaş Karan'ın (2011) tanımına göre doğrudan ve dolaylı ayrımcılık kavramlarına bakılabilir.

Doğrudan ayrımcılık:

Bir kişi veya grubun, ayrımcılığın yasaklandığı nedenlerden (dil, etnik köken, cinsel yönelim, engellilik vs.) birine dayalı olarak insan hak ve özgürlüklerinden, aynı veya benzer konumda olduğu diğer kişilerle eşit bir şekilde yararlanmasını ve bunları kullanmasını engelleme ya da zorlaştırma niyet veya etkisine sahip her türlü fark, dışlama, sınırlama ya da tercih. Burada aynı veya benzer konumdaki kişilerden biri veya bir kısmı bakımından daha olumsuz sonuçlar yaratan veya böyle bir sonucun ortaya çıkması ihtimalini doğuran farklı muameleler söz konusudur.

Dolaylı ayrımcılık:

Herkes için aynı şekilde geçerli ve görünüşte tarafsız olan, ancak bazı kişi ve gruplar üzerinde diğerlerinden farklı olarak veya diğer gruplardan daha fazla olumsuz etkiler yaratan yasal düzenleme, uygulama ve tedbirler.

Ayrıca herhangi bir temelde, herhangi bir kişinin ya da kuruluşun, bir hükmün, ölçütün veya uygulamanın beraberinde getirdiği dezavantajları kaldırmak için uygun tedbirleri almaması da ayrımcılığın tanımı içinde değerlendirilebilir (Karan, 2017). Bu nedenle ayrımcılık tekil bir vakaya indirgenemeyecek kadar karmaşık bir yapıya işaret ediyor. Şiddet, çatışma çözümü ve barışın inşası alanında Maire Dugan'ın geliştirdiği "Çatışmanın Yuvalanma Teorisi" ayrımcılığı analiz etmek için de uygun bir alet çantası olabilir.

Dugan (1996) tüm çatışmaların bir kaynağı olduğunu savunur. Bunu en iyi şekilde aşağıdaki diyagram ile açıklıyor.

Bu diyagrama göre *olay*, ona neden olan *ilişkilenmelere*, bu ilişkilenmelerin yaşandığı *yapısal alt-sistemlere* ve bu alt-sistemlerin nasıl işleyeceğini belirleyen *yapısal sisteme* iç içe yuvalanır.

Dugan'a (1996) göre;

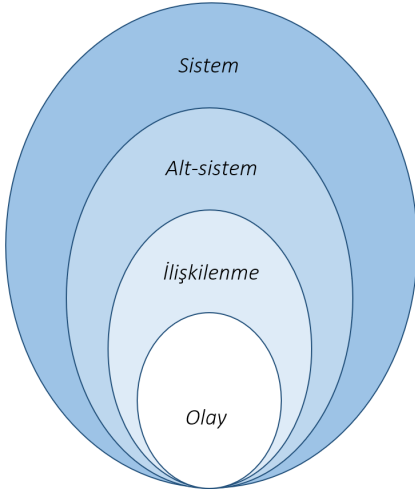
Olay, çatışma esnasında iki taraf veya taraflar arasında meydana gelen sorundur.

İlişkilenme, olayın tarafları arasındaki eşitsizlik oluşturan güç dinamikleridir.

Alt-sistem, tarafların ilişki içinde olduğu ve olayın meydana geldiği yapıdır. Olayın meydana geldiği alanı ve onun içinde bulunduğu öğeleri kapsar.

Son olarak *Sistem* ise alt-sistemlerin ilişkili olduğu, olayların meydana gelmesinin derinlerinde yatan unsurların kaynağı olan sosyal yapıdır.

Diyagram 1: Çatışmanın yuvalanma modeli

Bu perspektiften bakıldığında cinsel yönelim/cinsiyet kimliği temelli ayrımcılığın cis-heteronormatif sistem içinde işleyen pek çok alt-sistemde nasıl yaşandığını ve asıl önemlisi bu ayrımcılıklarla kalıcı bir şekilde nasıl baş edildiğini haritalamak mümkün. Türkiye'de LGBTİ+'lara yönelik ayrımcılıkları raporlayan pek çok çalışma yer alıyor. Özellikle son on yılda ayrımcılık bağlamında spesifik alanlara/alt-sistemlere odaklanan çalışmaların sayısı giderek arttı. Adalet ve sağlığa erişim, siyasete katılım, eğitim ve çalışma hayatı ile aile ortamında LGBTİ+'ların maruz bırakıldıkları ayrımcılıkları konu edinen çalışmalar bunlara örnek verilebilir. Öte yandan Diyarbakır söz konusu olduğunda farklı ayrımcılık alanlarına değinen kapsamlı bir saha araştırması ve raporlama bulunmuyor.⁶ Bu nedenle Türkiye genelinde belirli tekil alanlara odaklanan çalışmalara bakmak Diyarbakır özelinde yürütülen bu bütünsel çalışmanın bağlamı hakkında fikir vermesi bakımından ön açıcı olabilir.

Adalet erişim bağlamında Pembe Hayat LGBTT Dayanışma Derneği'nin 2011 yılında internet sitesinde yaptığı "Trans İnsan Hakları Savunucularına Hapis Cezası" başlıklı haberde beş trans aktivistin, polis şiddetine maruz bırakıldıktan sonra suç duyurusunda bulunduğunu, başvurularıyla ilgili herhangi bir sonuç alınmadığını, hatta polisler tarafından "polise direnme", "kamu malına zarar verme" ve "hakaret" iddialarıyla kendilerine yönelik suç duyurusunda bulunulduğu görülüyor. Bu vakayla ilgili TESEV adına Seda Kalem Berk'in (2011) hazırlamış olduğu "Türkiye'de Adalet Erişim" adlı raporda şu ifadeler yer alıyor: "Bu tavrın, son yıllarda adeta emniyet güçlerinin insan hakları hareketine karşı geliştirdiği bir taktik haline geldiğini gözlemlemek mümkündür. Öyle ki sadece LGBTİ+ gruplarına karşı değil, tüm hak örgütlerine karşı adeta "rövanşist" bir yaklaşım söz konusudur."

Benzer şekilde sağlığa erişim de LGBTİ+'lar için ayrımcılığın üretildiği alanlardan biri olarak karşımıza çıkıyor. Gökhan Kabacaoğlu (2015), gey ve lezbiyenlerde

⁶ Piramid LGBTT Diyarbakır Oluşumu 2008 yılında LGBTT Hakları Platformu'nun hazırladığı "LGBTT Bireylerin İnsan Hakları Raporu"na Diyarbakır'da yaşayan LGBTİ+'ların yaşadığı hak ihlalleriyle katkıda bulundu. Hebu LGBT Diyarbakır Derneği 2016 yılında yayınlanan "Güvenlik Raporu"nda Diyarbakır ve çevre illerde meydana gelen çatışma, savaş ortamı ve belirsizliği internet haber taramasıyla ortaya koyuyor. Bununla beraber, Diyarbakır ve çevre illerde yaşayan LGBTİ+'ların maruz bırakıldıkları ayrımcılıklar raporda yer almıyor.

açılma sürecini konu alan yüksek lisans tezinde, görüşmecilerden birinin cinsel yöneliminden kaynaklı hastanede yaşadığı ayrımcılığı şöyle aktarıyor: "Cinsel ilişkiden sonra ben bir sıkıntı yaşadım ve hastaneye gittik, Eskişehir devlet hastanesine. 'Regl misin? Neden kanaman var?' dendi. 'Hayır regl değilim ya da ilk cinsel ilişkim değil ama sevişirken böyle oldu.' Yanımda da Y. var bana destek olmak için. Ölüyorum orada kan kaybından. Ve Y.'ye çıkar mısınız denildi. Sevgilim olduğunu anladılar. Y. de dedi ki, 'Benim sevgilim, yanında olmak istiyorum.' Bana orada dikiş atılacak çünkü ve ben tekim. Y.'yi kabul etmediler, Y.'yi hastaneden çıkardılar. Ve ben orada hastanede tek başıma dikiş yemek zorunda kaldım."

Siyasete katılım bağlamında Demet Bolat'ın (2013) "Türkiye Muhalefet Alanı ve Heteroseksizm: Muhalefet Alanında Heteroseksüel Olmamak" başlıklı yüksek lisans tezi incelenebilir. Bu teze göre siyasi parti ya da örgütlerde faaliyet yürütmüş LGBTİ+'lar, homofobik ve transfobik söylemlerin örgütlenmenin rutini içinde ve çok sıradan olduğunu belirtiyorlar. Ayrıca, alanda "açık" var olma koşullarının zorlaştı-ğını, "açıldıklarında" ya da "fark edildiklerinde" de fiziksel temastan kaçınılması, sos-yal ilişkilerde soğukluk ve aşağılayıcı imalar içeren söylemler gibi dışlayıcı pratiklerle karşılaştıklarını ifade ediyorlar.

Okullar LGBTİ+ çocuk ve gençlerin en fazla ayrımcılığa maruz bırakıldıkları ku-rumlar arasındadır. Bu alanda Türkiye'de kapsamlı bir çalışma yapılmadığından ge-nellikle yurtdışında yapılmış olan çalışmalar referans olarak gösteriliyor. Türkiye'de yürütülen az sayıdaki çalışmaya LGBTİ+'ların büyük kısmının okullarını hem kendileri için hem de LGBTİ+'lara destek veren heteroseksüeller için güvenli bulmadığı, öğ-rencilik yıllarında anti-LGBTİ+ ve cinsiyetçi hakaretler duyduğu, buna rağmen öğret-menlerinin ve okul idaresinin bu yorumları durdurmaya yönelik çaba göstermediği, cinsel yönelimleri ve cinsiyet ifadeleri yüzünden tacize ve zorbalığa maruz bırakıldığı yansıyor (Çavdar ve Çok, 2016; Uluyol, 2016).

Kaos GL'nin Türkiye'de kamu ve özel sektör çalışanı lezbiyen, gey, biseksüel, trans ve intersekslerin durumunu anlamaya yönelik yürüttüğü çalışmalarda ça-lışma hayatında LGBTİ+'ların iş görüşmeleri sırasında ve işyerinde ise şakalaşma, hakaret, dışlanma ve evlilik baskısı gibi iş arkadaşları tarafından ayrımcılığa maruz bırakıldıkları, çalışan bazı LGBTİ+'ların cinsel yönelimlerinin veya cinsiyet kimliklerinin işe alınmama nedeni olabileceğini düşünerek gizleme gereği duydukları görülüyor. Ayrıca kimliğin anlaşılması durumunda terfi edememe endişesi, ayrımcılığa maruz bırakıldığında başvurulacak bir mekanizmanın olmaması veya mekanizmaların gös-termelik olması gibi bulgulara da yer veriliyor. Özel sektörde çalışan LGBTİ+'ların 2015'te sadece %22'si ve kamu sektöründe çalışanların 2016'da %7'si işyerinde açık olabildiğini ifade ediyor. Yıllara göre bu değerler özel sektörde 2016'da %28, 2017'de %17, 2018'de %22, 2019'da %17,4 ve 2020'de %14,8; kamu sektöründe ise 2017 ve 2018'de %7, 2019'da %4,4 ve 2020'de %3,4 olarak değişim gösteriyor.

Aile ortamında maruz bırakılan ayrımcılıklara dair Şenel (2014), aileye açılma deneyimlerini aktarırken, görüştüğü kadınların aileleriyle yaşadıkları tartışmaları, aileleri tarafından zorla psikolog ya da psikiyatlara gönderilmelerini ya da aşırı baskı nedeniyle evden kaçmalarını vb. ele alıyor. Yıldırım'a (2016) göre ailelerin farklı tepkiler vermesi çeşitli etkenlerden kaynaklanıyor. Bunlar sınıfsal faktörler, ebevey-nlerin eğitim durumu, eşcinsellik hakkında sahip olunan bilgi ve tanışıklık düzeyi, bilgi eksikliği ve toplumsal kalıp yargılardan kaynaklı olumsuz tutumlardır.

Bahsedilen bu çalışmalar LGBTİ+'ların maruz bırakıldıkları ayrımcılık, şiddet ve hak ihlallerini ele almalarıyla cis-heteronormativitenin hangi alt-sistemlere sirayet ettiğini göstermeleri açısından oldukça önemlidir. Öte yandan hem Türkiye'de hem de Diyarbakır'da LGBTİ+'ların maruz bırakıldığı ayrımcılıkları yukarıda sayılan tüm alanları içerecek şekilde ele alan çalışmaların olmaması önemli bir ihtiyaca işaret

ediyor. Dolayısıyla bu bölümde LGBTİ+'lar bağlamında yapısal eşitsizlikleri, yaşadıkları alanlar olan adalete ve sağlığa erişim, siyasete katılım, eğitim ve çalışma hayatı ile aile ortamını değerlendirerek ele alıyoruz.

Aşağıda 2013-2018 yılları arasında Diyarbakır'da LGBTİ+'ların ilgili alanlarda maruz bırakıldıkları ayrımcılıklar ve bu ayrımcılıklarla baş etme yöntemlerini inceliyoruz.

A. Diyarbakır'da yaşayan LGBTİ+'ların gözünden ayrımcılık

Diyarbakır'da yaşayan LGBTİ+'ların ayrımcılığa dair farkındalıkları ile Diyarbakır özelinde ayrımcılık algısının nasıl bir skalaya sahip olduğunu belirlemek için görüşmecilere adalete ve sağlığa erişim, siyasete katılım, eğitim ve çalışma hayatı ile aile ortamına dair bilgilendirmeler yapıldıktan sonra bu alanlarda neleri ayrımcılık olarak gördükleri soruldu. Alınan cevaplar içeriklerine göre sınıflandırıldı. İçeriklerinin çeşitliliğine göre bazı ayrımcılık örnekleri birden fazla kategori içinde yer aldı. Aşağıda sırasıyla her alanın kapsamına dair bilgilendirmeler ve oluşturulan kategorilerin dağılımını gösteren tablolar görülebilir. Her tablonun altında ilgili kategoriler için uygun alıntılara yer verildi.

Adalete erişim

Adalete erişim yargı organlarına başvuru yapma (*ihbar, şikâyet, avukattan yararlanma, dava açma, idari başvuru vs.*) olanağının bulunabilmesini ifade ediyor. Bununla birlikte hak arama özgürlüğü kapsamında adli işlemlerin en kısa sürede ve kişinin ekonomik durumu göz önüne alınarak yargılanma önündeki engellerin kaldırılmasını ve gerekli düzenlemelerin yapılmasını içeriyor. Bu adli süreçlerden sonra hakkaniyetli bir kararın verilmesi de adalete erişimi tamamlayan unsurlar arasındadır. Tablo 29'da görüşmecilerin adalete erişim kapsamında verdikleri ayrımcılık örnekleri ve sıklıkları yer alıyor.

Tablo 29: Adalete erişimde ayrımcılık

Ayrımcılığa ilişkin kategoriler	Sıklık
Adli hizmetleri yürüten kişilerin negatif tutumu	74
Onarıcı adaletin sağlanmaması	40
Mevzuat eksikliği/yetersizliği	10

Adli hizmetleri yürüten kişilerin negatif tutumu:

"Lubunyayı ailesi öldürecekti. Polis adresini istedi. Adresi bilmediği için polis gitmedi. 'Gelin ben sizi götürüyüm.' dedim, gelmediler. Kendi çabamla ev adresini öğrendim ve polisi çağırdım. Dolayısıyla gecikmiş adalet, adalet değildir; çocuk ölebilirdi."

"Adalete siyasi görüşüne göre erişim sağlayabilirsin ve dış görünüşün de adalete erişimi etkiliyor. Sorun adalete (hukuka) göre değil, adalet mekanizmasında yer alanların inisiyatifine göre sonuçlanır."

"Şikâyetin alınmaması, dilekçenin alınmayıp psikolojik baskıyla polisin şikâyetten vazgeçirmeye çalışması, cinsiyet kimliğimden dolayı polisin ilgilenmemesi."

"Karakolda transfobi yaşanması, biktırmaya yönelik olarak davaların uzatılması, dava takiplerinin engellenmesi, transların hücrede kalması vb."

"Polise başvuru yapıldığı zaman netice alınmıyor. Bunun sonucunda insanlar kendi çözümlerini üretmeye çalışıyorlar. Bu da şiddetle birçok cinayete sebep oluyor."

Onarıcı adaletin sağlanamaması:

"Suç duyurusu olduğunda haberdar olamamak, olduğunda da delil aramaksızın hakkında karar verilebiliyor. Etnisitemden kaynaklı haksız yere dava açılması, işinden olma, ailelerin zor durumda bırakılması. Personeller kendi görev ve sorumluluklarını bilmiyor ya da uygulamıyor, ya korkuyor ya da rüşvetle çalışıyor. Adalet arayışında insanın karşısına sürekli bir engel çıkıyor ve vazgeçiyorsun."

"Kadına şiddet uygulandığında karakola gittiğimde polis 'Şikâyetçi olma, barışsınız.' dedi. Tutuklamaya ilişkin problemler var. Somut delil olmadan faile göre karar veriliyor. Haksız işten çıkarılmalar iptal edilmiyor. Aynı koşullarda farklı kararlar alınıyor."

Mevzuat eksikliği/yetersizliği:

"Açık kimlikli LGBTİ+'lar hukuki yollara başvurduğu zaman her türlü ayrımcılığa maruz bırakılıyor. Çünkü LGBTİ+'ları koruyacak hiçbir yasa yok."

"Kolluk ve polis kavramı başlı başına adalete erişimi engelliyor. Polis silahlıdır, zor kullanma yetkisi olmamalı ve hak bildirimini yapılmalı, yapılmıyor. Mevcut devletin mevcut hukuk düzeni adalete erişim önünde engel. Hapishaneler kaldırılmalı. Suç ve ceza kavramlarının varlığı ve devletin kendisi başlı başına ayrımcılık sebebi."

Sağlığa erişim

Sağlığa erişim, genel sağlık (kan bağışında bulunma, muayene olma, hastaya refakat etme, ilaç temini, cinsiyet uyum operasyonu vb.) ve ruh sağlığı (psikolojik destek vb.) alanındaki hizmetlere sağlık sistemleri içerisinde herkesin, sosyo-ekonomik durumuna bakılmaksızın ihtiyacı düzeyinde ulaşabilmesidir. Tablo 30'da görüşmelerin sağlığa erişim kapsamında verdikleri ayrımcılık örnekleri ve sıklıkları yer alıyor.

Tablo 30: Sağlığa erişimde ayrımcılık

Ayrımcılığa ilişkin kategoriler	Sıklık
Tıbbi bakımın yetersizliği ve özensizlik	30
Kişisel verilerin korunmaması	4
Adalet ve hakkaniyete uygun davranılmaması	
a. LGBTİ+ olmak	41
b. Sosyo-ekonomik durum	24
c. Yaşlılık	6
d. Engellilik	4
e. Anadili/etnisite	4
f. Genel*	12

*Adalet ve hakkaniyete uygun davranılmaması kategorisi içinde yer alan tekil örnekleri temsil ediyor.

Tıbbi bakımın yetersizliği ve özensizlik:

"Jinekolojik tedaviler esnasında muhafazakar tutumlardan kaynaklı sorunlar."

"Trans bir kadının hasta olduğunda erkek tarafından muayene edilmesi. Trans kadınsan erkek gibi muamele ediyorlar."

Kişisel verilerin korunmaması:

"Kişisel bilgilerin korunmaması, hastane personelinin ayrımcı tutumları, ilaçların pahalılığı, sosyal güvencenin olmaması."

Adalet ve hakkaniyete uygun davranılmaması:

"Eşcinsel birey olduğun için sağlık çalışanları tarafından ayrımcılığa uğruyorsun. Cinsel yolla bulaşan hastalığı olan kişiler ayrımcılığa uğramamak için hastaneye gidemiyor. Sağlık kontrolü yapamıyorlar.

"Personelin, doktorun transfobik olması, Diyarbakır'da dönüşüm için doktorun olmaması, bölüm yok hormon için falan."

"Eşcinsellerden kan alınmaması, sağlığa erişimin ücretlendirilmesi."

"HIV+ olmak ayrımcılığa neden olur. LGBTİ+'ların psikoloğa başvurduğunda onlar tarafından değiştirilip dönüştürülmeye çalışılması. Sınıfsal durum da ayrımcılığa neden olur."

Siyasete katılım

Siyasete katılım, kişilerin siyasi görüşleri doğrultusunda seçme ve seçilme hakkını kullanması, toplantı ve gösteri yürüyüşleri ve grev başta olmak üzere çeşitli araçlarla politik konulara dair görüş ifade etmesi ve örgütlenmesidir. Tablo 31'de görüşmecilerin siyasete katılım kapsamında verdikleri ayrımcılık örnekleri ve sıklıkları yer alıyor.

Tablo 31: Siyasete katılımda ayrımcılık

Ayrımcılığa ilişkin kategoriler	Sıklık
Seçmen iradesinin yok sayılması/oy kullanmada yaşatılan zorluk	26
Toplantı ve gösteri yürüyüşünün engellenmesi	20
Devletin koruyucu ve önleyici yükümlülüklerini yerine getirmemesi	19
Siyasi görüş doğrultusunda ilişkide olunan veya birlikte faaliyet yürütülen STK, sendika, meslek odası ya da siyasi partilerin toplumsal cinsiyet farkındalığının yetersizliği	10
Şiddetsiz ve barışçıl hak arayışlarında kolluğun zor kullanımı	9

Seçmen iradesinin yok sayılması/oy kullanmada yaşatılan zorluk:

"Askerlerin köylerde zorla oy kullandırmaları."

"Kürt olmak ve terörist yaftası yapılması, Kürtlerin yok sayılması, HDP'nin illegalize edilmesi, LGBTİ+'ların siyasete katılımının önündeki engeller."

Toplantı ve gösteri yürüyüşünün engellenmesi:

"Seçim sonuçlarına saygı gösterilmemesi. Gösterilere polislin orantısız müdahalesi. Valiliğin şiddet içermeyen gösteri/yürüyüşe izin vermemesi, yasaklama kararı alması, polislin kamuya açık etkinliklerde ayrımcı muamelesi, gösteri materyallerinin içeri alınmaması. Sembolik alanlarda gösteriye izin verilmemesi (1 Mayıs ve Onur yürüyüşlerinde Taksim), derneklerin/siyasi partilerin kapatılması. Kayyum atanması. Hak savunucularına yönelik saldırılar."

"Mitinge katılanlar, grev yapanlar terörist olarak görülüyor. Alana yaklaşmamız bile tehlike arz ediyor."

Devletin koruyucu ve önleyici yükümlülüklerini yerine getirmemesi:

"Translar sokağa çıkamazken siyasete nasıl katılsın."

"Pek çok kimlik taşıyorum. Bütün kimliklerimizle ilgili mücadele edemiyoruz. Bu bir sorun. Tüm kimliklerimi savunabileceğim alan yok. Siyasi baskı var. Çekinceler artıyor. Gözaltına alınırsam ailemin yaşadığı bir yerde LGBTİ kimliğim sorun oluşturabilir. Alanda görünür olmak riskli oluyor."

Siyasi görüş doğrultusunda ilişkide olunan veya birlikte faaliyet yürütülen STK, sendika, meslek odası ya da siyasi partilerin toplumsal cinsiyet farkındalığının yetersizliği:

“LGBTİ+ bireyi olduğum için bazı proje ve faaliyetlerde yer alamama.”

“Eril bir siyaset tarzının olması ve kadınların arkaplane atılması.”

Şiddetsiz ve barışçıl hak arayışlarında kolluğun zor kullanımı:

“Polis müdahaleleri, düşmanca tutum sergilenmesi, olmayan sebeplerle delil üretilmesi, düşman hukukunun uygulanması, hukukun uygulanmaması.”

“İktidara yakın değilse görüşün yasaklanıyor. Ben oy verdim. Siyasi parti doğrultusunda standımızı basıyordu. Polis barışçıl gösterilere izin vermiyor. Sosyal medyada paylaşım yaparken endişeleniyorum, korkuyorum.”

Eğitim hayatı

Eğitim hayatı, formel (İlkokul, lise, lisans vb.) ve informal (dershane, kurs, sertifika programı, seminer vb.) eğitim süreçlerinde; eğitim görenlerin sosyo-ekonomik koşulları fark etmeksizin, çoğulcu ve bilimsel bir ortamın tahsis edildiği bir mekânda eğitim ve öğretim süresi boyunca akranları, eğitimcileri ve diğer kurum çalışanları ile ilişkilerini kapsıyor. Tablo 32’de görüşmecilerin eğitim hayatı kapsamında verdikleri ayrımcılık örnekleri ve sıklıkları yer alıyor.

Tablo 32: Eğitim hayatında ayrımcılık

Ayrımcılığa ilişkin kategoriler	Sıklık	
Eğitim mevzuatının geliştirilmesinde kapsayıcılığın gözetilmemesi		
a) Eğitim alanların değil devletin ihtiyacına göre hazırlanan mevzuat	15	34
b) Mevzuatta LGBTİ+’ların kapsanmaması/gözetilmemesi	14	
c) Anadili	5	
Okul personelinin toplumsal cinsiyet eşitliği farkındalığının yetersizliği		25
Akran çatışması		19
Eğitimde fırsat ve imkan eşitliğinin sağlanmaması		
a) Toplumsal cinsiyet eşitliği	9	17
b) Sosyo-ekonomik durum	8	
Eğitimde kapsayıcılık ve eşitliğin sağlanmaması		
a) İnanç, felsefi görüş/siyasi görüş	8	16
b) Etnisite	7	
c) Ders başarısı	1	
Okul personelinin ayrımcı tutumu		13
Mekanın cinsiyetlendirilmesi		6

Eğitim mevzuatının geliştirilmesinde kapsayıcılığın gözetilmemesi:

“Müfredatın milliyetçi olması; tek tip eğitim, katılımcı olunamıyor; eğitimci ve öğrencilerin homofobik tavrı; ırkçılık; Kürtlerin tarihte hain olarak geçmesi.”

Okul personelinin toplumsal cinsiyet eşitliği farkındalığının yetersizliği:

“Eğitim verenlerin tutumu; beden, dil, din, kıyafet halleriyle ilgili duyarlı olma mak, örseleyici harekette bulunmak.”

Akran çatışması:

"Öğretmenlerin tutumu, akran zorbalığı, personel yetersizliği (nicel ve nitel), öğrencilere kendi gelişim süreçleriyle ilgili bilgi verilmemesi."

Eğitimde fırsat ve imkân eşitliğinin sağlanmaması:

"Eğitimin paralı olması, özel okullarda öğrencilerin seviyeleri düşük ama notları yüksek, devlette okuyanların hakkı yeniyor."

Eğitimde kapsayıcılık ve ğin sağlanmaması:

"Kız çocuklarına uygulanan ayrımcılık, cinsel yönelim ayrımcılığı; çocuğun babasının mesleğine göre ayrımcılık uygulanıyor; maddi durum yüzünden, dil yüzünden, ırkı yüzünden (Suriye vs.) öğretmen, idareci ve akranları tarafından."

Okul personelinin ayrımcı tutumu:

"Liyakata değil mülakata bakılması."

Mekânın cinsiyetlendirilmesi:

"İkili cinsiyet rejiminden kaynaklı olarak tuvaletleri kullanmak sorun oluyordu."

Çalışma hayatı

Çalışma hayatı, çeşitli sektörlerde (kamu ve özel sektör), çeşitli çalışma sürelerine (kısmi zamanlı, tam zamanlı, geçici bir süreliğine vb.), iş güvencesine (SGK, Bağ-kur, Emekli Sandığı vb.) göre ücret karşılığı (yevmiyeli, maaşlı vb.), belli iş koşullarında (haftalık, yıllık izin, ara dinlenme, mesai saatleri vb.) ve iş sağlığı ve güvenliği ilkelerine bağlı; çalışanların, işveren/idari üstleri ile iş arkadaşları ve/veya hizmet verdikleri kişilerle olan ilişkiselliği kapsıyor. Tablo 33'te görüşmecilerin çalışma hayatı kapsamında verdikleri ayrımcılık örnekleri ve sıklıkları yer alıyor.

Tablo 33: Çalışma hayatında ayrımcılık

Ayrımcılığa ilişkin kategoriler	Sıklık
İş güvencesi ve yasal hakların tanınmaması	36
Mobbing	35
Mülakat sistemi/liyakatin gözetilmemesi	22
İşverenin toplumsal cinsiyet farkındalığının yetersizliği	13
İşvereni koruyan işçiyi korumayan mevzuat uygulamaları	12
Çocuk işçiliği	3

İş güvencesi ve yasal hakların tanınmaması:

"Mobbing, cinsel taciz, cinsel saldırı, zor koşullar (ağır çalışma), iş kanununa uygunsuz davranışlar, fazla mesai, engelli işçi çalıştırmamak, kadın işçi çalıştırmamak."

"Fazla mesai, işletmenin kötülüğü, maaşın azlığı, işletmecinin ve müşterinin kabalığı, öğle aralarında yemek olmayışı."

"LGBTİ+'lar ile ilgili sözlü veya yazılı bir mevzuatın olmaması, sigortasız işçi çalıştırma, motivasyonun sağlanmaması, izinlerin ayarlanmaması."

Mobbing:

"KHK'ler, keyfi işten çıkarma, sözleşmelerin yenilenmemesi, kadın-erkek eşitsizliği, açık kimlikli olursan mobbing."

Mülakat sistemi/liyakatin gözetilmemesi:

“Öğretmen olursam eğer, eşcinsel öğretmenliğe bakış kötü olduğu için görevimden ihraç edilebilirim.”

“Torpil ile adam kayırmacılık.”

İşverenin toplumsal cinsiyet farkındalığının yetersizliği:

“Seks işçilerine iş imkânı sağlanmaması.”

“Trans olduğum için her işte çalışamıyorum. Kimse translara iş vermiyor.”

İşvereni koruyan işçiye korumayan mevzuat uygulamaları:

“Kıdem tazminatı ödenmiyor. İşverenin sadece bir sözüyle işten çıkabiliyor. İşsizlik maaşı alınmasın diye yalan beyanlar ile çıkarılıyor.”

“Geciken maaşlar, çalışmasına rağmen keyfi işten atmalar.”

“Eşitsiz gelir dağılımı, ben çay dağıtıyorum yanımdaki de çay dağıtıyor, ben 1000 tl alıyorum, o 1500 alıyorsa ayrımcılık olur. İş verilirken birine az birine çok iş veriliyorsa ayrımcılık olur.”

Çocuk işçiliği:

“Çocuk olmak, yaş ayrımcılığı.”

“Çocuk işçi çalıştırma.”

Aile ortamı

Aile ortamı görüşmecilerin aile olarak tanımladığı bireyleri ve onlarla olan ilişkilerini kapsıyor. Tablo 34’te görüşmecilerin aile ortamı kapsamında verdikleri ayrımcılık örnekleri ve sıklıkları yer alıyor.

Tablo 34: Aile ortamında ayrımcılık

Ayrımcılığa ilişkin kategoriler	Sıklık
Ebeveynlerin ayrımcı tutumu (cinsiyete göre vb.)	38
Sözlü/psikolojik ve fiziksel şiddet	38
Çocuğun üstün yararının gözetilmemesi/çarpık çocuk algısı	27
Cinsiyete göre iş bölümü/emeğin değersizleştirilmesi/emek sömürüsü	13
Çocuğa yönelik cinsel şiddet	3

Ebeveynlerin ayrımcı tutumu:

“Kız çocuklara farklı davranıyorlar. Ailelerde ayrımcılık yapılıyor. Erkeklerle daha çok imkan sağlanıyor. Kız okutulmuyor, erkek özel üniversiteye gönderiliyor.”

“Ailenin transfobik olması, ahlakçı olması, cis-heteronormatif olmaları.”

Sözlü/psikolojik ve fiziksel şiddet:

“Şiddet (her türlü), eşitsiz ilişki, temel haklara (özel hayata) saygı gösterilmemesi”

“Duygusal şiddet: annenin sütüyle tehdit etmesi. Anne ve babanın çocukları malı olarak görmesi. Yaş hiyerarşisi.”

Çocuğun üstün yararının gözetilmemesi/çarpık çocuk algısı:

"Çok fazla müdahale, görüşe saygı duymama, sevgi göstermeyi sadece para vermek sanmaları, psikolojik şiddet."

"Kişinin kararı önemsenmiyor, sürekli yol gösterme, nasihat etme halindeler."

"Güçlü olan kendi istediklerini dayatıyor. Otoriter bir tutum var. Robotik bir yaşam sürmemizi, robot olmamızı bekliyorlar."

"Ekonomik şiddet, baskın kişinin hakimiyet kurmaya çalışması, demokratik ortamdaki yoksun aile yapıları."

"Öncelikle ailenin dinci baskısı var. Abi baskısı var. Hak ihlali oluyor. Dışarı çıkamama hak ihlalidir."

Cinsiyete göre iş bölümü/emeğin değersizleştirilmesi/emek sömürüsü:

"Haneye giren paranın eşit bölünmemesi, paranın babanın veya annenin hakimiyetinde olması. Yaşça küçük olmanın getirdiği haksızlıklar. Ailenin giyim-kuşama, ideolojine karışması."

"Alışverişte kardeşler arası ayrımcılık, babamın çalışıp annemin çalışmaması."

"18 yaşından önce çalıştırılması."

Çocuğa yönelik cinsel şiddet:

"Çocuk istismarı"

"Erken yaşta evlilik, küçük yaşta ebeveyn olma."

B. Diyarbakır'da yaşayan LGBTİ+'ları haritalandırmak

2013-2018 yılları arasında, Diyarbakır'da adalete ve sağlığa erişim, siyasete katılım, eğitim ve çalışma hayatı ile aile ortamının, LGBTİ+'ların yaşamlarında nasıl bir yere sahip olduğunu anlamak ve LGBTİ+'ların bu alanlara yönelik tutumlarını öğrenmek istedik. Aşağıda LGBTİ+'ların ilgili alanlarda ne şekilde konumlandıklarına değiniyoruz.

Adalete erişim

Görüşmeciler arasında 2013-2018 yılları arasında adalete erişimi gerektirecek bir sorun yaşadığını beyan edenlerin sayısı 44, bu sorunların cinsel yönelim/cinsiyet kimliği temelli olduğunu beyan edenlerin sayısı 25'tir. Bunların içinden adli mercilere başvuranların sayısı 17'dir. Bununla birlikte cinsel yönelim/cinsiyet kimliği temelli olmasa da adalete erişimi gerektirecek herhangi bir sorun yaşayanların sayısı 19'dur. Bunların içinden adli mercilere başvuranların sayısı ise 9'dur. Dolayısıyla 2013-2018 yılları arasında adli mercilere başvuruda bulunan görüşmeci sayısı 26'dır.

Sağlığa erişim

2013-2018 yılları arasında tüm görüşmeciler muayene, kontrol, ameliyat, refakat, ilaç temini, kan bağıışı, tıbbi konsültasyon veya terapi hizmeti almak üzere sağlığa eriştiklerini ifade ediyor.

Siyasete katılım

Tablo 35'te 2013-2018 yılları arasında görüşmecilerin siyasete katılma şekilleri yer alıyor.

Tablo 35: 2013-2018 yılları arasında siyasete katılım

Siyasete Katılma Şekli	EVET	HAYIR
Oy kullanma	59	16
Basın açıklamasına katılma	31	44
Greve katılma	12	63
Eyleme/gösteri yürüyüşüne katılma	48	27
Mitinge katılma	63	12
Bildiri, basın bülteni gibi bilgilendirici materyal çalışmasında görev alma	27	48
Siyasi görüşü doğrultusunda sosyal medyada ileti paylaşma	43	32
Siyasi görüşü doğrultusunda stk, sendika, meslek odası ya da siyasi parti içinde faaliyet yürütme	25	50
Siyasete katılmama	4	71

2013-2018 yılları arasında çeşitli şekillerde siyasete katılan toplam 71 görüşmeci yer alıyor.

Eğitim hayatı

Tablo 36'da görüşmecilerin 2013-2018 yılları arasında hangi eğitim türü ve kademelerinde yer aldıkları gösteriliyor.

Tablo 36: 2013-2018 yılları arasında görüşmecilerin eğitim tür-kademelerine göre dağılımı

Eğitim tür-kademe	Sıklık
Ortaokul	24
Lise	44
Ön Lisans	3
Lisans/Yüksek Lisans	24
Dershane	15
Kurs	15
Sertifika Programı	11
Seminer	1
Herhangi Bir Eğitim Almadım	11

2013-2018 yılları arasında çeşitli tür ve kademelerde eğitim alan toplam 64 görüşmeci yer alıyor.

Çalışma hayatı

Görüşmecilerden 56'sı (%75) 2013-2018 yılları arasında bir işte çalıştığını ifade ediyor. Çalışanların 38'i (%68) özel sektörde, 11'i (%20) kamuda ve 7'si (%13) bağımsız çalıştıklarını beyan ediyor. Tablo 37'de 2013-2018 yılları arasında çalıştıklarını ifade eden görüşmecilerin sektörlere göre yaptıkları işler sıralanıyor.

Tablo 37: 2013-2018 yılları arasında görüşmecilerin yaptıkları işler

Özel	Kamu	Bağımsız
Aşçılık	Öğretmen	Avukat
Garson	Ücretli öğretmen	Seks işçisi
Fabrikada kalite kontrol uzman yardımcısı	Öğrenci işleri sekreterliği/ ön büro asistanlığı	Halci*
Kafede joker eleman	Ön büro asistan stajyeri	Su satıcısı *
Market çalışanı	Okul idaresi	
Çağrı merkezi	Memur	
Dekorasyon	İşçi	
Basın/dağıtım		
Kurs idaresi		
Grafiker		
İnşaat sektörü		
Şarküteri		
Mobilyacı		
Temizlik		
Bakıcılık		
Lazer epilasyon merkezi		
Müşteri temsilciliği		
Otelde ortacı*		
Plates eğitmenliği		
Rehabilitasyon merkezi çalışanı		
Satış danışmanı		
STK çalışanı		
Tekstil işçisi		
Satış sorumlusu		
Turizm işletmecisi		

*Çocuk işçi

Aile ortamı

Görüşmecilere 2013-2018 yılları arasında aile kavramını nasıl tanımladıkları soruldu. Alınan cevaplara göre Tablo 38 oluşturuldu.

Tablo 38: Aile tanımlama/betimleme

Tanımlama Kriteri	Sıklık
Aynı hanede yaşama	54
Duygusal bağ	53
Kan bağı	51
Arkadaşlık/yoldaşlık	40
Anne-baba-çocuk	35
Akrabalık ilişkileri	19
Komşuluk	16
Herhangi bir tanımlama yok	5

Tablo 38’de görüldüğü gibi aile, büyük oranda, aynı haneyi paylaşan, aralarında duygusal bir bağ ve/veya kan bağı bulunan kişileri kapsıyor. Görüşmeciler arasında arkadaşlık/yoldaşlık ilişkisini aile kavramı içinde değerlendiren bir kesim bulunurken, komşuluk ve akrabalık ilişkilerini aile kavramları içinde görenlerin sayısı görece azdır. Görüşmecilerden 5’i 2013-2018 yılları arasında aileyi herhangi bir şekilde tanımlamıyor. Öte yandan bu görüşmecilerden 3’ü aile ortamında ayrımcılığa maruz bırakıldığını ifade ediyor. Dolayısıyla 2013-2018 yılları arasında bir aile ortamı olan 73 görüşmeci yer alıyor.

C. Ayrımcılık vakalarına hayatta kalan, fail, mekan şiddet ve tanıklık odağından bakmak

Ayrımcılığın sadece vakadan ibaret olmadığı ya da ayrımcılık vakasının pek çok parametreye bağlı olduğu göz önünde bulundurulduğunda ayrımcılığın kapsamlı analizi eşitsizlik üreten ilişkilendirmelerin, bu ilişkilendirmelerin dinamiklerinin anlaşılmasına bağlıdır. Bunun için sırasıyla ayrımcılıktan hayatta kalanı, ayrımcılığın failini, ayrımcılığın meydana geldiği mekanı, ayrımcılıkla birlikte ortaya çıkan şiddet türlerini ve ayrımcılık vakası sırasında ortamda bulunan tanıkların tutumlarını inceliyoruz.

Hayatta kalan

Cinsel Şiddetle Mücadele Derneği (2016), şiddet deneyimi yaşamış bir bireyi güçsüzleştiren ve çaresizlik hissi veren kurban ve mağdur gibi ifadeler yerine kişinin bir beladan kurtulduktan sonra kendine tutunarak sevdikleri ve güvendiklerinden destek alarak hayatta olduğunu ve travmanın bütün hayatını ele geçirmesine izin vermediğini vurgulayarak direnmeyi ve gücü ön plana çıkarıyor. Bu araştırma kapsamında biz de ayrımcılığa maruz bırakılan bireyi tanımlamak üzere “hayatta kalan” kavramını kullanmayı tercih ediyoruz.

Görüşmecilere adalet ve sağlığa erişim, siyasete katılım, eğitim ve çalışma hayatı ile aile ortamında cinsel yönelim/cinsiyet kimliği temelli ayrımcılığa maruz bırakılma durumlarını anlamaya yönelik sorular yöneltildi. Buna göre görüşmecilerin 69’u hayatları boyunca en az bir kere, 61’i 2013-2018 yılları arasında en az bir alanda cinsel yönelim/cinsiyet kimliği temelli ayrımcılığa maruz bırakıldıklarını ifade ediyor. 2013-2018 yılları arasında ayrımcılığa maruz bırakılmadığını ifade eden 8 görüşmecinin ya ilgili tarihler arasında bu araştırmanın kapsamına alınmayan bir alanda ya da bu tarih aralığı haricinde ayrımcılığa maruz bırakıldığı söylenebilir.

Görüşmecilerin 2013-2018 yılları arasında ilgili alanlarda cinsel yönelim/cinsiyet kimliği temelli ayrımcılığa maruz bırakılma durumları Tablo 39’da gösterildiği gibidir.

Tablo 39: Cinsel yönelim/cinsiyet kimliği temelli ayrımcılığa maruz bırakılma ve ayrımcılık yaşanan alanların dağılımı

Ayrımcılık alanı	Evet	Hayır	Çoklu temelde ayrımcılık ⁷
Adalet erişim	18 ^a (%69)	8	14
Sağlığa erişim	19 (%25)	56	11
Siyasete katılım	26 (%37)	45	21
Eğitim hayatı	30 (%47)	34	20
Çalışma hayatı	24 (%43)	32	17
Aile ortamı	46 (%63)	27	33

7 Yaşamının herhangi bir döneminde cinsel yönelim/cinsiyet kimliği, siyasi görüş ve etnisite keşişiminde çoklu temelli ayrımcılığa maruz bırakılan 45 görüşmecinin arasından 2013-2018 yılları arasında ayrımcılığa maruz bırakılanların ilgili alanlara dağılımını gösteriyor.

8 Adli mercilere başvuruda bulunan toplam 26 görüşmecinin 18’i adli süreçlerin herhangi bir aşamasında cinsel yönelim/cinsiyet kimliği temelli ayrımcılığa maruz bırakıldığını beyan ediyor. Bu 18 kişi içinden 15’i cinsel yönelim/cinsiyet kimliği temelli ayrımcılığa maruz bırakıldığı için, 3’ü ise herhangi bir sorun nedeniyle adli mercilere başvuranlardır. Dolayısıyla cinsel yönelim/cinsiyet kimliği temelli bir sorun yaşadığı için adli mercilere başvuranların %88’i ve herhangi bir nedenle adli mercilere başvuranların %33’ü adli süreçlerin herhangi bir aşamasında cinsel yönelim/cinsiyet kimliği temelli ayrımcılığa maruz bırakılıyor. Yaşadığı sorunları çözmek için adli mercilere başvurmadığını söyleyen görüşmecilerin gerekçeleri bu bölümün sonunda görülebilir (bkz. sayfa 59).

2013-2018 yılları arasında ayrımcılığa maruz bırakıldığını ifade eden görüşmecilerin toplam ayrımcılık vaka sayısı 163'tür. Buna göre 2013-2018 yılları arasında Diyarbakır'da yaşayan LGBTİ+'ların en fazla adalete erişimde (%69) ve aile ortamında (%63) cinsel yönelim/cinsiyet kimliği temelli ayrımcılığa maruz bırakıldığı görülüyor. Tablo 25'te çeşitli temellerde ayrımcılığa maruz bırakılma durumları arasında sayısal olarak en yüksek değere sahip olan cinsel yönelim/cinsiyet kimliği, etnisite ve siyasi görüş kesişiminde çoklu temelli ayrımcılığa maruz bırakılan 45 görüşmecinin 2013-2018 yılları arasında adalete ve sağlığa erişimde, siyasete katılımda, eğitim ve çalışma hayatında ve aile ortamında maruz bırakıldıkları ayrımcılıkların sayısal değerleri 2013-2018 yılları arasında tüm bu alanlarda ayrımcılığa maruz bırakılan görüşmecilerin dağılımıyla oldukça benzerdir. Bu durum 2013-2018 yılları arasında Diyarbakır'da yaşayan LGBTİ+'ların içinde bulundukları alt-sistemlerde sistemden kaynaklı dezavantajlı konumlarının pekiştiğini gösteriyor.

Hayatta kalanların 2013-2018 yılları arasında adalete ve sağlığa erişim, siyasete katılım, eğitim ve çalışma hayatı ile aile ortamı arasından kaçında ayrımcılığa maruz bırakıldıkları Tablo 40'ta gösterildiği gibidir.

Tablo 40: Hayatta kalanların ilgili alanların kaçında ayrımcılığa maruz bırakıldıklarının cinsel yönelim /cinsiyet kimliklerine göre dağılımı.

	Ayrımcılığa maruz bırakılmayan	1 alanda hayatta kalan	2 alanda hayatta kalan	3 alanda hayatta kalan	4 alanda hayatta kalan	5 alanda hayatta kalan	6 alanda hayatta kalan	Toplam
Lezbiyen	1	5	0	1	2	1	0	10
Gey	2	2	7	4	2	2	0	19
Biseksüel cis kadın	4	1	3	1	0	2	0	11
Biseksüel cis erkek	6	3	1	0	0	0	0	10
Trans kadın	0	2	3	2	0	2	1	10
Trans erkek	0	1	1	1	1	1	0	5
+	1	2	2	2	2	0	1	10
Toplam	14	16	17	11	7	8	2	75

Yukarıdaki tabloya göre ayrımcılığa maruz bırakılmamış trans kadın ve erkek yoktur. Ayrımcılığa maruz bırakılmayanlar içinde en yüksek değer biseksüel cis-erkeklere aittir. Biseksüel cis-erkekler en fazla iki alanda ayrımcılığa maruz bırakılıyor. Bununla beraber 2 ve daha fazla alanda hayatta kalan sayısı 45'tir. Her ne kadar sayısal olarak en çok ayrımcılık vakasının gerçekleştiği alan aile ortamı olsa da aile ortamındaki ayrımcılığa dair verilerin görmezden gelindiği durumda 61 hayatta kalanın 53'ünün en az bir alanda ayrımcılığa maruz bırakıldığını söylemek gerekiyor. Ayrımcılık vaka sayısı ve görüşmecilerin cinsel yönelim/cinsiyet kimliklerine göre ilgili alanlara dağılımı Tablo 41'de gösterildiği gibidir.

Tablo 41: Görüşmeciler ve hayatta kalanların ilgili alanlara cinsel yönelim/ cinsiyet kimliklerine göre dağılımı.

	Adalet erişim	Sağlık erişim	Siyasete katılım	Eğitim hayatı	Çalışma hayatı	Aile ortamı
Lezbiyen	1/1	3/10	3/10	5/8	1/5	8/10
Gey	6/8	4/19	8/19	8/15	6/16	14/18
Biseksüel cis kadın	3/3	2/11	3/11	4/11	4/6	4/10
Biseksüel cis erkek	0/3	0/10	1/8	1/8	0/7	3/10
Trans kadın	5/6	4/10	2/9	5/7	7/9	7/10
Trans erkek	0/0	3/5	3/5	4/5	1/4	4/5
+	3/5	3/10	6/9	3/10	5/9	6/10
Toplam	18/26	19/75	26/71	30/64	24/56	46/73

Yukarıdaki tabloyu okuma kolaylığı sağlaması açısından birkaç örnek vermek gerekirse; 2013-2018 yılları arasında adalet erişim sağlayan 1 lezbiyen ve 3 biseksüel cis kadının tamamı adalet erişimde cinsel yönelim temelli ayrımcılığa maruz bırakıldığını aktarıyor. 2013-2018 yılları arasında eğitim almış olan 5 trans erkekten 4'ü (%80) cinsiyet kimliği temelli ayrımcılığa maruz bırakıldığını söylüyor.

Adalet erişim ile eğitim ve çalışma hayatında en fazla ayrımcılığa trans kadınlar maruz bırakılıyor. Ayrıca sağlığa erişimde trans erkeklerin, siyasete katılımı +’ların ve aile ortamında lezbiyenlerin ve trans erkeklerin ayrımcılığa maruz bırakılma değerlerinin yüksek olduğu görülebilir.

Hayatta kalanların cinsel yönelim/cinsiyet kimliği temelli ayrımcılığa maruz bırakılmalarının ilgili alanlara göre dağılımı Tablo 42’de betimlendiği gibidir.

Tablo 42: Hayatta kalanların cinsel yönelim/ cinsiyet kimliklerine göre alanlara dağılımı.

	Adalet erişim	Sağlık erişim	Siyasete katılım	Eğitim hayatı	Çalışma hayatı	Aile ortamı
Lezbiyen	5	14	14	24	5	38
Gey	13	9	17	17	13	30
Biseksüel cis kadın	15	10	15	20	20	20
Biseksüel cis erkek			20	20		60
Trans kadın	17	13	7	16	23	23
Trans erkek		20	20	27	7	27
+	12	12	23	12	19	23

Yukarıdaki tabloya göre lezbiyenler %38 değerle aile ortamında, geyler %30 değerle aile ortamında, biseksüel cis kadınlar %20 değerle eğitim hayatı, çalışma hayatı ve aile ortamında, biseksüel cis erkekler %60 değerle aile ortamında, trans kadınlar %23 değerle çalışma hayatı ve aile ortamında, trans erkekler %27 değerle eğitim hayatı ve aile ortamında ve +’lar %23 değerle siyasete katılımı ve aile ortamında en fazla ayrımcılığa maruz bırakıldıklarını ifade ediyor.

Ayrımcılığın faili

Ayrımcılığın faili ayrımcılığın ortaya çıkmasından/mağduriyetin oluşmasından sorumlu olan kişidir. Dolayısıyla failin ayrımcılığın yeniden üretimindeki payının analizi eşitsizliğe sebep olan güç ilişkilerini de açığa çıkarır.

Tablo 43’te görüşmecilerin ilgili alanlarda kimler tarafından ayrımcılığa maruz bırakıldıkları/ayrımcılık faileri gösteriliyor.

Tablo 43: Ayrımcılık yaşanan alanlara göre faillerin dağılımı

	Adalet Erişim	Sağlığa Erişim	Siyasete Katılım	Eğitim Hayatı	Çalışma Hayatı	Aile Ortamı
Lezbiyen	Aile (1), Kolluk (1), Savcı (1)	Kolluk (1), Hastane personeli (1), Eczacı (1)	Kolluk (2), STK (1), Siyasi oluşum ⁹ (1)	Öğretmen (2), Öğrenci (4)	İdareci/ İşveren (1)	Anne (4), Baba (4), Büyük kız kardeş (3), Küçük kardeş (2), Tüm aile (1)
Gey	Kolluk (6), Hakim (2), Savcı (1)	Doktor (4), Güvenlik (1)	Siyasi oluşum (6), Kolluk (2), STK (1), Devlet (1)	Öğrenci (5), Öğretmen (4)	İş arkadaşları (2), İdareci/ İşveren (4)	Anne (5), Baba (3), Büyük erkek kardeş (7), Küçük kız kardeş (4), Tüm aile (1), Küçük kardeş (1), Arkadaş (1)
Biseksüel cis kadın	Kolluk (2), Aile (1)	Doktor (1), Hastane personeli (1)	Devlet (1), Kolluk (1), Yerel yönetim (1), Siyasi oluşum (1)	Öğretmen (3), Öğrenci (1)	İdareci/ İşveren (2), Kolluk (1), İş arkadaşları (1)	Büyük kız kardeş (2), Küçük kardeş (1), Anne (1), Tüm aile (1)
Biseksüel cis erkek	-	-	Devlet (1)	Öğrenci (1)	-	Akraba (2), Anne (1), Baba (1), Küçük kardeş (1), Büyük erkek kardeş (1)
Trans kadın	Kolluk (5), Savcı (2), Hakim (1)	Doktor (4), Hastane personeli (1), Cezaevi psiko-sosyal birim (1)	Sandık görevlisi (1), Kolluk (1), Siyasi oluşum (1), STK (1)	Öğrenci (4), Öğretmen (3), İdareci (2), Okul güvenliği (1)	Müşteri (3), İdareci/ İşveren (3), İş arkadaşları (1), Diğer etkileyenler (1), Güvenlik (1)	Büyük erkek kardeş (4), Büyük kız kardeş (2), Baba (1), Anne (3), Akraba (3) Komşu (1), Enişte (1), Küçük kardeş (1)
Trans erkek	-	Hastane personeli (1), Doktor (2), Güvenlik görevlisi (1)	Kolluk (2)	Öğrenci (2), Öğretmen (2)	İş arkadaşları (2), İdareci/ İşveren (2)	Baba (1), Anne (3), Akraba (1), Büyük kız kardeş (1)
+	Kolluk (3), Hakim (1)	Doktor (3), Diğer sağlık çalışanı (2), Hastane personeli (1)	Kolluk (2), Sendika (1), Siyasi oluşum (2), Devlet (1), Karşıt siyasi oluşum (1)	Öğrenci (3), Öğretmen (2)	İdareci/ işveren (4), İş arkadaşları (2)	Tüm aile (2), Büyük erkek kardeş (2), Arkadaş (1), Büyük kız kardeş (1), Anne (2), Baba (1)
Toplam	Kolluk (17) Hakim (4) Savcı (4) Aile (2)	Doktor (14) Hastane personeli (5) Diğer sağlık çalışanı (2) Güvenlik (2) Kolluk (1) Cezaevi psiko-sosyal birim (1) Eczacı (1)	Siyasi oluşum (11) Kolluk (10) Devlet (4) STK (3) Sendika (1) Yerel yönetim (1) Sandık görevlisi (1) Karşıt siyasi oluşum (1)	Öğrenci (20) Öğretmen (16) İdareci (2) Okul güvenliği (1) Kantinci (1)	İdareci/ İşveren (16) İş arkadaşı (8) Müşteri (3) Güvenlik (1) Diğer etkileyenler (1) Kolluk (1)	Anne (19) Baba (11) Büyük erkek kardeş (14) Büyük kız kardeş (13) Küçük Kardeş (6) Akraba (6) Tüm aile (5) Arkadaş (2) Komşu (1) Enişte (1)

Yukarıdaki tabloda hayatta kalanların beyanlarına göre faillerin belirtilme sıklığı parantez içinde gösteriliyor. Tablonun en altında ilgili alandaki faillerin tamamı ve o alana ilişkin kaç defa ayrımcılık faili olarak yer aldığı derlenerek sunuluyor.

Adalet erişimde 18 hayatta kalandan 17'si kolluk tarafından ayrımcılığa maruz bırakılıyor. Dava süreci başlamasına rağmen 2 hayatta kalan, ailesinin engellemelerinden (*çocuklarının cinsel yönelim/cinsiyet kimliklerinin teşhir edilmesinden çekindikleri için*) dolayı adalet erişim sağlamasına rağmen adli süreçlere devam edemediğini söylüyor.

Hayatta kalanlar sağlığa erişimde doktor, hastane güvenliği, diğer sağlık çalışanı, hastane personeli ve cezaevi psikososyal birimi tarafından ayrımcılığa maruz bırakıldıklarını belirtiyor. Ayrıca jinekolojik muayene sırasında doktorun, diğer sağlık çalışanının (*hemşire*), hastane personelinin ve eczacının birer ayrımcılık faili oldukları belirtiliyor. Psikolojik destek sırasında diğer sağlık çalışanı (*psikolog*) tarafından, cinsel yolla bulaşan hastalık muayenesi ve kontrolü sırasında kişisel bilgilerin diğer hastane personeli ile paylaşan doktor ve hastane personeli tarafından ayrımcılığa maruz bırakıldığını ifade eden görüşmeciler bulunuyor.

Siyasete katılımda ayrımcılıktan hayatta kalan 26 görüşmeci 15 defa siyasetten kendisine yakın bulunduğu, ilişkili olduğu ve birlikte faaliyet yürüttüğü STK, sendika, yerel yönetim ve siyasi oluşumları fail olarak ifade ederken 16 defa ise siyasete katılımlarını sınırlayan veya engelleyen kolluk, devlet, sandık görevlisi ve karşıt siyasi oluşumu ayrımcılık faili olarak ifade ediyor.

Eğitim hayatında öğrenci ve öğretmenin fail olduğu ayrımcılık sayıları oldukça yüksektir. Çalışma hayatında cinsel yönelim/cinsiyet kimliği temelli ayrımcılığın failleri arasında en fazla değerini işveren/idareciye ait olduğu görülüyor. Bununla beraber müşteriden kaynaklı bir ayrımcılığın olması işverenin kontrolündeki bir iş yerinde cinsel yönelim/cinsiyet kimliğini kapsayan bir politikanın uygulanmadığına işaret ediyor.

Aile ortamında ayrımcılık faillerine bakıldığında anne, büyük erkek kardeş ve büyük kız kardeşin en yüksek değerlere sahip oldukları görülüyor. Fail olarak ifade edilen 5 "tüm aile" değeri toplamda 27 kişiye tekabül ediyor. Aile ortamındaki ayrımcılık faillerinden olan arkadaşlardan biri bir hayatta kalanın ailesi olarak tanımladığı kişilerden iken diğeri, hayatta kalanın kimliğini ailesine ifşa eden yakın ilişkide olduğu kişidir.

Ayrımcılık faillerinin 71'i (*sağlığa ve adalet erişimin büyük bölümü, siyasete katılımın yarısı, çalışma hayatının kısmi bir bölümü*) hayatta kalanların kişisel olarak tanımadıkları ve daha az temas ettikleri kişilerden oluşuyor. 162'si ise (*aile ortamı ve eğitim hayatının tamamı, çalışma hayatının büyük bölümü, siyasete katılımın yarısı, adalet ve sağlığa erişimin kısmi bir bölümü*) hayatta kalanların yakından tanıdığı, kan bağı, duygusal bağ ve sosyal ilişki içinde yer aldığı kişilerden oluşuyor. Öne çıkan bu faillere bakıldığında hayatta kalanla hiyerarşik¹⁰ ilişki kurabilecek, bulundukları sistem içerisinde kalıcı olan kişilerden bahsedebiliriz.

Ayrımcılığın gerçekleştiği mekan bağlamında betimlenmesi

Hayatta kalanlardan elde edilen verilere göre ayrımcılıkların meydana geldiği mekan, tanımlanmış ilişkilene biçimlerine göre belli bir işleve atıfla kurgulanmış yer olarak tarif edilebilir. Bu anlamıyla mekan belli bir kimliğe sahip ayrımcılık failiyle bir birlik oluşturur. Hayatta kalanların ilgili alanlarda hangi mekanlarda ayrımcılığa maruz bırakıldıkları Tablo 44'te yer aldığı gibidir.

¹⁰ Kırılgan bir topluluk olarak LGBTİ+lara yönelik ayrımcılık üretebilecek herhangi bir eşitsiz durum. Cis-heteronormativiteye ilişkin statü, imtiyaz, bilgi gibi konumlara sahip olmakla belirleniyor.

Tablo 44: Ayrımcılığın meydana geldiği yer / Ayrımcılığın mekânsal dağılımı

	Adalet Erişim	Sağlığa Erişim	Siyasete Katılım	Eğitim Hayatı	Çalışma Hayatı	Aile Ortamı
Lezbiyen	Adliye (1), Karakol (1)	Hastane (2), Eczane (1)	Miting alanı (2), Üniversite (1)	Okul (4), Üniversite (1)	İş yeri (1)	Hane (7), Hane dışı (1), Annenin iş yeri (1)
Gey	Hane (1), Adliye (3), Karakol (1), Çocuk şube (1), Kamusal alan (1), Miting alanı (1)	Hastane (4)	Miting alanı (5), Parti binası (1), Dernek binası (1)	Okul (5), Üniversite (2), Kurs (1)	İş yeri (5)	Hane (13), Hane dışı (4)
Biseksüel cis kadın	Kamusal alan (1), Hane (1), Karakol (1)	Hastane (2)	Miting alanı (2), Parti binası (1)	Okul (3)	İş yeri (3), Kamusal alan (1)	Hane (4)
Biseksüel cis erkek	-	-	Gösteri yürüyüş güzergahı (1)	Kurs (1)	-	Hane dışı (2), Hane (2)
Trans kadın	Kamusal alan (2), Karakol (3), Adliye (1)	Kan merkezi (1), Hastane (3), Cezaevi (1)	Oy kullanılan yer (1), Miting alanı (1), Dernek binası (1), Parti binası (1)	Okul (3), Okul tuvaleti (1), Üniversite (1), Halk eğitim merkezi (1)	İş yeri (5), Hane (1)	Hane (6), Hane dışı (2)
Trans erkek	-	Hastane (3)	Miting alanı (2)	Üniversite, okul (3), okul tuvaleti	İş yeri (2)	Hane (4)
Tanımsız	Karakol (2), Adliye (1)	Hastane (3)	Yürüyüş güzergahı (3), Sendika binası (1), Miting alanı (2), Sosyal medya (1)	Üniversite (1), Kurs (1), Okul (1)	İş yeri (5)	Hane (6), Hane dışı (1)
Toplam	Karakol (8) Adliye (6) Kamusal alan (4) Miting Alanı (1) Hane (2) Çocuk şube (1)	Hastane (17) Kan alma merkezi (1) Eczane (1) Cezaevi (1)	Miting alanı (14) Gösteri yürüyüş güzergahı (4) Parti binası (3) Dernek binası (2) Sendika binası (1) Oy kullanılan yer (1) Üniversite (1) Sosyal medya (1)	Okul (19) Üniversite (6) Kurs (3) Okul tuvaleti (2) Halk eğitim merkezi (1)	İş yeri (21) Hane (1) Kamusal alan (1)	Hane (42) Hane dışı (10) Annenin iş yeri (1)

Mekânlar belli işlevlere ve o işlevleri gerçekleştirecek ilişki ağlarına göre planlanıyor. Önceden karar verilen bu ilişkilendirme şekilleri mekânlar içinde belli kılık kıyafet, davranış prototiplerinin belirlenmesi ve nihayetinde asimetrik ilişkilendirmelerin doğmasına sebep olabiliyor. Bu araştırma kapsamında ayrımcılık mekânsal olarak analiz edildiğinde 4 farklı mekân türü tasvir edilebilir. Bunlar (a) kamusal alan (5), (b) belli zamanlar için işlevlendirilen kamusal alan (19), (c) belli kullanıcı profiline göre işlevlendirilen kurumsal/kamusal alan (96) ve (d) özel alandır (53).

Kamusal alan: Kolluğun kamusal alandaki denetimi/kontrolü, LGBTİ+'ların kamusal varlığını korumadığı gibi adalete erişimde de ayrımcılığa neden oluyor. Hayatta kalanlar kamusal alanda ya bizzat kolluk tarafından ayrımcılığa maruz bırakılıyor (4) ya da ayrımcılığın failini şikayet, ihbar ettiklerinde kendilerine "suçlu" gibi davranılıyor (1).

Belli bir zaman için işlevlendirilen kamusal alan: Miting alanı ve gösteri yürüyüş güzergahı olarak örneklendirebileceğimiz bu mekânsal kategori toplulukların örgütlenme ve toplanma hakkı uyarınca şekillendirdikleri siyasal bir alandır. Toplanmanın niteliğine göre kamusal alanla bir sınır çizen topluluk mekanı zımni bir iç-dış ilişkisi oluşturuyor. LGBTİ+'lar siyasete katılımında maruz bırakıldıkları ayrımcılıkların faillerini bu mekanın içinde ve dışında olmalarına göre [toplantı ve gösteri yürüyüşünün valilik tarafından engellendiği (4) durumlar hariç] farklı tanımlıyor: (a) yürüyüş güzergahına ya da miting alanına giriş ve girişe giden kamusal alan kolluğun denetimi veya "karşıt siyasi oluşum" (1) olarak betimlenen "eli sopalı güruh" nedeniyle ayrımcılıklara zemin hazırlarken (b) mekanın içi siyasal olarak benzer; dayanışma ve ittifak halindeki gruplardan oluşmasıyla güvenli bir alan açıyor. Öte yandan, güvenli olması beklenen içerideki siyasal alan LGBTİ+'ların ayrımcılığa maruz bırakılmayacağını garantisini vermediği gibi dışarıda kolluğun ayrımcılığına maruz bırakılan (10) aynı LGBTİ+'lar içeride de "kitle"nin -ister belli bir STK, sendika ve siyasal oluşumun temsilcisi olsun, ister bu örgütlerle ilişki halindeki üye ve seçmenler olsun- ayrımcılığına maruz bırakılıyor (10).

Belli kullanıcı profiline göre işlevlendirilen kurumsal/kamusal alan: Çeşitli eğitim ve sağlık kurumları, adliye, karakol, işyeri, sendika, dernek, siyasi parti binası ve cezaevi bu kategori içinde değerlendirilebilir. Bu kategoriye giren alanlar sınırları yönetmeliklerle belirlenmiş, statüsel farkın ve hiyerarşik ilişkilerin biçimlendiği alanlar olarak tanımlanabilir.

Özel alan: Ailenin yaşam alanı olarak hane bu kategori içinde değerlendirilebilir. Güvenliğin ve kolluğun yer almadığı tek mekan olmasıyla hanenin "özel" bir tarafı vardır. Her ne kadar hane özerk ve mahrem yapısının yanında devletin kontrol ve denetiminin neredeyse olmadığı veya en az hissedildiği alan özelliğini taşıyor gibi görünse de aile bağları üzerinden kurulan ilişki ağı hanenin sınırlarını aşıyor; farklı özel alanlara, hatta kamusal alana kadar taşıyor. Hayatta kalanların "hane dışı" olarak belirttikleri mekanlardan 8'i farklı özel alanları (*büyük erkek kardeşin evi, kendi evi, öğrenci evi vs.*), 2'si ise kamusal alanı (*sokak, cafe*) içeriyor. Bu yüzden ailenin özel alanı olan hane için kültürel bir mekân olmasıyla aslında aileyi bir denetim mekanizması kılan kamusal bir alandır da diyebiliriz.

Şiddet

Hayatta kalanlara ayrımcılık alanlarına göre 2013-2018 yılları arasında şiddet türlerinden hangilerine maruz bırakıldıkları soruldu. Ayrımcılığa maruz bırakıldığını ifade eden bazı hayatta kalanlar birden fazla şiddet türünü işaretlediler. Hayatta kalanlardan alınan verilere göre Tablo 45 oluşturuldu.

Tablo 45: Maruz bırakılan şiddet türlerinin ayrımcılık yaşanan alanlara ve cinsel yönelim/ cinsiyet kimliğine göre incelenmesi

		Lezbiyen	Gey	Biseksüel cis kadın	Biseksüel cis erkek	Trans kadın	Trans erkek	+	Hayatta kalan	Hayatta kalan (%)
Adalet Erişim	Fiziksel	100	33			40		33	6	33
	Sözel	100	83	100		80		67	15	83
	Psikolojik	100	100	100		100		100	18	100
	Ekonomik	100	33						3	17
	Cinsel	100	17	33					3	17
Sağlığa Erişim	Fiziksel	67						33	3	16
	Sözel	67	75			80	100	100	15	79
	Psikolojik	67	100	100		80	100	100	18	95
	Ekonomik	33				40	33	67	6	32
	Cinsel	33				20		33	3	16
Siyasete Katılım	Fiziksel	33	25		100			33	6	23
	Sözel	100	88	67	100	67	67	67	21	81
	Psikolojik	100	100	100	100	100	67	100	26	100
	Ekonomik		13	33					2	8
	Cinsel	33	13				33	17	4	15
Eğitim Hayatı	Fiziksel		38			60		25	7	23
	Sözel	100	88	100		100	100	50	27	90
	Psikolojik	80	100	100	100	100	100	75	29	97
	Ekonomik									
	Cinsel	20	13			60		25	6	20
Çalışma Hayatı	Fiziksel		17	25		43			5	21
	Sözel	100	50	75		71	100	60	17	71
	Psikolojik		100	100		86	100	100	23	96
	Ekonomik		33	50		43	50	40	10	42
	Cinsel			25		29			3	13
Aile Ortamı	Fiziksel	38	50		33	43		33	16	35
	Sözel	88	86	100	67	100	100	50	39	85
	Psikolojik	88	100	100	100	100	100	100	45	98
	Ekonomik	50	36			57		33	15	33
	Cinsel					14		50	4	9

■ İlgili alandaki en yüksek fiziksel şiddet değerini ifade ediyor.

■ İlgili alandaki en yüksek sözel şiddet değerini ifade ediyor.

■ İlgili alandaki en yüksek psikolojik/duygusal şiddet değerini ifade ediyor.

■ İlgili alandaki en yüksek ekonomik şiddet değerini ifade ediyor.

■ İlgili alandaki en yüksek cinsel şiddet değerini ifade ediyor.

Tabloya göre (a) psikolojik/duygusal şiddet 159, (b) sözel şiddet 134, (c) fiziksel şiddet 43, (d) ekonomik şiddet 36 ve (e) cinsel şiddet 23 kez ifade ediliyor. Hayatta kalanların neredeyse tamamının bütün alanlarda psikolojik/duygusal şiddete maruz

bırakıldığı söylenebilir. Fiziksel şiddet en fazla aile ortamında ve adalete erişimde görülürken en az sağlığa erişimde görülüyor. Ekonomik şiddetin en fazla görüldüğü alanlar çalışma hayatı, aile ortamı ve sağlığa erişim iken eğitim hayatında hayatta kalanlardan hiçbiri ekonomik şiddete maruz bırakılmadığını ifade ediyor. Cinsel şiddet değerleri bütün alanlarda birbirine denk olmasına rağmen bu değerlerin eğitim hayatında görece daha fazla olduğu görülüyor.

Ayrımcılığın tanıkları/Tanık tutumları

Ayrımcılık sırasında tanıkların varlığı vakanın başkalarının gözü önünde meydana geldiği anlamına ve ayrımcılık gerçekleşirken hayatta kalanın yalnız olmadığına işaret ediyor. Tanıkların ayrımcılık vakası karşısındaki tutumları da ya ayrımcılığa maruz bırakılan hayatta kalanın ya da ayrımcılığın faillerinin pozisyonunu güçlendirme ya da zayıflatma etkisine sahip olabilir. Görüşmeciler tanıkların olduğu vakalarda tutumların nasıl olduğunu şöyle açıklıyorlar:

İştirakçi: Ayrımcılığın failini destekleyen tanıktır. Meydana gelen ayrımcılık vakasında iştirakçi tanık faili haklı görerek hayatta kalanın ayrımcılık karşısındaki dezavantajlı konumunu pekiştirebilir. Bu tutum faili ve onun ilişkili olduğu güç ilişkilerini de destekleyici olduğu için aslında ayrımcılıkların yeniden üretilmesine de sebep olabilir.

Destekleyici: Ayrımcılıktan hayatta kalanı destekleyen tanıktır. Hayatta kalana yalnız olmadığını hissettirmesiyle güçlendirici bir rolü olduğu söylenebilir. Bununla beraber faile ve onun ilişkili olduğu alt-sisteme de bir tutum geliştirdiği için bu alt-sistemde olumlu yönde bir dönüşümün gerçekleşebileceğini gösterir.

Bir kısmı iştirakçi-bir kısmı destekleyici: Ayrımcılığın meydana geldiği zaman ve mekanda iki farklı tutumu sergileyen tanıkların olmasıdır.

İzleyici: Ayrımcılık karşısında tepkisiz kalan tanıktır. Ayrımcılığa karşı sessiz kalmasıyla dolaylı olarak faili desteklediğini söylemek yanlış olmayacaktır. Buna maruz bırakıldığı şiddet vakasında 37 izleyici tanığın polisi aramak dahil olmak üzere herhangi bir şekilde yardım etmemesi ve Kitty Genovese'in öldürülmesi örnek verilebilir.¹¹

2013-2018 yılları arasında hayatta kalanların maruz bırakıldıkları ayrımcılıkların tanıklarının tutumları Tablo 46'da gösterildiği gibidir.

Tablo 46: Ayrımcılık yaşanan alanlarda tanıkların tutumları

Ayrımcılık alanları/Tanıkların tutumu	Tanık Yoktu (%)	İştirakçi (%)	Destekleyici (%)	Bir kısmı iştirakçi-bir kısmı destekleyici (%)	İzleyici (%)
Adalete erişim	11	11	17	28	33
Sağlığa erişim	42	5	21	5	26
Siyasete katılım	12	4	31	27	27
Eğitim hayatı	13	7	20	27	33
Çalışma hayatı	21	17	17	25	21
Aile ortamı	20	28	17	20	13
Toplam Tanıklık Durumu Sıklığı (%)	19	14	20	23	24

Adalete erişimde ayrımcılık vakalarında tanıkların tutumu için en yüksek değerler "izleyici" ve "bir kısmı iştirakçi-bir kısmı destekleyici" iken en düşük değer "tanık yoktu"dur. "Bir kısmı iştirakçi-bir kısmı destekleyici"ye örnek olarak "Davaya katılımımız heyet değişince engellendi. Polis şiddeti engellenemedi, güvenliğimiz sağlanamadı, (adliyenin arkasına getirilen belediye otobüsüyle) BDP il binasına gittik." verilebilirken "izleyici"ye ise "Newroz alanına sokulmak istenen gökkuşağı bayrakları engellendi. Polisin keyfi tutumundan dolayı, kimliğini bildirmemesi üzerine olayın tanıkları olan newroz komitesi üyeleri ile görüştük. Herhangi bir sonuç alamadık. Savcılığa şikâyetinde bulunduk. Savcılık failin belirlenememesinden dolayı takipsizlik verdi. İtiraz etmedim. Süreci takip etmedim." örnek verilebilir.

¹¹ Psikolojide "izleyici etkisi" olarak geçen bu olay izleyici tanıklarının yaşanan olay haksız veya müdahale edilmesi gereken bile olsa diğer izleyicilerden birinin eninde sonunda yardım edeceği varsayımına dayanır. Nihayetinde bütün izleyiciler aynı varsayımına sahip oldukları için olaya müdahale eden olmaz.

Sağlığa erişimde en yüksek değer "tanık yoktu" iken en düşük değer "iştirakçi" ve "bir kısmı iştirakçi-bir kısmı destekleyici" dir. "Tanık yoktu"ya örnek olarak *"Bir arkadaşımın homofobik tavırlar sergilendi, ben de rahatsız oldum. Sonrasında benim de o doktora başvurmam gerekti. Kimliğimi beyan edip HIV testi yaptırmak istedim. Aynı homofobik tutumla ben de karşılaştım" veya "Kızılay'a kan vermeye gittim. Formda eşcinsel ilişki yaşadınız mı sorusu vardı. Evet diye işaretleyince ben-den kan almadılar. Sonra doktor eliyle penisi ile oynayıp kaş göz işareti yaparak tacizde bulundu."* verilebilir.

Siyasete katılımında en yüksek değer "bir kısmı iştirakçi-bir kısmı destekleyici", "destekleyici" ve "izleyici" iken en düşük değer "iştirakçi" dir. "Bir kısmı iştirakçi-bir kısmı destekleyici"ye örnek olarak *"Önceden planlanmış bir çalışmayı ortaklaşmamız gereken bazı arkadaşlar daha sonra iptal etmek istediler. Onların karşı çıkmasına rağmen zorlanarak da olsa çalışmamızı yaptık."* verilebilirken "destekleyici"ye örnek olarak *"Kimliğe baktı. Resmimi yeni değiştirdim. "Sen değilsin." dendi. "Saçtan mı? Başkasının kimliği." dendi. "Dudak ve dövme var aynı." dedim. HDP'li sandık görevlisi sayesinde oy kullandım."* verilebilir.

Eğitim hayatında ise en yüksek değer "izleyici" ve "bir kısmı iştirakçi-bir kısmı destekleyici" iken en düşük değer "iştirakçi" dir. "İzleyici"ye örnek olarak *"Feminen tavırlarımdan dolayı homofobik söylemlere maruz bırakıldım, tehdit edildim. Şiddet gördüm. Tacize uğradım."* verilebilirken "bir kısmı iştirakçi-bir kısmı destekleyici"ye *"Lisedeki erkekler lavabolarında taciz oluyordu, kadın lavabosuna gittiğimde nöbetçi öğretmen fark etti, disipline verdi. Müdür yardımcısı, 'Sen erkeksin, ne işin var orda? Kız gibi olsan da giremezsin.' dedi. Rehber hoca, 'Öğretmenler lavabosunu kullan.' dedi."* örnek verilebilir.

Çalışma hayatında en yüksek değer "bir kısmı iştirakçi-bir kısmı destekleyici", "izleyici" ve "tanık yoktu" iken en düşük değerler "iştirakçi" ve "destekleyici"ye aittir. "Bir kısmı iştirakçi-bir kısmı destekleyici"ye örnek olarak *"Cinsel yönelimim sebebiyle görev yerim değiştirildi. İspat edilemediği için atılmadım."* verilebilirken "tanık yoktu"ya *"Beni odasına davet etti. Gittiğimde üstüme çullandı. Elinden zor kurtuldum. Sonrasında telefonla beni taciz etti."* örnek verilebilir.

Aile ortamında ise en yüksek değer "iştirakçi" iken en düşük değer "izleyici" dir. "İştirakçi"ye örnek olarak *"Aile bireylerim toplanmıştı. 'Böyle devam ederse psikoloğa götürüleceğiz. Seni insanlar duyarsa ne der?' Abim de, 'Kendinden utanmıyor musun?' diyerek yüzüme tükürmüştü." ve "Halama Diyarbakır'a geldiğinde 'Bursa'da ne var ne yok?' dediğimde 'Senden çok var.' demişti. Herkesin içinde yaptı bunu. Bir hafta sonra halam beni amcamla '.....nin erkek dostlukları var.' diyerek şikâyet etti. Annem ve kardeşim de halamın bu açıklamalarını işitince tehdit ve baskı uyguluyorlardı. Amcam ve annem bundan kaynaklı para vermeyi kesti. Üniversitede annemden 2 yıl boyunca para almadım."* verilebilir.

Ayrımcılık vakalarının sadece %20'sinde tanıklar hayatta kalanı destekleyici bir tutum sergiliyor. Bununla beraber vakalarda iştirakçi (%14) olarak doğrudan ve izleyici (%24) olarak dolaylı şekilde failin desteklediği söylenebilir (%38).

Hayatta kalanın ayrımcılık sonrası

faile görüşme durumu

Ayrımcılık vakası sonrasında hayatta kalanın faile karşılaşması/görüşmesi hayatta kalanın ayrımcılığın meydana geldiği alanla ve mekanla olan ilişkisine bağlıdır. Ayrımcılıktan hayatta kalanların faile görüşmeye devam etme durumları Tablo 47'de betimlendiği gibidir.

Tablo 47: Faille görüşme durumu

Ayrımcılık alanı	Görüşme Durumu/Sonucu	Sıklık
Adalete erişim	Görüşmedim	12
	Görüşmek zorunda kaldım	6
Sağlığa erişim	Görüşmedim	17
	Görüşmek zorunda kaldım.	2
Siyasete katılım	Görüşmedim	17
	Görüşmek zorunda kaldım	9
Eğitim hayatı	Görüşmedim	16
	Görüşmek zorunda kaldım	10
	Faille sorun çözüldüğü için görüşmeye devam edildi	4
Çalışma hayatı	Görüşmedim	10
	Görüşmek zorunda kaldım	12
	Faille sorun çözüldüğü için görüşmeye devam edildi	2
Aile ortamı	Görüşmedim	4
	Görüşmek zorunda kaldım	37
	Faille sorun çözüldüğü için görüşmeye devam edildi	5

Hayatta kalanlar genellikle faille görüşmeyi kesebilecek durumda olduklarında görüşmemeyi tercih ettiklerini, bunun haricinde ise görüşmelerin zorunluluktan kaynaklı gerçekleştiğini söylüyor. Özellikle adalete ve sağlığa erişim ile siyasete katılımda maruz bırakılan ayrımcılık sonrası hayatta kalanların faille görüşmeme oranı yüksekken eğitim ve çalışma hayatı ile aile ortamında tam tersi söz konusudur.

Sağlığa erişim temel haklardan bir tanesi ve herkes için vazgeçilmez bir noktadadır. Buna rağmen bu alanda faille görüşmeme oranının en yüksek değere sahip olması hayatta kalanların genellikle ileride meydana gelecek sonuçları düşünmek-sizin sağlığa erişim haklarından feragat etmek zorunda kalmalarından ileri geliyor.

Hayatta kalanlar siyasete katılımda ayrımcılık failinin kolluk, sandık görevlisi vb. olduğu durumlarda faille görüşmediklerini, öte yandan ilişki içinde oldukları örgütlenmede/siyasi oluşumda meydana gelen ayrımcılığın faili ile görüşmek zorunda kaldıklarını ifade ediyor.

Eğitim ve çalışma hayatında uzun süreli ve tanışıklığa dayalı ilişkiler söz konusu olduğundan (Bkz: Tablo 43-44) hayatta kalanın maruz bırakıldığı ayrımcılığa karşı geç farkındalık geliştirmesi, farkındalık geliştirmesine rağmen adım atmakta zorlanması, ayrımcılıktan daha fazla etkilenmesi ve ayrımcılığın uzun süre devam etmesi söz konusu olabilir. Hayatta kalanlar faille görüşmeye devam etmek zorunda kalmalarını ve/veya ayrımcılığın süregelen olmasını eğitim hayatında aynı okulda bulunmakla ve çalışma hayatında ise ekonomik nedenlerle ilişkilendiriyorlar. Eğitim ve çalışma hayatındaki zorunlu biraradalık ilişkileri bile maruz bırakılan ayrımcılığın türüne/şekline göre kesilebiliyor (Bkz: Tablo 48).

Benzeri aile ortamı için de söylenebilir. Ayrımcılıktan hayatta kalanların faille görüşmek zorunda kalmaları aynı hanede yaşamayla ve ekonomik olarak aileye bağlı olmakla ilgilidir.

Sonuç olarak ayrımcılık vakası sonrasında hayatta kalanın faille karşılaşması/görüşmesi ayrımcılığın tekrar yaşanma ihtimalini saklı tuttuğundan hayatta kalanı olumsuz etkileyebilir. Bununla birlikte hayatta kalanın iradesi dışında bu karşılaşmalar yaşanabilir. Hayatta kalan faille görüşmek zorunda kalabilir ya da ayrımcılıkla baş etmek için faille görüşmeyi tercih edebilir. Hayatta kalanın faille görüşmede

herhangi bir beis görmemesi ise bu karşılaşmalarda ayrımcılığın ortadan kaldırılmış olmasına bağlıdır.

Hayatta kalanların ayrımcılıktan etkilenme durumları

Hayatta kalanların maruz bırakıldıkları ayrımcılık sonrası adalete ve sağlığa erişim, siyasete katılım, eğitim ve çalışma hayatı ile aile ortamına dair motivasyonları Tablo 48’de derlendiği gibidir.

Tablo 48: Hayatta kalanların ayrımcılıktan etkilenme durumları

Ayrımcılık alanı	Ayrımcılıktan etkilenme durumu	Sıklık
Adalete erişim	Adalete olan güvenin zedelenmesi/kalmaması	11
	Devletin adaleti sağlayacağına inanmama	4
	Zaten adalete inancın olmaması	2
	Bir gün adaletin sağlanacağına inanma	2
Sağlığa erişim	Hastane personeline karşı olumsuz kalıp yargıların oluşması	4
	İhtiyaç duyduğu halde sağlık hizmeti almak için hastaneye gitmek istememe	8
	Negatif duyguların oluşması	9
Siyasete katılım	Siyasete katılımı arasına mesafe koyma	10
	Özerk mücadele alanına yönelme	6
	Siyasete katılmaya devam etse de negatif duygular taşıma	11
Eğitim hayatı	Derse katılımda düşme	8
	Notlarda düşme	4
	Okulu bırakma veya sık sık devamsızlık yapma	10
	Okul değişikliği yapma	3
	Eğitmenin/öğrencilerin hayatta kalana karşı olumsuz tutum geliştirmesi	3
	İntihara teşebbüs etme	1
	Eğitim programlarını ve çalışma grubunu kendisinin belirlemesi	1
Çalışma hayatı	İş motivasyonunun düşmesi	9
	İşi bırakma/işten çıkarılma	8
	Negatif duyguların oluşması	9
	Öz farkındalık düzeyinde artma	3
Aile ortamı	Aile üyelerinin hayatta kalana karşı olumsuz tutum geliştirmesi	10
	Aile bağlarında kopma	14
	Negatif duyguların oluşması	16
	Özgüvenin gelişmesi	3

Hayatta kalanların ayrımcılıktan nasıl etkilendiğinin betimlendiği tabloda 6 temel nokta dikkat çekiyor. Ayrımcılık neticesinde (1) hayatta kalanların ilgili ayrımcılık alanına ilişkin negatif kalıp yargı geliştirmesi, (2) hayatta kalanların ilgili ayrımcılık alanına ilişkin motivasyonlarının düşmesi ile birlikte aynı alanlarla bağın zayıf da olsa devam etmesi, (3) hayatta kalanların ilgili alanla bağını koparması, (4) hayatta kalanlara yönelik olumsuz tutum geliştirilmesi, (5) hayatta kalanların kendine zarar vermesi ve (6) ayrımcılığa dair farkındalığın artışı ile ayrımcılıkla baş etme becerilerinin gelişmesi/çeşitlenmesidir.

D. Ayrımcılıkla Baş Etme Araç ve Yöntemleri

Baş etme araç ve yöntemleri meydana gelen ayrımcılığın ve bunun etkilerinin ortadan kaldırılmasında hayatta kalanın kullanabileceği çok boyutlu işlevsel öğeler bütünüdür. Bunlar; (1) hayatta kalanın öz kaynakları ve (2) sosyal çevresi, (3) psiko-

lojik destek, (4) LGBTİ+ örgütleri gibi insan hakları alanında faaliyet yürüten örgütler, (5) kurum içi başvurular, meslek odaları ve sendikalar ile Bimer¹² vb. idari merciler ve (6) adli mercilerdir. İlk üç kategori hayatta kalanı güçlendirirken, sonraki kategoriler ayrımcılığın ortadan kaldırılması ve tekrarlanmaması için destekleyici ve çözüm odaklı araçları kapsıyor.

Ayrımcılıkla Baş Etme Araç ve Yöntemlerinin Kullanımı

Hayatta kalanların maruz bırakıldıkları ayrımcılık neticesinde baş etme araç ve yöntemlerini kullanma durumları Tablo 49'da derlendiği gibidir.

Tablo 49: Ayrımcılıkla baş etme araç ve yöntemleri ve bunların ayrımcılık alanları ile ilişkileri

Ayrımcılıkla Baş Etme Araç ve Yöntemleri/Ayrımcılık Alanları	Adalete Erişim	Sağlığa Erişim	Siyasete Katılım	Eğitim Hayatı	Çalışma Hayatı	Aile ortamı
Çalıştığım işyerindeki amir ve yönetici/eğitim aldığım kurumdaki personel/faaliyet yürüttüğüm STK, sendika, meslek odası ya da siyasi parti yöneticilerine ve ilgili sendika ve meslek odalarına durumu bildirdim.	-	5	42	24	29	7
Kişiyi ya da kurumu teşhir ettim.	-	11	31	14	4	4
Adli (savcılık, kolluk, mahkeme vb.) mercilere başvurdum.	6	5	4	0	0	2
İnsan hakları alanında savunuculuk yapan kişi ya da kurumlara başvurdum.	22	11	23	3	0	4
BİMER'e şikâyetle bulundum.	0	5	0	0	0	0
LGBTİ+ oluşum ya da derneklerden birine durumu bildirdim.	39	11	50	7	4	15
Sorunu kendim çözdüm.	17	21	31	59	54	52
Aile olarak tanımladığım kişilerden birine veya birkaçına bildirdim.	22	16	23	24	21	33
Akrabalarımın birine veya birkaçına bildirdim.	28	21	12	21	25	22
Berber eğitim aldığım/çalıştığım iş arkadaşlarıma anlattım.	-	-	-	60	54	-
Arkadaşlarıma anlattım.	83	74	77	90	83	72
Psikolojik destek aldım.	11	5	4	10	17	28
Herhangi bir şey yapmadım.	11	21	4	3	4	7

■ Her alanda 1. en çok kullanılan araç ve yöntem

■ Her alanda 2. en çok kullanılan araç ve yöntem

■ Her alanda 3. en çok kullanılan araç ve yöntem

■ Her alanda 4. en çok kullanılan araç ve yöntem

■ Her alanda 5. en çok kullanılan araç ve yöntem

Adalete ve sağlığa erişim, siyasete katılım, eğitim ve çalışma hayatı ile aile ortamında ayrımcılıkla baş etme araç ve yöntemlerinin etkin bir şekilde kullanılmadığı görülüyor. En sık kullanılan araç ve yöntemler sosyal çevre ve kişinin kendisi/öz kaynakları iken en az kullanılanları ise idari ve adli mercilerdir. Bununla birlikte ayrımcılıkla baş etmede "Kişiyi teşhir ettim." seçeneği en fazla siyasete katılımı, "Psikolojik destek aldım." seçeneği daha çok aile ortamında tercih ediliyor. İdari mercilerin kullanımına bakıldığı zaman siyasete katılımı "Faaliyet yürüttüğüm STK, sendika, meslek odası ya da siyasi parti yöneticilerine durumu bildirdim." seçeneğinin diğer alanlara göre daha fazla işaretlendiği görülüyor. Ayrıca araç ve yöntemlerin sayıca en az kullanıldığı alan çalışma hayatı iken, kullanım sıklığının en az olduğu alanlar ise adalete erişim ve sağlığa erişimdir.

¹² Başbakanlık İletişim Merkezi. 9 Temmuz 2018'de Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezi (CİMER) ile birleştirildi.

Kullanım oranına göre bazı araç ve yöntemlerin bütün alanlarda daha fazla ön plana çıktığı görülüyor. En yüksek kullanım oranına sahip olanlar sırasıyla (1) "Arkadaşlara anlattım.", (2) "Kendim çözdüm.", (3) "Aile olarak tanımladığım kişilerden birine veya birkaçına bildirdim." ve (4) "Çalıştığım işyerindeki amir ve yönetici/ eğitim aldığım kurumdaki personel/faaliyet yürüttüğüm STK, sendika, meslek odası ya da siyasi parti yöneticilerine durumu bildirdim." dir. "Aile olarak tanımladığım kişilerden birine veya birkaçına bildirdim." aile ortamında maruz bırakılan ayrımcılıkla baş etmede kurum içi bir çözüm aracı iken aile dışındaki alanlarda meydana gelen ayrımcılıklarla baş etmede destekleyici bir işlev görüyor. Dolayısıyla ailede maruz bırakılan ayrımcılıkla baş etmede "Aile olarak tanımladığım kişilerden birine veya birkaçına bildirdim." idari yapılar içinde kabul edildi.

Hayatta kalanların ayrımcılıkla baş etmede sırasıyla (1) kişinin sosyal çevresi, (2) kişinin kendisi ve öz kaynakları, (3) kurum içi başvurular, Bimer vb. idari merciler ve (4) adli mercileri tercih ettiği görülüyor. Öne çıkan bu eğilim ayrımcılıkla baş etmede kullanılan araç ve yöntemlerdeki insan faktörünün etkisini ortaya koyuyor. Ayrıca baş etme araç ve yöntemlerinin kullanım sıklıkları düştükçe eğilimin çeşitlendiği de görülüyor. En fazla tercih edilen ilk üç araç ve yöntem sonrasında maruz bırakılan ayrımcılıkla baş etmede aile ortamında "Psikolojik destek aldım." (%28) ve eğitim hayatında "Kişiyi ya da kurumu teşhir ettim." (%14) buna örnek olarak gösterilebilir.

Bir Baş Etme Yöntemi Olarak "Kendim Çözdüm." ve "Kişiyi ya da Kurumu Teşhir Ettim."

"Kendim çözdüm." seçeneğini maruz bırakıldığı ayrımcılıkla baş etme yöntemi olarak kullanan hayatta kalanlara nasıl bir süreç takip ettikleri soruldu. Alınan cevaplardan hayatta kalanların (a) muhataplarla konuşarak onların farkındalık düzeyini yükselttikleri, (b) görüşmeme ve uzaklaşma kararıyla faile tavır aldıkları, (c) okul değiştirme, gizlenme, kaçma ve orta yolu bulma ile sorundan uzaklaşmaya çalıştıkları anlaşıyor. Tercih edilen çözüm yöntemlerinden farkındalık geliştirme sıklığına göre sırasıyla çalışma hayatı (8), aile ortamı (6) ve eğitim hayatında (6) etkin şekilde kullanılıyor. Tavır alma aile ortamı (10), eğitim hayatı (8), siyasete katılım (1) ve çalışma hayatında (1); sorundan uzaklaşmaya çalışma ise aile ortamı (6), eğitim hayatı (1), adalete erişim (1) ve sağlığa erişimde (1) kullanılan yöntemler arasındadır.

Hayatta kalanın kullandığı diğer bir baş etme yöntemi faili teşhir etmektir. Hayatta kalanlar faili (a) sosyal medyayı kullanarak, (b) mağduriyetini daha fazla kişiye anlatarak, (c) basın metni hazırlayarak ve (d) siyasi görüşü temsil eden grup ya da kuruma bildirerek teşhir ettiklerini söylüyor. Sosyal medyayı kullanarak teşhir etme siyasete katılım (3), adalete erişim (1) ve sağlığa erişimde (1); mağduriyetini daha fazla kişiye anlatarak teşhir etme eğitim hayatı (2), aile ortamı (1), çalışma hayatı (1) ve siyasete katılım (1) kullanılıyor. Basın metni hazırlayarak teşhir etme siyasete katılım (2) ve adalete erişimde (1); siyasi görüşü temsil eden grup ya da kuruma bildirerek teşhir etme hem siyasete katılım (1) hem de eğitim hayatında (1) tercih ediliyor.

Ayrımcılıkla Baş Etmede Kullanılan Araç ve Yöntemlerden Alınan Sonuçlar

Hayatta kalanlara maruz bırakıldıkları ayrımcılıkla baş etmede kullandıkları araç ve yöntemlerden aldıkları sonuçlar soruldu. Alınan cevaplar Tablo 50'de özetlendiği gibidir.

Alınan cevaplar dört kategoride derlendi. "Psikolojik rahatlama" maruz bırakılan ayrımcılığın paylaşılması sonucu oluşan iyi hal olarak ele alınıyor. "Yalnız hissetmeme" hayatta kalanın destek unsurlarına işaret ediyor. "Olumsuz etkilenme" hayatta kalanın rutin yaşamının sektöre uğramasından kaynaklanan tahribattır. Bu tahribat kullanılan baş etme araç ve yöntemlerinin işe yaramadığı veya yeterince

etkili olmadığına ve ayrımcılığın etkisinin uzun süre devam ettiğine işaret ediyor. "Adaletin tesisi" ise yaşanan sorunun hayatta kalanın lehine çözüldüğü anlamına gelse de ayrımcılığın tekrar yaşanmayacağına dair bir bilgi vermiyor. İlerleyen bölümlerde bu kavram detaylı bir şekilde değerlendiriliyor.

Baş etme araç ve yöntemlerinin hayatta kalanların bahsettiği psikolojik rahatlama ve yalnız hissetmeme gibi güçlendirici sonuçlara işaret etmesine rağmen adaletin tesisine ilişkin verilerin oldukça az sayıda olması yaşanan bu iyi halin geçici olabileceğini gösteriyor.

Tablo 50: Ayrımcılıkla baş etme araç ve yöntemlerinden alınan sonuçlar

Ayrımcılık alanı	Alınan Sonuç	Sıklık
Adalet erişim	Psikolojik rahatlama	10
	Yalnız hissetmeme	4
	Olumsuz etkilenme	2
	Adaletin tesisi	2
Sağlığa erişim	Psikolojik rahatlama	10
	Yalnız hissetmeme	6
	Olumsuz etkilenme	1
	Adaletin tesisi	2
Siyasete katılım	Psikolojik rahatlama	12
	Yalnız hissetmeme	10
	Olumsuz etkilenme	4
	Adaletin tesisi	7
Eğitim hayatı	Psikolojik rahatlama	15
	Yalnız hissetmeme	9
	Olumsuz etkilenme	3
	Adaletin tesisi	3
Çalışma hayatı	Psikolojik rahatlama	14
	Yalnız hissetmeme	5
	Olumsuz etkilenme	2
	Adaletin tesisi	4
Aile ortamı	Psikolojik rahatlama	22
	Yalnız hissetmeme	9
	Olumsuz etkilenme	8
	Adaletin tesisi	6

Hiçbir baş etme araç ve yöntemi kullanmayanlar

Hayatta kalanlardan "Herhangi bir şey yapmadım." diyenlere bunun gerekçesi soruldu. Adalet erişimde 2, sağlığa erişimde 4, siyasete katılımda 1, çalışma hayatında 1 ve aile ortamında 4 görüşmeci maruz bırakıldığı ayrımcılıkla baş etmeyle ilgili hiçbir şey yapmadığını ifade ediyor. Gerekçeler incelendiğinde bazı duygu durumlarının ön plana çıktığı görülüyor. Hayatta kalanların ifade ettikleri duygular sıklığına göre; güvensizlik (5), yılgınlık (5), çaresizlik (3) ve korku (2) şeklindedir.

Ayrıca, hayatta kalanlara adalet erişimde maruz bırakılan ayrımcılıkla baş etmede adli mercilere başvurup başvurmamak soruldu. Adli mercilere başvurmadığını ifade eden 17 hayatta kalan başvurmama gerekçesini şu şekilde ifade ediyor: "Cinsel yönelim/cinsiyet kimliğimin teşhir edilmesinden korktum." (7), "Adalet

güvenmiyorum.” (11), “Sorunlarımı kendim çözebilirim.” (4) ve “Adli süreçler hakkında bilgi sahibi değilim.” (3). Adli mercilere başvurmama gerekçeleri ile ayrımcılığa maruz bırakıldıktan sonra herhangi bir şey yapmama motivasyonlarında güvensizlik ve korkunun ortak olduğu görülüyor. Bu durum hayatta kalanların adalete erişim hakkında bazı kalıp yargılara sahip olduğunu gösteriyor. Örneğin, hayatta kalanlardan biri adalete erişimde maruz bırakıldığı ayrımcılık ile ilgili olarak herhangi bir şey yapmama gerekçesini “Bir sonuca ulaşacağımızı düşünmedik. Karakola gidip sorunumuzu çözemiyorsak karakolla olan sorunu nasıl çözeceğiz?” şeklinde belirtiyor.

Bölüm Değerlendirmesi:

Sistematik ayrımcılığın betimlenmesi

Bu bölümde adalete ve sağlığa erişim, siyasete katılım, eğitim ve çalışma hayatı ile aile ortamında görüşmecilerin ayrımcılığa dair algıları, tüm bu alanlara dair tutumları, ayrımcılıkların hayatta kalan, fail, mekân, şiddet ve tanıklık bağlamında incelenmesi ile ayrımcılıkla baş etme araç ve yöntemlerinin neler oldukları ve etkililik durumları ele alındı. Tüm bu öğeler, ayrımcılıkların iç içe yuvalanan dinamiklerini ortaya koymaları açısından önem taşıyor. Dolayısıyla Dugan'ın meydana gelen sorunları ve ilişkili oldukları yapıların çok boyutlu incelenmesini yaptığı diyagramı araştırmamız bağlamında yeniden oluşturabiliriz.

Olay, bu araştırma kapsamında ayrımcılık vakası olarak tarif edilebilir.

İlişkilenme, hayatta kalanla fail arasındaki ilişkilenme ve bu ilişkilenmeye tesir eden ve kırılmalık oluşturan dinamikler olarak ele alınabilir.

Alt-sistem, Ayrımcılık vakalarının meydana geldiği alanı ve onun içinde bulunduğu öğeleri kapsıyor. Dolayısıyla bu araştırmanın kapsamına giren adalete ve sağlığa erişim, siyasete katılım, eğitim ve çalışma hayatı ile aile ortamı da birer alt sistem olarak nitelendirilebilir.

Sistem ise bu araştırma bağlamında ayrımcılığın sosyolojik, kültürel ve ideolojik arkaplanına; cisheteronormativiteye işaret ediyor.

Adalet, sağlık, siyaset, eğitim, çalışma ve aile alt-sistemleri, bürokrasiye/hiyerarşik ilişkilerin üretimine ve işleyiş açısından doğrudan veya dolaylı olarak mevzuatlara ve yönetmeliklere dayanan mekan kurgularına/yapıya sahiptir. Bu kurgu/yapı ilgili alanda ayrımcılığın ortaya çıkmasına zemin hazırlarken aynı zamanda hayatta kalanın faille ilişkilenme şeklini, ayrımcılık sonrası hayatta kalanın faille görüşme durumunu, tanıkların tutumlarını, kullanılan baş etme araç ve yöntemlerini ve nihayetinde ilgili alana dair algıları etkiliyor. Örneğin, görüşmecilerin tüm bu alt-sistemlerde oluşabilecek ayrımcılıklara dair yapmış oldukları tanımlamalarda mevzuata ve yönetmeliklere yaptıkları atıflar ile maruz bırakılan ayrımcılıkla baş etmede herhangi bir mekanizma kullanmamadaki motivasyonları (*yılgınlık, çaresizlik, korku, güvensizlik vb.*) yapısal sistemin üstbelirlendiği dinamiklerle yakından ilişkilidir.

Ayrıca ayrımcılıkla baş etme ve ayrımcılığın etkisini ortadan kaldırmaya dönük pek çok araç ve yöntem de ilgili alanları şekillendiren sistemin doğrudan bir sonucudur. Baş etme araç ve yöntemlerinin işlevselliği; yani adaletin tesis edilerek ayrımcılığın etkilerinin ortadan kaldırılması, bu alt-sistemlerde nasıl bir kurgunun oluşturulduğuyla yakından ilişkilidir. Adaleti tesis eden araç ve yöntemler (*idari/kurum içi, BİMER ve adli merciler*) arasında kurum içi/idari yapılar en önemli etkiye sahiptir. Bazı araç ve yöntemlerin aynı zamanda ayrımcılık ürettiği göz önünde bulundurulduğunda özellikle başvuru değerlerinin ya çok düşük ya da 0 olması, bu araç ve yöntemlerin hayatta kalanlar tarafından tercih edilmemelerinden ziyade yapısal sorunlarına işaret ediyor. Tam da bu yüzden adalete erişimde (%39) ve siyasete katılımda (%50) ayrımcılıkla baş etmek amacıyla LGBTİ+ örgütlerine daha fazla başvurulduğunu görmek önem kazanıyor.

Sahip oldukları kimlikler/özellikler üzerinden bireylerin alt-sistemler içinde yaşadıkları olumlu veya olumsuz karşılaşmalar, ilişkilenmeler vb. bu yapıları oluşturan/mekânları kurgulayan sistem tarafından tek yönlü ve statik olarak belirlenmez.

Etkileşimin çift yönlü, karşılıklı değişen/dönüşen ve her karşılaşmada birbirini yeniden etkileme potansiyeline sahip olduğu söylenebilir. Bu etkileşimler mekana göre farklılıklar gösterebilir. Örneğin aile, sağlık gibi alt-sistemler yerelin özelliklerine göre daha baskın veya daha çeşitli etkileşimlere sebep olabilir. Yapısal sistem, alt-sistemlerin örgütlenme şekilleri ve bunların kimlik ve mekanla etkileşiminde zaman da önemli bir faktördür. İlerleyen bölümlerde bir mekân faktörü olarak Diyarbakır daha detaylı bir şekilde irdelenirken zaman faktörünün maruz bırakılan ayrımcılıklar bağlamında bahsedilen ilişkileri nasıl etkilediği ele alınıyor.

Üçüncü Bölüm

Ayrımcılıkla Baş Etme Araç ve Yöntemlerinin İşlevselliği

Bir önceki bölümde ayrımcılıkla baş etmede kullanılan araç ve yöntemlerin destekleyici ve çözüm odaklı olmalarına göre nasıl işledikleri ve ne gibi sonuçlar doğurdıklarına değinilmişti. Bu bölümde öncelikle destekleyici araç ve yöntemlerin de içinde bulunduğu güçlendirici faktörleri ele alıyoruz. Güçlendirici faktörler ayrımcılıkla baş etmede iki önemli işleve sahip. Bunlardan ilki, psikolojik rahatlama ve yalnız hissetmeme gibi ayrımcılığın etkisini azaltan bir yerde dururken ikincisi, ayrımcılıkla baş etmede çözüm odaklı araç ve yöntemlerin kullanılmasında, yani; bir mekanizmanın¹³ işletilmesinde etkili olabilir.

Daha sonra ayrımcılıkla baş etmede kullanılan araç ve yöntemlerin sonuçlarına göre adaletin tesisi ve olumsuz etkilenme ile ayrımcılıkla baş etmede herhangi bir araç veya yöntem kullanmama motivasyonlarını belli vakalar üzerinden inceliyoruz. Burada hayatta kalanın profili (*sosyo-ekonomik durum, yakın çevre ve sivil toplum/meslek örgütleri ve siyasi oluşumlar ile tanışık veya ilişkili olma*), fail ve ayrımcılık vakasında tanıkların tutumlarının ayrımcılıkla baş etmede ne ölçüde etkili olduğuna bakıyoruz.

Son olarak sorun giderici ve önleyici bir işleve sahip olması beklenen mekanizmaların yapılarına adaletin tesis edildiği vaka örnekleri üzerinden odaklanıyoruz.

A. Ayrımcılıkla Baş Etmede Güçlendirici Faktörler

Ayrımcılıkla baş etmeye etkisi olan güçlendirici faktörleri üç kategori altında incelenebilir. Bunlar (1) insan faktörü, (2) sivil toplum/meslek örgütleri ve siyasi oluşumlar ile tanışık veya ilişkili olmaktan kaynaklı örgüt faktörü ve (3) ekonomi faktörüdür.

¹³ Mekanizma hayatta kalanın maruz bırakıldığı ayrımcılığı ortadan kaldırmaya dönük işleve sahip öğeler bütünüdür. Ayrımcılıkla baş etmek amacıyla kullanılan adli, idari/ kurum içi başvuru (bazı durumlarda aile de) gibi araç ve yöntemler mekanizma olarak ele alınabilir. Bununla beraber, destekleyici araç ve yöntemlerden insan hakları ve LGBTI+ örgütleri, sendikalar, meslek odaları ve siyasi oluşumlar da bazı vakalarda bu mekanizmaları harekete geçirebilmeleri ve ayrımcılığın ortadan kaldırılmasında belirleyici bir role sahip olabilmeleri nedeniyle mekanizma özelliği gösterebilir.

1. Ayrımcılıkla Baş Etmede İnsan Faktörü

Diyarbakır evreni söz konusu olduğunda ayrımcılıkla baş etmede insan faktörü belirgindir. Görüşmecilerin yaşadıkları sorunları en fazla sırasıyla arkadaşlarına (%51) ve ailelerine (%19) anlattıklarını ifade etmeleri ile hayatta kalanların ayrımcılıkla baş etmede en çok "arkadaşlarımla konuştum" ve "aileme anlattım" seçeneklerini tercih etmeleri arasında bir paralellik görülüyor. Bundan dolayı her zaman/sıklıkla zaman geçirilen ve bir sorun olduğunda danışılan kişilerin ayrımcılıkla baş etmede hayatta kalanı nasıl etkilediğini irdelemek Diyarbakır evrenindeki insan faktörünün önemini ortaya koyabilir.

Ayrımcılıkla baş etmede güçlendirici olmalarıyla aile ve arkadaş faktörlerinin yanında araç ve yöntem kullanımını etkileyen bir faktör olarak ayrımcılığın tanıklarının tutumlarını da inceliyoruz. Ayrımcılık meydana geldiğinde tanıkların varlığı ve mevcut tanıkların hayatta kalan ve faille ilişkisinin/etkileşiminin ayrımcılıkla baş etmede araç ve yöntem kullanımını teşvik edici veya azaltıcı olması tanık tutumlarının da insan faktörünün önemli bir bileşeni kılıyor.

Tanık tutumlarının ayrımcılıkla baş etme araç ve yöntemlerinin kullanımına etkisi

Ayrımcılık vakasında tanıkların tutumlarının etkisine "kamusal alanda yaşanan bir taciz vakasında hayatta kalanın karakolda kolluğa başvurması için tanıkların teşvik edici olması" örnek verilebilir. Tanığın iştirakçi olduğu eğitim hayatındaki bir vakada ise kimliğinin teşhir edilme riski olması ve bundan dolayı derslerinin olumsuz etkilenebileceğini düşünmesi nedeniyle hayatta kalan baş etme araç ve yöntemlerini kullanmıyor ve içine kapanıyor.

Adalet ve sağlığa erişim, siyasete katılım, eğitim ve çalışma hayatı ile aile ortamında yaşanan ayrımcılık vakalarında tanık tutumlarının, baş etme araç ve yöntemlerinin kullanımı ile ilişkisi Tablo 51'de gösterildiği gibidir.

Tablo 51: Tanık tutumlarının ayrımcılıkla baş etme araç ve yöntemlerin kullanılması ile ilişkisi

Alanlar	Tanığın olmaması	İştirakçi	Destekleyici	Bir kısmı iştirakçi-bir kısmı destekleyici	İzleyici	Toplam
Adalet erişim	1-1	2	2-1	2-1-2	1-3-2	2-10-3-3
Sağlığa erişim	3-4-1	1	3-1	1	1-3-1	4-10-2-3
Siyasete katılım	1-2	1	4-1-2	3-1-4	1-4-2	1-10-7-8
Eğitim hayatı	3-1	2	2-2-2	2-6	4-3-3	13-6-11
Çalışma hayatı	4-1	2-1-1	1-3	1-1-4	2-2-1	1-9-5-9
Aile ortamı	3-4-2	1-9-2-1	3-1-4	2-3-5	3-2-1	4-21-10-11

■ Ayrımcılıkla baş etmede herhangi bir araç ve yöntemin kullanılmadığı vakalar

■ Ayrımcılıkla baş etmede 1-2 araç ve yöntemin kullanıldığı vakalar

■ Ayrımcılıkla baş etmede 3 araç ve yöntemin kullanıldığı vakalar

■ Ayrımcılıkla baş etmede 4 ve daha fazla araç ve yöntemin kullanıldığı vakalar

Yukarıdaki tabloya göre ayrımcılıkla baş etmede herhangi bir araç ve yöntemin kullanılmaması, tanığın olmadığı vakalarda yoğunlaşıyor. Ayrımcılıkla baş etmede en az araç ve yöntemin kullanıldığı vakalar tanığın olmadığı ve "iştirakçi" olduğu vakalardır. Tanığın olmamasının ve tanıkların iştirakçi pozisyonunda olmasının hayatta kalanların ayrımcılıkla baş etme motivasyonlarını olumsuz yönde etkilediği söylenebilir. Örneğin, tanığın iştirakçi olduğu durumda aile ortamında hayatta kalanlar ayrımcılıkla baş etmede genellikle 1 ya da 2 araç ve yöntem kullanma eğilimindedir.

Ayrımcılıkla baş etmede 4 ve daha fazla araç ve yöntem kullanımı en çok tanıkların "bir kısmı iştirakçi-bir kısmı destekleyici" olduğu vakalarda görülüyor. Onu tanıkların "destekleyici" olduğu vakalar izliyor. Sağlığa erişim haricinde diğer tüm

alanlarda en çok araç ve yöntem kullanımı tanığın “bir kısmı iştirakçi-bir kısmı destekleyici” olduğu vakalarda görülüyor. Bununla ilgili olarak “bir kısmı iştirakçi-bir kısmı destekleyici” tanıklar arasında yer alan destekleyici tanıkların salt “destekleyici” tanıkların etkisiyle neden bir fark yarattığına dair somut veri olmamasına rağmen, salt “iştirakçi” tanıkların ayrımcılıkla baş etme araç ve yöntemlerinin kullanımında yarattığı motivasyon düşüklüğü biliniyor. Bu da ayrımcılığın gerçekleştiği anda destekleyici tanıkların olmasının her halükarda hayatta kalanın ayrımcılıkla baş etme araç ve yöntemlerini kullanımında motivasyonu artırıcı bir etkisi olduğuna işaret ediyor. Dolayısıyla “bir kısmı iştirakçi-bir kısmı destekleyici” tanıklık durumunda iştirakçilerden ziyade destekleyicilerin hayatta kalan açısından daha belirleyici bir etkiye sahip olduğu söylenebilir.

Tanık tutumları alanlara göre incelendiğinde ayrımcılıkla baş etme araç ve yöntemlerinin hiç kullanılmadığı vakalar en çok sağlığa erişimde ve aile ortamında yer alıyor. Eğitim hayatında mutlaka en az bir ya da iki araç ve yöntemin kullanıldığı görülüyor. Oransal olarak en fazla çoklu baş etme araç ve yöntemi ise eğitim hayatı ve çalışma hayatında kullanılıyor.

Ayrımcılık alanlarına göre tanık tutumlarına bakıldığında 3 ve daha fazla araç ve yöntem en fazla siyasete katılım ve eğitim hayatında tanıkların “izleyici” olduğu vakalarda görülüyor. Tanıkların izleyici olduğu vakalarda ayrımcılıkla baş etmede kullanılan araç ve yöntemlerin sayısının diğer tanık tutumlarına göre belirli bir eğilim göstermediği görülüyor. Burada belirleyici olanın izleyici tanıklardan ziyade sivil toplum/meslek örgütleri ve siyasi oluşumlar ile tanışık veya ilişkili olmaktan kaynaklı örgüt faktörü olduğu söylenebilir. Bu konuya aşağıda daha detaylı bir şekilde değineceğiz.

Tanık tutumlarının ayrımcılıkla baş etme araç ve yöntemlerine göre dağılımı

Tanık tutumlarının ayrımcılıkla baş etmede kullanılabilecek araç ve yöntemlere göre dağılımı Tablo 52’de gösterildiği gibidir.

Tablo 52: Tanık tutumlarının baş etme araç ve yöntemlerine göre dağılımı

Ayrımcılıkla baş etme araç ve yöntemleri	Tanığın olmaması	İştirakçi	Destekleyici	Bir kısmı iştirakçi-bir kısmı destekleyici	İzleyici
İdari/kurum içi	6	4	19	34	33
Bimer	0	0	0	0	3
Adli	3	4	3	0	3
İnsan Hakları Örgütleri	0	0	6	21	10
LGBTİ+ oluşum	6	4	22	32	26
Teşhir	3	0	9	13	10
Herhangi bir araç ve yöntem kullanmama	23	0	0	3	8

- Baş etme araç ve yöntemlerinin bazen kullanıldığı vakalar
- Baş etme araç ve yöntemlerinin genellikle kullanıldığı vakalar
- Baş etme araç ve yöntemlerinin sıklıkla kullanıldığı vakalar

Sorun çözücü veya sorun çözme işlevine sahip baş etme araç ve yöntemlerinin kullanım sıklığını daha iyi analiz edebilmek için yukarıdaki tabloda yer alan oranların ortalama değeri (11) ve standart sapması (9) hesaplandı. Baş etme araç ve yöntemlerinin bazen, genellikle ve sıklıkla kullanımına işaret eden üç kategori oluşturuldu. Buna göre tanığın olmadığı veya iştirakçi olduğu vakalarda hayatta kalanlar baş etme araç ve yöntemlerini oldukça nadiren kullanma eğilimindedir. Özellikle tanığın olmadığı vakalarda hayatta kalanlar genellikle herhangi bir araç ve yöntem kullanmıyor. Tanıkların destekleyici olduğu vakalarda hayatta kalanlar bazen idari/kurum içi başvurularda bulunurken LGBTİ+ örgütlerine genellikle başvuruyor. Tanığın izle-

yici olduğu ayrımcılık vakalarında ise hayatta kalan tanıkların destekleyici olduğu vakalarda olduğu gibi genellikle LGBTİ+ örgütlerine başvururken sıklıkla idari/kurum içi başvurularda bulunuyor. Baş etme araç yöntemlerinin kullanımını en fazla teşvik eden tanık tutumu bir kısmı iştirakçi-bir kısmı destekleyicidir. Bu tanıklığın olduğu ayrımcılık vakalarında hayatta kalanlar bazen teşhir etme, genellikle insan hakları örgütleri ve sıklıkla LGBTİ+ örgütleri ile idari/kurum içi araç ve yöntemleri kullanıyor. Bütün bunlar ise tanığın olmadığı ve iştirakçi olduğu vakalarda baş etme araç ve yöntemlerinin kullanım eğiliminin azaldığını, destekleyici ve izleyici tanıkların olduğu vakalarda görece arttığını ve bir kısmı iştirakçi-bir kısmı destekleyici tanıkların olduğu vakalarda anlamlı düzeyde arttığını ifade ediyor.

Ayrımcılıkla baş etmede ailenin etkisi

Aile, failin aile üyelerinden biri olduğu durumda bir kurum gibi sorunun çözümüne yönelik bir mekanizma işlevi görürken diğer alanlarda maruz bırakılan ayrımcılıkla baş etmede bir destek unsuruna dönüşüyor. Hayatta kalanların ayrımcılıkla baş etmek için aileye başvurmalarında görüşmecilerin yetiştikleri/büyüdükleri ortamın, aile türlerinin (*geniş/çekirdek*) ve bir aşirete mensup olmanın, bir sorunu olduğunda bunu aile ile paylaşma durumunun ve aile ile zaman geçirme sıklığının belirleyici olduğunu düşünüyoruz. Görüşmecilerin aşiret mensubiyeti, aile türü, yetiştikleri/büyüdükleri ortam ile aile ortamında ayrımcılığa maruz bırakılma durumları arasındaki ilişki Tablo 53'te gösterildiği gibidir.

Tablo 53: Görüşmecilerin aşiret mensubiyeti, aile türü, yetiştikleri/büyüdükleri ortam ile aile ortamında ayrımcılığa maruz bırakılma durumları.

Aşirete Mensup	Aile türü	Tanımlanma şekli	Ayrımcılığa maruz bırakılma	Ayrımcılığa maruz bırakılmama
Evet	Geniş aile	Geleneksel	13	7
		Muhafazakar	40	7
		Özgür/rahat	13	-
		Modern	7	-
		Sosyalist/politik	7	-
		Baskıcı/şiddetli	7	-
	Çekirdek aile	Geleneksel	24	-
		Muhafazakar	29	10
		Özgür/rahat	5	5
		Modern	-	5
		Dindar	10	5
		Sosyalist/politik	10	-
Hayır	Geniş aile	Geleneksel	23	-
		Muhafazakar	18	18
		Özgür/rahat	9	9
		Modern	9	9
		Sosyalist/politik	-	5
	Çekirdek aile	Geleneksel	16	12
		Muhafazakar	18	12
		Özgür/rahat	6	14
		Modern	6	8
		Dindar	2	-
		Sosyalist/politik	2	-
		Baskıcı/şiddetli	2	2

Görüşmecilerin 44'ü çekirdek ve 29'u geniş aileye sahip olduklarını ifade ederken 2 görüşmeci bunların haricinde bir yapı tanımlaması yapıyor. Aile türüne göre ayrımcılık vakalarının dağılımına bakıldığında görüşmecilerin %54'ü çekirdek ailede ayrımcılığa maruz bırakıldığını ifade ederken %46'sı geniş aileyi işaret ediyor.

Bir aşirete mensup geleneksel ve muhafazakâr olarak tanımlanan geniş (%43) ve çekirdek (%41) ailelerin ayrımcılık oranları birbirine benzer olduğu görülebilir. Bir aşirete mensup olmayan geleneksel ve muhafazakâr aileler söz konusu olduğunda ise geniş ailenin (%41) aile ortamında ayrımcılık oranı çekirdek aileye (%34) göre yüksektir. Bir aşirete mensup olan özgür/rahat ve modern olarak tanımlanan geniş ailedeki bütün görüşmeciler ayrımcılığa maruz bırakıldıklarını ifade ederken çekirdek aileye sahip olanların oranı %33'tür. Bir aşirete mensup olmayan ve özgür/rahat ve modern olarak tanımlanan geniş ailelerin %50'sinde ve çekirdek ailelerin %35'inde görüşmeciler ayrımcılığa maruz bırakıldıklarını söylüyor. Bununla beraber sosyalist/politik olarak tanımlanan aile ortamlarında aşiret mensubiyeti ve aile türünden bağımsız olarak görüşmecilerin %75'i ayrımcılığa maruz bırakıldığını ifade ederken din-dar olarak tanımlanan aile ortamlarının hepsinde görüşmeciler ayrımcılığa maruz bırakıldığını belirtiyor.

Görüşmecilerin bir sorunu olduğunda aile ile paylaşma durumlarının aşiret mensubiyeti, aile türü ve aile ile görüşme durumları bağlamında nasıl bir eğilim gösterdiği Tablo 54'te gösterildiği gibidir.

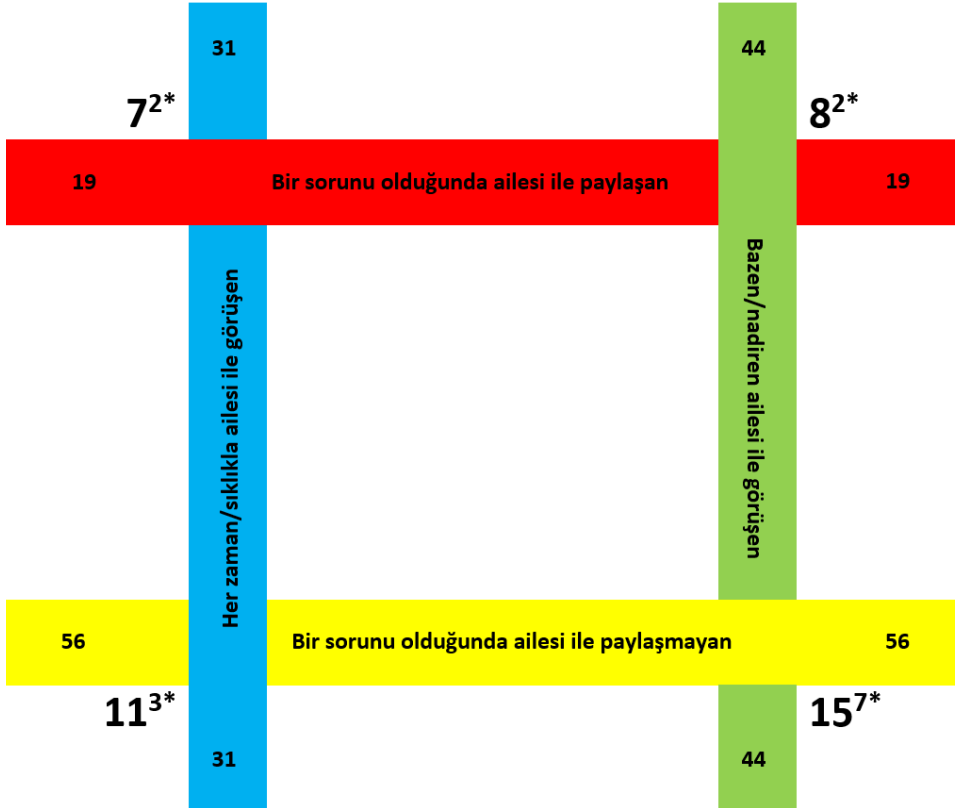
Tablo 54: Aşiret mensubiyeti ve aile türüne göre aile ile görüşme sıklığı bağlamında bir sorunu olduğunda bunu ailesiyle paylaşma

Aşiret Mensubiyeti	Aile Türü	Aile ile Görüşme Durumu	
		Her Zaman/Sıklıkla	Bazen/Nadiren
Evet	Çekirdek	3	1
	Geniş	0	0
Hayır	Çekirdek	3	4
	Geniş	4	4

Aşirete mensup ve aile türünü geniş aile olarak tanımlayan hiç kimse aile ile görüşme durumu ayırt etmeksizin bir sorunu olduğunda ailesi ile paylaşmıyor. Aile türünü çekirdek aile olarak tanımlayan görüşmecilerden her zaman/sıklıkla ailesi ile zaman geçirenler aşiret durumu fark etmeksizin bir sorunu olduğunda bunu ailesi ile paylaştığını ifade ediyor. Bununla beraber bazen/nadiren ailesi ile görüşen ve çekirdek aileye mensup olanların bir sorunu olduğunda bunu ailesi ile paylaşma durumlarına bakıldığında aşirete mensup olanların paylaşma durumu aşirete mensup olmayanlara kıyasla daha az olduğu görülüyor.

Ayrımcılıkla baş etmek amacıyla aileyle görüşmenin işlevselliğini daha iyi anlamak için görüşmecilerin bir sorunu olduğunda ailesine paylaşma durumu ve ailesi ile zaman geçirme sıklığı birlikte değerlendirildi. Görüşmecilerin aile ile görüşme sıklığı ile bir sorunu olduğunda aile ile paylaşma durumu bağlamında ailenin güçlendirici bir faktör olarak etkisi Tablo 55'te ele alınıyor.

Tablo 55: Aileyle görüşme sıklığı ve bir sorunu olduğunda aileyle paylaşma durumu bağlamında ailenin güçlendirici bir faktör olarak etkisi

Günlük hayatta herhangi bir sorunuyla karşılaştıklarında sorunlarını ailesi ile paylaşanların sayısı 19 iken ailesi ile paylaşmayanların sayısı 56'dır. Her zaman/sıklıkla ailesi ile zaman geçirdiğini ifadelerin sayısı 31 iken bazen/nadiren ailesi ile zaman geçirdiğini söyleyenlerin sayısı 44'tür. Kesişim noktasında bulunan sayılar, adalet ve sağlığa erişim, siyasete katılım, eğitim ve çalışma hayatı ile aile ortamında maruz bırakılan ayrımcılıklarla baş etmek amacıyla aileyle görüşenlerin sayısıdır. Bu sayıların üsleri aile ortamında yaşanan ayrımcılık vakasını gösteriyor. "*" ise aile ortamında maruz bırakılan ayrımcılıklardan sadece birinin aile içinde çözüldüğünü ifade ediyor.

Aile ortamında maruz bırakıldığı ayrımcılıkla baş etmek için ailesiyle görüşen hayatta kalanlar arasında bir sorunu olduğunda ailesi ile paylaşanlar ile her zaman/sıklıkla ailesi ile görüşen 2 görüşmeciden 1'i psikolojik rahatlama yaşadığını ifade ederken bir sorunu olduğunda ailesi ile paylaşmayanlar ile her zaman/sıklıkla ailesi ile görüşen 3 görüşmeciden 2'si olumsuz etkilendiğini belirtiyor. Bir sorunu olduğunda ailesi ile paylaşmayan ve bazen/nadiren ailesi ile görüşen 7 görüşmede toplamda 2 psikolojik rahatlama/yalnız hissetmeme ve 4 olumsuz etkilenme görülüyor.

Aile ortamı dışında/diğer alanlarda ailenin destek unsuru olarak kullanıldığı vakalarda, bir sorunu olduğunda bunu aileleriyle paylaşmalarına ve aileleriyle zaman geçirme sıklıklarına göre hayatta kalanların ayrımcılıkla baş etmede aileleriyle görüşmelerinden aldıkları sonuçları inceledik. Buna göre bir sorunu olduğunda ailesi ile paylaşan ve her zaman/sıklıkla ailesi ile görüşen 5 görüşmeciden 1'i yalnız hissetmediğini ifade ederken, bir sorunu olduğunda ailesi ile paylaşan ve bazen/nadiren ailesi ile görüşen 6 görüşmeciden 1'i psikolojik olarak rahatladığını ve yalnız

hissetmediğini belirtiyor. Bir sorunu olduğunda ailesi ile paylaşmayan ve her zaman/sıklıkla ailesi ile görüşen 8 görüşmeciden 1'i olumsuz etkilendiğini ifade ederken, bir sorunu olduğunda ailesi ile paylaşmayan ve bazen/nadiren ailesi ile görüşen 8 görüşmeciden 1'i psikolojik olarak rahatladığını söylüyor. Diğer hayatta kalanlar ise adalete ve sağlığa erişim, siyasete katılım, eğitim ve çalışma hayatında maruz bırakıldıkları ayrımcılıklarla baş etmek amacıyla aileleriyle yaptıkları görüşmelerden herhangi bir sonuç alamadıklarını belirtiyorlar.

Ayrımcılıkla baş etmede arkadaşların etkisi

Arkadaşlar maruz bırakılan ayrımcılıkla baş etmede bir destek unsurudur. Ayrımcılıkla baş etmek amacıyla arkadaşlarla görüşmenin işlevselliğini daha iyi anlamak için (1) öncelikle görüşmecilerin bir sorunu olduğunda bunu arkadaşlarıyla paylaşma durumları ve (2) arkadaşlarla zaman geçirme sıklığı ile arasındaki ilişkiye bakmanın önemli olduğunu düşünüyoruz.

Görüşmecilerin arkadaşlarıyla görüşme sıklığı ve bir sorunu olduğunda bunu arkadaşlarıyla paylaşma durumları ile ayrımcılıkla baş etmek amacıyla arkadaşlarla görüşme arasındaki dağılım Tablo 56'da ele alınıyor.

Tablo 56: Arkadaşlarla görüşme sıklığı ile bir sorunu olduğunda arkadaşlarla paylaşma durumu bağlamında güçlendirici bir faktör olarak arkadaşlara başvurma dağılımı

56		19			
74	Her zaman/sıklıkla arkadaşları ile görüşen	Bazen/nadiren arkadaşları ile görüşen	10		
50			50		
56		19			
23		27			
25	Her zaman/sıklıkla arkadaşları ile görüşen	Bazen/nadiren arkadaşları ile görüşen	25		
56			19		
23			27		
56		19			
23		27			
25	Her zaman/sıklıkla arkadaşları ile görüşen	Bazen/nadiren arkadaşları ile görüşen	25		
56			19		
23			27		
56		19			
23		27			
25	Her zaman/sıklıkla arkadaşları ile görüşen	Bazen/nadiren arkadaşları ile görüşen	25		
56			19		
23			27		
56		19			
23		27			
25	Her zaman/sıklıkla arkadaşları ile görüşen	Bazen/nadiren arkadaşları ile görüşen	25		
56			19		
23			27		
56		19			
23		27			
25	Her zaman/sıklıkla arkadaşları ile görüşen	Bazen/nadiren arkadaşları ile görüşen	25		
56			19		
23			27		
56		19			
23		27			
25	Her zaman/sıklıkla arkadaşları ile görüşen	Bazen/nadiren arkadaşları ile görüşen	25		
56			19		
23			27		
56		19			
23		27			
25	Her zaman/sıklıkla arkadaşları ile görüşen	Bazen/nadiren arkadaşları ile görüşen	25		
56			19		
23			27		
56		19			
23		27			
25	Her zaman/sıklıkla arkadaşları ile görüşen	Bazen/nadiren arkadaşları ile görüşen	25		
56			19		
23			27		
56		19			
23		27			
25	Her zaman/sıklıkla arkadaşları ile görüşen	Bazen/nadiren arkadaşları ile görüşen	25		
56			19		
23			27		
56		19			
23		27			
25	Her zaman/sıklıkla arkadaşları ile görüşen	Bazen/nadiren arkadaşları ile görüşen	25		
56			19		
23			27		
56		19			
23		27			
25	Her zaman/sıklıkla arkadaşları ile görüşen	Bazen/nadiren arkadaşları ile görüşen	25		
56			19		
23			27		
56		19			
23		27			
25	Her zaman/sıklıkla arkadaşları ile görüşen	Bazen/nadiren arkadaşları ile görüşen	25		
56			19		
23			27		
56		19			
23		27			
25	Her zaman/sıklıkla arkadaşları ile görüşen	Bazen/nadiren arkadaşları ile görüşen	25		
56			19		
23			27		
56		19			
23		27			
25	Her zaman/sıklıkla arkadaşları ile görüşen	Bazen/nadiren arkadaşları ile görüşen	25		
56			19		
23			27		
56		19			
23		27			
25	Her zaman/sıklıkla arkadaşları ile görüşen	Bazen/nadiren arkadaşları ile görüşen	25		
56			19		
23			27		
56		19			
23		27			
25	Her zaman/sıklıkla arkadaşları ile görüşen	Bazen/nadiren arkadaşları ile görüşen	25		
56			19		
23			27		
56		19			
23		27			
25	Her zaman/sıklıkla arkadaşları ile görüşen	Bazen/nadiren arkadaşları ile görüşen	25		
56			19		
23			27		
56		19			
23		27			
25	Her zaman/sıklıkla arkadaşları ile görüşen	Bazen/nadiren arkadaşları ile görüşen	25		
56			19		
23			27		
56		19			
23		27			
25	Her zaman/sıklıkla arkadaşları ile görüşen	Bazen/nadiren arkadaşları ile görüşen	25		
56			19		
23			27		
56		19			
23		27			
25	Her zaman/sıklıkla arkadaşları ile görüşen	Bazen/nadiren arkadaşları ile görüşen	25		
56			19		
23			27		
56		19			
23		27			
25	Her zaman/sıklıkla arkadaşları ile görüşen	Bazen/nadiren arkadaşları ile görüşen	25		
56			19		
23			27		
56		19			
23		27			
25	Her zaman/sıklıkla arkadaşları ile görüşen	Bazen/nadiren arkadaşları ile görüşen	25		
56			19		
23			27		
56		19			
23		27			
25	Her zaman/sıklıkla arkadaşları ile görüşen	Bazen/nadiren arkadaşları ile görüşen	25		
56			19		
23			27		
56		19			
23		27			
25	Her zaman/sıklıkla arkadaşları ile görüşen	Bazen/nadiren arkadaşları ile görüşen	25		
56			19		
23			27		
56		19			
23		27			
25	Her zaman/sıklıkla arkadaşları ile görüşen	Bazen/nadiren arkadaşları ile görüşen	25		
56			19		
23			27		
56		19			
23		27			
25	Her zaman/sıklıkla arkadaşları ile görüşen	Bazen/nadiren arkadaşları ile görüşen	25		
56			19		
23			27		
56		19			
23		27			
25	Her zaman/sıklıkla arkadaşları ile görüşen	Bazen/nadiren arkadaşları ile görüşen	25		
56			19		
23			27		
56		19			
23		27			
25	Her zaman/sıklıkla arkadaşları ile görüşen	Bazen/nadiren arkadaşları ile görüşen	25		
56			19		
23			27		
56		19			
23		27			
25	Her zaman/sıklıkla arkadaşları ile görüşen	Bazen/nadiren arkadaşları ile görüşen	25		
56			19		
23			27		
56		19			
23		27			
25	Her zaman/sıklıkla arkadaşları ile görüşen	Bazen/nadiren arkadaşları ile görüşen	25		
56			19		
23			27		
56		19			
23		27			
25	Her zaman/sıklıkla arkadaşları ile görüşen	Bazen/nadiren arkadaşları ile görüşen	25		
56			19		
23			27		
56		19			
23		27			
25	Her zaman/sıklıkla arkadaşları ile görüşen	Bazen/nadiren arkadaşları ile görüşen	25		
56			19		
23			27		
56		19			
23		27			
25	Her zaman/sıklıkla arkadaşları ile görüşen	Bazen/nadiren arkadaşları ile görüşen	25		
56			19		
23			27		
56		19			
23		27			
25	Her zaman/sıklıkla arkadaşları ile görüşen	Bazen/nadiren arkadaşları ile görüşen	25		
56			19		
23			27		
56		19			
23		27			
25	Her zaman/sıklıkla arkadaşları ile görüşen	Bazen/nadiren arkadaşları ile görüşen	25		
56			19		
23			27		
56		19			
23		27			
25	Her zaman/sıklıkla arkadaşları ile görüşen	Bazen/nadiren arkadaşları ile görüşen	25		
56			19		
23			27		
56		19			
23		27			
25	Her zaman/sıklıkla arkadaşları ile görüşen	Bazen/nadiren arkadaşları ile görüşen	25		
56			19		
23			27		
56		19			
23		27			
25	Her zaman/sıklıkla arkadaşları ile görüşen	Bazen/nadiren arkadaşları ile görüşen	25		
56			19		
23			27		
56		19			
23		27			
25	Her zaman/sıklıkla arkadaşları ile görüşen	Bazen/nadiren arkadaşları ile görüşen	25		
56			19		
23			27		
56		19			
23		27			
25	Her zaman/sıklıkla arkadaşları ile görüşen	Bazen/nadiren arkadaşları ile görüşen	25		
56			19		
23			27		
56		19			
23		27			
25	Her zaman/sıklıkla arkadaşları ile görüşen	Bazen/nadiren arkadaşları ile görüşen	25		
56			19		
23			27		
56		19			
23		27			
25	Her zaman/sıklıkla arkadaşları ile görüşen	Bazen/nadiren arkadaşları ile görüşen	25		
56			19		
23			27		
56		19			
23		27			
25	Her zaman/sıklıkla arkadaşları ile görüşen	Bazen/nadiren arkadaşları ile görüşen	25		
56			19		
23			27		
56		19			
23		27			
25	Her zaman/sıklıkla arkadaşları ile görüşen	Bazen/nadiren arkadaşları ile görüşen	25		
56			19		
23			27		
56		19			
23		27			
25	Her zaman/sıklıkla arkadaşları ile görüşen	Bazen/nadiren arkadaşları ile görüşen	25		
56			19		
23			27		
56		19			
23		27			
25	Her zaman/sıklıkla arkadaşları ile görüşen	Bazen/nadiren arkadaşları ile görüşen	25		
56			19		
23			27		
56		19			
23		27			
25	Her zaman/sıklıkla arkadaşları ile görüşen	Bazen/nadiren arkadaşları ile görüşen	25		
56			19		
23			27		
56		19			
23		27			
25	Her zaman/sıklıkla arkadaşları ile görüşen	Bazen/nadiren arkadaşları ile görüşen	25		
56			19		
23			27		
56		19			
23		27			
25	Her zaman/sıklıkla arkadaşları ile görüşen	Bazen/nadiren arkadaşları ile görüşen	25		
56			19		
23			27		
56		19			
23		27			
25	Her zaman/sıklıkla arkadaşları ile görüşen	Bazen/nadiren arkadaşları ile görüşen	25		
56			19		
23			27		
56		19			
23		27			
25	Her zaman/sıklıkla arkadaşları ile görüşen	Bazen/nadiren arkadaşları ile görüşen	25		
56			19		
23			27		
56		19			
23		27			
25	Her zaman/sıklıkla arkadaşları ile görüşen	Bazen/nadiren arkadaşları ile görüşen	25		
56			19		
23			27		
56		19			
23		27			
25	Her zaman/sıklıkla arkadaşları ile görüşen	Bazen/nadiren arkadaşları ile görüşen	25		
56			19		
23			27		
56		19			
23		27			
25	Her zaman/sıklıkla arkadaşları ile görüşen	Bazen/nadiren arkadaşları ile görüşen	25		
56			19		
23			27		
56		19			
23		27			
25	Her zaman/sıklıkla arkadaşları ile görüşen	Bazen/nadiren arkadaşları ile görüşen	25		
56			19		
23			27		
56		19			
23		27			
25	Her zaman/sıklıkla arkadaşları ile görüşen	Bazen/nadiren arkadaşları ile görüşen	25		
56			19		
23			27		
56		19			
23		27			
25	Her zaman/sıklıkla arkadaşları ile görüşen	Bazen/nadiren arkadaşları ile görüşen	25		
56			19		
23			27		
56		19			
23		27			
25	Her zaman/sıklıkla arkadaşları ile görüşen	Bazen/nadiren arkadaşları ile görüşen	25		
56			19		
23			27		
56		19			
23		27			
25	Her zaman/sıklıkla arkadaşları ile görüşen	Bazen/nadiren arkadaşları ile görüşen	25		
56			19		
23			27		
56		19			
23		27			
25	Her zaman/sıklıkla arkadaşları ile görüşen	Bazen/nadiren arkadaşları ile görüşen	25		
56			19		
23			27		
56		19			
23		27			
25	Her zaman/sıklıkla arkadaşları ile görüşen	Bazen/nadiren arkadaşları ile görüşen	25		
56			19		
23			27		
56		19			
23		27			
25	Her zaman/sıklıkla arkadaşları ile görüşen	Bazen/nadiren arkadaşları ile görüşen	25		
56			19		
23			27		
56		19			
23		27			
25	Her zaman/sıklıkla arkadaşları ile görüşen	Bazen/nadiren arkadaşları ile görüşen	25		
56			19		
23			27		
56		19			
23		27			
25	Her zaman/sıklıkla arkadaşları ile görüşen	Bazen/nadiren arkadaşları ile görüşen	25		
56			19		
23			27		
56		19			
23		27			
25	Her zaman/sıklıkla arkadaşları ile görüşen	Bazen/nadiren arkadaşları ile görüşen	25		
56			19		
23			27		
56		19			
23		27			
25	Her zaman/sıklıkla arkadaşları ile görüşen	Bazen/nadiren arkadaşları ile görüşen	25		
56			19		
23			27		
56		19			
23		27			
25	Her zaman/sıklıkla arkadaşları ile görüşen	Bazen/nadiren arkadaşları ile görüşen	25		
56			19		
23			27		
56		19			
23		27			
25	Her zaman/sıklıkla arkadaşları ile görüşen	Bazen/nadiren arkadaşları ile görüşen	25		
56			19		
23			27		
56		19			
23		27			
25	Her zaman/sıklıkla arkadaşları ile görüşen	Bazen/nadiren arkadaşları ile görüşen	25		
56			19		
23			27		
56		19			
23		27			
25	Her zaman/sıklıkla arkadaşları ile görüşen	Bazen/nadiren arkadaşları ile görüşen	25		
56			19		
23			27		
56		19			
23		27			
25	Her zaman/sıklıkla arkadaşları ile görüşen	Bazen/nadiren arkadaşları ile görüşen	25		
56			19		
23			27		
56		19			
23		27			
25	Her zaman/sıklıkla arkadaşları ile görüşen	Bazen/nadiren arkadaşları ile görüşen	25		
56			19		
23			27		
56		19			
23		27			
25	Her zaman/sıklıkla arkadaşları ile görüşen	Bazen/nadiren arkadaşları ile görüşen	25		
56			19		
23			27		
56		19			
23		27			
25	Her zaman/sıklıkla arkadaşları ile görüşen	Bazen/nadiren arkadaşları ile görüşen	25		
56			19		
23			27		
56		19			
23		27			
25	Her zaman/sıklıkla arkadaşları ile görüşen	Bazen/nadiren arkadaşları ile görüşen	25		
56			19		
23			27		
56		19			
23		27			
25	Her zaman/sıklıkla arkadaşları ile görüşen	Bazen/nadiren arkadaşları ile görüşen	25		
56			19		
23			27		
56		19			
23		27			
25	Her zaman/sıklıkla arkadaşları ile görüşen	Bazen/nadiren arkadaşları ile görüşen	25		
56			19		
23			27		
56		19			
23		27			
25	Her zaman/sıklıkla arkadaşları ile görüşen	Bazen/nadiren arkadaşları ile görüşen	25		
56			19		
23			27		
56		19			
23		27			
25	Her zaman/sıklıkla arkadaşları ile görüşen	Bazen/nadiren arkadaşları ile görüşen	25		
56			19		
23			27		
56		19			
23		27			
25	Her zaman/sıklıkla arkadaşları ile görüşen	Bazen/nadiren arkadaşları ile görüşen	25		
56			19		
23			27		
56		19			
23		27			
25	Her zaman/sıklıkla arkadaşları ile görüşen	Bazen/nadiren arkadaşları ile görüşen	25		
56			19		
23			27		
56		19			
23		27			
25	Her zaman/sıklıkla arkadaşları ile görüşen	Bazen/nadiren arkadaşları ile görüşen	25		
56			19		
23			27		
56		19			
23		27			
25	Her zaman/sıklıkla arkadaşları ile görüşen	Bazen/nadiren arkadaşları ile görüşen	25		
56			19		
23			27		
56		19			
23		27			
25	Her zaman/sıklıkla arkadaşları ile görüşen	Bazen/nadiren arkadaşları ile görüşen	25		
56			19		
23			27		
56		19			
23		27			
25	Her zaman/sıklıkla arkadaşları ile görüşen	Bazen/nadiren arkadaşları ile görüşen	25		

rin gündelik yaşamlarında arkadaşlarıyla her zaman/sıklıkla zaman geçirmesi ve bir sorunu olduğunda bunu arkadaşlarıyla paylaşması bir destek unsuru olarak arkadaşlarına başvurmalarını artırıyor. Ayrıca arkadaşlarıyla sık görüşmeyip bir sorunu olduğunda bunu arkadaşları haricindeki bireylerle paylaşan hayatta kalanların yine destek unsuru olarak arkadaşlara başvurması ise arkadaşların ayrımcılığın etkisiyle baş etmedeki önemine işaret ediyor.

Bir destek unsuru olarak arkadaşın ayrımcılıkla baş etmede nasıl bir etkisinin/ işlevinin olduğu psikolojik rahatlama, yalnız hissetmeme ve olumsuz etkilene bağlamında değerlendirilebilir. Buna göre bir sorunu olduğunda arkadaşlarına anlatan ve her zaman/sıklıkla arkadaşları ile zaman geçirdiğini söyleyen hayatta kalanlara ait vakaların 36'sı psikolojik rahatlama, 18'i yalnız hissetmeme, 1'i olumsuz etkilenmeyle sonuçlanırken 13 vakada arkadaşların adaletin tesisine katkı sağladığı söylenebilir. Bir sorunu olduğunda bunu arkadaşları ile paylaşan ve bazen/nadiren arkadaşları ile zaman geçirdiğini söyleyenlere ait vakaların 7'sinde psikolojik rahatlama, 4'ünde yalnız hissetmeme gibi etkiler görülürken hiçbir vakada ayrımcılık çözülmediği için adaletin tesisine dair arkadaşların herhangi bir katkısı olmadığı görülüyor. Bir sorunu olduğunda arkadaşları ile paylaşmayan ve her zaman/sıklıkla arkadaşları ile zaman geçirenlere ait vakaların 13'ünde psikolojik rahatlama, 9'unda yalnız hissetmeme yaşanırken hayatta kalanların maruz bırakıldığı ayrımcılıkların 2'sinde arkadaşların da adaletin tesisine bir katkısı olduğu söylenebilir. Bir sorunu olduğunda arkadaşları ile paylaşmayan ve bazen/nadiren arkadaşları ile zaman geçirenlere ait vakaların 5'inde psikolojik rahatlama, 4'ünde yalnız hissetmeme görülürken hayatta kalanların maruz bırakıldığı ayrımcılıkların 6'sında arkadaşların adaletin tesisine bir katkısı olduğu söylenebilir.

Arkadaşlarıyla görüşme sıklığı ve bir sorunu olduğunda arkadaşlarıyla paylaşma durumundan bağımsız bir şekilde ayrımcılık vakalarında arkadaşların bir destek unsuru/güçlendirici bir faktör olarak algılandığı görülüyor. Bununla beraber her zaman/sıklıkla arkadaşlarla vakit geçirme ve bir sorunu olduğunda arkadaşlarıyla paylaşma durumunun psikolojik rahatlama ve yalnız hissetmeme oranlarına olumlu bir etkisi olduğu açıktır. Arkadaşlarla vakit geçirme sıklığı ile bir sorunu olduğunda bunu arkadaşıyla paylaşma durumu beraber değerlendirildiğinde arkadaşlarıyla bir sorununu paylaşmanın ayrımcılıkla baş etmede arkadaştan alınan desteğin sonuçlarında görece daha etkili olduğu görülüyor. Ayrıca, arkadaşlarla bazen/nadiren vakit geçirme ve bir sorunu olduğunda bunu arkadaşıyla paylaşmama durumunda dahi arkadaşların bir destek unsuru olarak kullanıldığı görülüyor.

2. Ayrımcılıkla baş etmede sivil toplum/meslek örgütleri ve siyasi oluşumlar ile tanışık veya ilişkili olmaktan kaynaklı örgüt faktörü

Siyasi oluşumlar, sendikalar, meslek odaları, LGBTİ+ örgütleri ve insan hakları alanında savunuculuk yapan kişi ve örgütler güçlendirici faktörlerdendir. Görüşmecilere yöneltilen "Siyasi görüşünüzü temsil eden herhangi bir grup ya da kurumla ilişkiniz var mı veya oldu mu?" sorusuna verilen cevaplar örgütlerle tanışıklık veya ilişki halini ortaya koyuyor. Yukarıda sayılan örgütlerle tanışık ya da ilişkili olma hali ile bu örgütlerin birer destek unsuru olarak ayrımcılıkla baş etmek amacıyla kullanılmaları arasındaki ilişki incelenebilir.

Siyasi görüşünü temsil eden bir grup ya da kurumla ilişkisi olmuş veya halen ilişkisi devam eden 28 ("*örgütlenme deneyimi olan*" olarak geçecektir) görüşmeci ile herhangi bir örgütlenme deneyimi olmayan 34 görüşmecinin 2013-2018 yılları arasında maruz bırakıldıkları ayrımcılık ları LGBTİ+ örgütlerine ve diğer hak temelli örgütlere; sendika, meslek odası ve siyasi oluşumlara bildirme durumları ile bu örgütlerin ayrımcılıkla baş etmeye etkileri karşılaştırmalı olarak Tablo 57'de gösterildiği gibidir.

Tablo 57: Örgütlenme deneyimi olma ile ilgili destek unsurlarının ilgili alanlara göre kullanımı ve işlevi¹⁴

	Başvurulan örgütler	Adalete erişim	Sağlığa erişim	Siyasete katılım	Eğitim hayatı	Çalışma hayatı	Aile ortamı
Örgütlenme deneyimi olup başvuran	LGBTİ+ örgütleri	2-1-2	2	2-5-1-3			3-1
	İnsan hakları örgütleri	2-1-1	2	2-3	1	1	1-1
	Siyasi oluşum, sendika, meslek odası vs.	1		4-1-1-2	1		
Örgütlenme deneyimi olmayıp başvuran	LGBTİ+ örgütleri	2				1	1-1-1
	İnsan hakları örgütleri						
	Siyasi oluşum, sendika, meslek odası vs.			1			

Adaletin Tesisi

Psikolojik Rahatlama & Yalnız Hissetmeme

Psikolojik Rahatlama

Yalnız Hissetmeme

Sonuç Yok

Olumsuz Etkilenme

LGBTİ+ örgütlerini ve diğer hak temelli örgütleri; sendika, meslek odası ve siyasi oluşumları birer destek unsuru olarak ayrımcılıkla baş etmek amacıyla kullananlar çoğunlukla örgütlenme deneyimi olan hayatta kalanlardır. Bununla beraber hayatta kalanlardan örgütlenme deneyimi olanlar adalete erişim ve siyasete katılımı bu örgütlere daha çok başvuruda bulunurken, çalışma hayatı ve eğitim hayatında görece daha az başvuruda bulunuyor.

Örgütlenme deneyimi olmayıp bu örgütlere başvuran hayatta kalanlar çoğunlukla LGBTİ+ örgütlerini bir destek unsuru olarak kullanıyor. Bununla beraber ayrımcılığın neticesinde başvuran örgütlerden olumsuz etkilenme durumu en fazla siyasete katılımı görüyor. Örgütlenme deneyiminden bağımsız olarak hayatta kalanların özellikle eğitim ve çalışma hayatında maruz bırakıldıkları ayrımcılıklarla baş etmede bu örgütlere başvuruda bulunmadıkları görülebilir. Bu durum örgütlerin eğitim ve çalışma hayatında yaşanabilecek ayrımcılıklara dair destekleyici olamadıklarına; bu alanlardaki ayrımcılıkla mücadelede -ilerideki bölümlerde ele alınacağı üzere- kapasitelerinin güçlendirilmesi gerektiğine işaret ediyor.

Hayatta kalanların maruz bırakıldıkları ayrımcılıklarla baş etmek amacıyla başvurdukları bazı örgütlerden olumsuz etkilenmeleri, bu yapıların işlev ve işleyişlerine dair detaylı incelemeler yapılması gerektiğini ortaya koyuyor.

3. Ekonomi faktörü

Gelir getirici bir işte çalışıyor olma, hane giderlerini karşılama ya da bunda payı olma ve aylık kişisel gelire sahip olmanın ayrımcılıkla baş etmede araç ve yöntem kullanımına etki ettiğini düşünüyoruz. Görüşmecilerin ekonomik durumlarının detaylı olarak incelendiği Tablo 14 ve 15'e göre 5 hanenin yoksul olmayan seviyedeyken 70 hanenin yoksul olduğunu söyleyebiliyoruz. Dolayısıyla görüşmecilerin tamamına yakınının benzer bir ekonomik düzeyde olması farklı ekonomik düzeyler arasında yapılacak bir incelemenin verimli sonuçlar veremeyeceğini gösteriyor. Ancak ekonominin araç ve yöntem kullanımına etkisini analiz etmekten ziyade kullanılan araç ve yöntemlerden alınan sonuçlara göre sınırlı bir görüşmeci profilini incelemeyi tercih ediyoruz. Dolayısıyla ekonominin güçlendirici bir faktör olarak etkisini anlayabilmek için adaletin tesisi, olumsuz etkilenme ile sonuçlanan ve herhangi bir baş etme araç ve yönteminin kullanılmadığı ayrımcılık vakalarına bakıyoruz. Bunun için öncelikle adaletin tesisi ve olumsuz etkilenme kavramlarını betimlemekte fayda var.

Adaletin tesisi, hayatta kalanların çeşitli araç ve yöntemler kullanarak maruz bırakıldıkları ayrımcılığın ve etkisinin ortadan kalkmasıdır. Hayatta kalanlar, "Ceza aldı.", "Siyasi oluşumdan uzaklaştırıldı.", "Sorun çözüldü.", "Özür diledi.", "Beni kabul ettiler.", "Emsal karar verildi.", "İşimi geri aldım. Beni göndereni ben gönderdim.", "Oy kullanabildim." gibi ifadelerle "adaletin tesisi"ne işaret ediyorlar.

¹⁴ Bu tabloda "adaletin tesisi" edildiği toplamda 14 vaka bulunuyor. Bununla beraber bazı vakalarda adaletin tesisi edilmesinde birden fazla örgütün ve diğer destek unsurlarının ve sorun çözümü mekanizmalarının rolü vardır.

Olumsuz etkilenme ise hayatta kalanların ayrımcılıkla baş etmek için kullandıkları araç ve yöntemlerden kaynaklanan kalıcı ve istendik olmayan bir etkiye karşılık geliyor. Hayatta kalanların kullandığı "İkinci üniversiteyi kazanmama rağmen ailem aynı sorunları yaşamamam için okula yollamadı.", "Üç arkadaşım destek olsaydı savcılığa bildirecektim.", "Heteroseksüel ilişki yaşamaya başladım.", "Kimliğimin teşhir edilmesinden korktum, yalnız hissettim.", "İntihara kalkıştım.", "Okul hayatım bitti.", "İş hayatımdaki arkadaşlara durumu bildirdim ve işi bıraktım.", "Baş edemedim, ailemden uzaklaştım." gibi ifadeler "olumsuz etkilenme"ye işaret ediyor.

Hayatta kalanların aylık kişisel gelirlerine göre herhangi bir araç ve yöntemin kullanılmadığı ve adaletin tesisi ve olumsuz etkilenme ile sonuçlanan vakaların dağılımı Tablo 58'de gösterildiği gibidir.

Tablo 58: Hayatta kalanların kişisel aylık gelirlerine göre adaletin tesisi, olumsuz etkilenme ve herhangi bir araç ve yöntem kullanmama.¹⁵

Kişisel aylık gelir	Adaletin Tesisi	Olumsuz Etkilenme	Herhangi bir araç ve yöntem kullanmama
0 TL	1	2	2
1-1000 TL	1-1-2	1-1-1-2	1-1-3
1001-2000 TL	1-1	1-4	1-1
2001-3000 TL	1-2	1-1	1
3001-4000 TL	1-2	1-1	1
4001-5000 TL			
+5001 TL	1		
Toplam	14	16	11

 Her üç kategori altında yer alan hayatta kalanlar

 "Adaletin tesisi" ile "olumsuz etkilenme" kategorileri altında yer alan hayatta kalanlar

 "Adaletin tesisi" ile "herhangi bir araç ve yöntem kullanmama" kategorileri altında yer alan hayatta kalanlar

 "Olumsuz etkilenme" ile "herhangi bir araç ve yöntem kullanmama" kategorileri altında yer alan hayatta kalanlar

Adaletin tesis edildiği 24 vakada 14 hayatta kalanın 8'i gelir getirici bir işte çalışırken bunların 7'sinin yaşadıkları hanenin giderlerinin karşılanmasında pay sahibi olduğu görülüyor. 1 hayatta kalanın ise aylık kişisel geliri bulunmuyor.

Olumsuz etkilenme ile sonuçlanan 20 vakada 16 hayatta kalanın 9'u gelir getirici bir işte çalışırken bunların 5'inin yaşadıkları hanenin giderlerinin karşılanmasında pay sahibi olduğu görülüyor. 2 hayatta kalanın ise aylık kişisel geliri bulunmuyor.

Herhangi bir araç ve yöntemin kullanılmadığı 12 vakada 11 hayatta kalanın 6'sı gelir getirici bir işte çalışırken bunların 3'ünün yaşadıkları hanenin giderlerinin karşılanmasında pay sahibi olduğu görülüyor. 2 hayatta kalanın ise aylık kişisel geliri bulunmuyor.

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere ayrımcılık vakası adaletin tesisiyle sonuçlanan hayatta kalanların %50'sinin, ayrımcılık vakası olumsuz etkilenmeyle sonuçlananların %75'inin ve hiçbir araç ve yöntem kullanmayanların %82'sinin kişisel aylık geliri 2000 TL ve altındadır.

Her ne kadar vakalardan alınan sonuçlarda ve vakalarda hiçbir araç ve yöntemin kullanılmamasında birçok faktör birlikte etkiliyken çalışıyor olmanın, hane giderlerine katkıda bulunmanın ve hatta miktarından bağımsız olarak aylık kişisel bir gelire sahip olmanın hayatta kalanları güçlendirici bir etkisi olduğu söylenebilir. Tüm bunlar ayrımcılıkla baş etmede güçlendirici birer faktör olarak değerlendirilen insan faktörü ve örgüt faktörünün yanına ekonomi faktörünün de eklenmesi gerektiğini gösteriyor.

¹⁵ Ayrımcılık vakalarının sonuçları adaletin tesisi ve olumsuz etkilenme alan ve herhangi bir araç ve yöntem kullanmayan toplam 33 hayatta kalan bulunuyor. Burada 33 hayatta kalanın sadece bu üç kategori altındaki değerleri veriliyor. Aynı kişilerin psikolojik rahatlama ve yalnız hissetmeme ile sonuçlanan ayrımcılık vakalarından da hayatta kaldıklarını söylemeliyiz. Tablo 58'de üç ayrı kategori altında yer alan hayatta kalanların toplam sayısının 41 olarak görülmesinin nedeni bazı hayatta kalanların birden fazla kategori altında yer alıyor olmasıdır.

Ayrımcılık vakalarında adaletin tesisi, olumsuz etkilenme ve herhangi bir araç ve yöntem kullanmama

Adaletin tesisi

2013-2018 yılları arasında meydana gelen 163 ayrımcılık vakasının 24'ünde (%15) hayatta kalanların maruz bırakıldıkları ayrımcılıkların adaletin tesisiyle sonuçlandığı görülüyor. Ayrımcılıkla baş etme araç ve yöntemlerini kullanmada belirleyici olan hayatta kalanların profilleri, ayrımcılığın failleri ve ayrımcılıkla baş etmede güçlendirici birer faktör olan sivil toplum/meslek örgütleri ve siyasi oluşumlar ile tanışık veya ilişkili olma ile ayrımcılık sırasında tanıkların tutumlarının bir arada derlendiği adaletin tesisiyle sonuçlanan bazı vakalar Tablo 59'da gösterildiği gibidir.

Tablo 59: Alanlara göre adaletin tesisi ile sonuçlanan vakalardan bazı örnekler

Alan	Cy/Ck	Yaş	Hayatta kalanların profili	Örgütlenme deneyimi	Fail	Tanıklık	Araç ve Yöntem
Addlete erişim	+	25-26	Kurs idaresi, ilde doğmuş, lisans devam, anne okur-yazar değil, baba okur-yazar, hane geliri 1001-2000 TL, kişisel gelir 1-1000 TL, aile ile yaşıyor, giderler anne tarafından karşılanıyor, hanede 4 kişi yaşıyor, yetiştiği yakın çevre politik/geleneksel/muhafazakar, şu anki politik	Örgütlenme deneyimi olan	Hakim, kolluk	Destekleyici, iştirakçi	LGBTİ+ örgütleri, arkadaş, insan hakları örgütleri
Sağlığa erişim	Trans kadın	28	Seks işçisi, ilde doğmuş, lise mezunu, anne okur-yazar değil, baba ilkokul mezunu, hane geliri 3001-4000 TL, kişisel gelir 2001-3000 TL, partneri ile giderleri karşılıyor, yetiştiği yakın çevre geleneksel/rahat, şu anki muhafazakâr/geleneksel/baskıcı	Örgütlenme deneyimi olan	Doktor	Destekleyici, iştirakçi	Psikolojik destek hariç hepsi
Siyasete katılım	Trans kadın	23	Seks işçisi, ilçede doğmuş, lisans terk, anne okur-yazar değil, baba lise mezunu, hane geliri 2001-3000 TL, kişisel gelir 1-1000 TL, aile ile yaşıyor, hanede 6 kişi yaşıyor, baba ve ağabey giderleri karşılıyor, yetiştiği yakın çevre muhafazakar/geleneksel, şu anki rahat/muhafazakar	Örgütlenme deneyimi olan	Sandık görevlisi	Destekleyici, iştirakçi	Siyasi oluşum, aile, akraba, arkadaş
Eğitim hayatı	Biseksüel cis kadın	19	Garson, ilçede doğmuş, lisans devam, anne ilkokul, baba lise mezunu, hane geliri 2001-3000 TL, kişisel gelir 1001-2000 TL, aile ile beraber yaşıyor, evde 10 kişi kalıyor, baba giderleri karşılıyor, yetiştiği yakın çevre muhafazakar/politik, şu anki politik	Örgütlenme deneyimi yok	Eğitimci	İzleyici	kurum içi, akraba, arkadaş
Çalışma hayatı	+	31-32	Öğretmen, metropolde doğmuş, lisans mezunu, anne ve baba lise mezunu, hane geliri 3001-4000 TL, tek yaşıyor, yetiştiği ve şu anki yakın çevre sömürülmüş ve sömürüye açık	Örgütlenme deneyimi olan	İdareci	Destekleyici iştirakçi	kurum içi, kendi, aile, iş arkadaşı, arkadaş
Aile ortamı	Gey	16-21	Mobilyacı/çağrı merkezi, ilçede doğmuş, şehir dışında üniversite okumuş, anne okur-yazar değil, baba ilkokul mezunu, hane geliri +5001 TL, kişisel gelir 2001-3000 TL, hanede 5 kişi yaşıyor, baba ile birlikte giderleri karşılıyor, yetiştiği yakın çevre muhafazakar, şu anki geleneksel	Örgütlenme deneyimi olan	Aile	İştirakçi	Aile, akraba, arkadaş

14 hayatta kalan maruz bırakıldıkları 24 ayrımcılık vakasında adaletin tesis edildiğini aktarıyor. Ayrıca hiçbir hayatta kalan birden fazla alanda maruz bırakıldığı ayrımcılıkların tamamında, kullandıkları baş etme araç ve yöntemleri sonucunda adaleti tesis edemediğini ifade ediyor. Bu durum, adaletin tesisinin ilgili alanda ve vaka bazlı olduğunu ve bir başka alanda gerçekleşen ayrımcılık vakaları için genellenebilir olmadığını söylüyor.

Hayatta kalanların yaş, cinsel yönelim/cinsiyet kimliği, eğitim ve gelir durumu ile sosyal çevrelerinin ayrımcılıkla baş etmede kullandıkları araç ve yöntemden aldıkları sonuçta doğrudan bir etkiye sahip olmadığı görülüyor. Dolayısıyla hayatta kalanların profillerinin, ayrımcılık anında fail/mekan, tanıkların tutumu ve sonrasında kullandıkları baş etme araç ve yöntemleri gibi dinamiklerle birlikte değerlendirilmesi gerekiyor.

Olumsuz etkilenme

2013-2018 yılları arasında meydana gelen 163 ayrımcılık vakasının 20'sinde (%12) hayatta kalanların, maruz bırakıldıkları ayrımcılıkla baş etme süreçlerinin olumsuz etkilenmeyle sonuçlandığı görülüyor. Ayrımcılıkla baş etme araç ve yöntemlerini kullanmada belirleyici olan hayatta kalanların profilleri, ayrımcılığın failleri ve ayrımcılıkla baş etmede güçlendirici birer faktör olan sivil toplum/meslek örgütleri ve siyasi oluşumlar ile tanışık veya ilişkili olma ile ayrımcılık sırasında tanıkların tutumlarının bir arada derlendiği olumsuz etkilenmeyle sonuçlanan bazı vakalar Tablo 60'ta gösterildiği gibidir.

Tablo 60: Alanlara göre olumsuz etkilenme ile sonuçlanan vakaların betimlenmesi

Alan	Cy-Ck	Yaş	Hayatta kalanların profili	Örgütlenme deneyimi	Fail	Tanıklık	Araç ve Yöntem	Alınan sonuç
Adalete erişim	Gey	23	Öğrenci, ilçede doğmuş, anne okur-yazar değil, baba ortaokul mezunu, hane geliri 1001-2000 TL, tek başına yaşıyor, yetiştiği yakın çevre geleneksel/muhafazakâr/dindar, şu anki geleneksel/ muhafazakâr/dindar/ rahat	Örgütlenme deneyimi olan	Polis, savcı	İzleyici	Kendi (adli merci başvurusu), ark	Savcılık failin belirlenmemesinden dolayı takipsizlik verdi, alınan karar siyasi ve kültürel
Sağlığa erişim	Gey	16-21	Mobilyacı/çağrı merkezi, ilçede doğmuş, şehir dışında üniversitede okumuş, anne okur-yazar değil, baba ilkokul mezunu, hane geliri +5001 TL, kişisel gelir 2001-3000 TL, hanede 5 kişi kalıyor, baba ile birlikte gider karşılıyor, yetiştiği yakın çevre muhafazakar, şu anki geleneksel	Örgütlenme deneyimi olan	Doktor ve sekreter	Tanık yok	Arkadaşlara anlattım	Hangi mekanizmaları kullanacağını bilmiyor, çaresizlik
Siyasete katılım	Gey	21-22	ilçede doğmuş, lisans mezunu, anne ve baba lise mezunu, hane geliri 2001-3000 TL, kişisel gelir 1-1000 TL, aile ile birlikte yaşıyor, hanede 4 kişi kalıyor, baba giderleri karşılıyor, yetiştiği yakın çevre geleneksel/modern şu anki geleneksel/modern	Örgütlenme deneyimi olan	Siyasi oluşum	İzleyici	Siyasi oluşum, insan hakları örgütleri, LGBTİ+ örgütleri	Siyasi oluşum (olumsuz), insan hakları örgütleri (sonuç yok), LGBTİ+ örgütleri (yalnız hissetmeme)
Eğitim hayatı	Gey	25	ilde doğmuş, ön lisans okuyor, anne okur-yazar değil, baba ilkokul mezunu, hane geliri +5001 TL, kişisel gelir 2001-3000 TL, abla ve baba gider karşılıyor, hanede 4 kişi yaşıyor, yetiştiği yakın çevre geleneksel, şu anki geleneksel/muhafazakar/özgür/rahat/modern	Örgütlenme deneyimi olan	Öğretmen	İzleyici	kurum içi, teşhir, kendi, ark, okul ark	Okul arkadaşından kaynaklı olumsuz etkilenme, bazı eğitimciler destek olmuş
Çalışma hayatı	Lezbiyen	21	Öğrenci, ilde doğmuş, lise mezunu, anne ilkokul, baba lise mezunu, hane geliri 3001-4000 TL, kişisel gelir 1001-2000 TL, aile ile birlikte yaşıyor, giderler ağabey tarafından karşılanıyor, hanede 9 kişi yaşıyor, yetiştiği yakın çevre özgür/rahat, şu anki rahat ve geniş	Örgütlenme deneyimi olan	Kolluk	Destekleyici	Amir, kendi, aile, akraba, iş ark, ark	İş bırakma
Aile ortamı	+	28	Öğrenci, ilde doğmuş, anne okur-yazar değil, baba okur-yazar, hane geliri 1001-2000 TL, kişisel gelir 1-1000 TL, aile ile yaşıyor, giderler anne tarafından karşılanıyor, hanede 4 kişi yaşıyor, yetiştiği yakın çevre politik/geleneksel/muhafazakar, şu anki politik	Örgütlenme deneyimi olan	Ağabey ve arkadaş	Destekleyici	insan hakları örgütleri, LGBTİ+ örgütleri, aile, ark	insan hakları örgütleri kaynaklı olumsuz etkilenme

Olumsuz etkilenme ile sonuçlanan 20 ayrımcılık vakasından hayatta kalan 16 görüşmeciden 5'inin maruz bırakıldıkları diğer ayrımcılık vakalarının adaletin tesisiyle sonuçlandığını söylememiz gerekiyor. Bu durum herhangi bir vakada olumsuz etkilenmiş olmanın başka bir vakanın da olumsuz bir etkilenmeyle sonuçlanacağı anlamına gelmediğini kanıtlar nitelikte. Çeşitli vakalarda -her ne kadar kimisi olumsuz etkilenmeyle sonuçlanmış olsa da- çoklu baş etme araç ve yöntemlerini kullanan bu görüşmeciler, Tablo 58'de görüldüğü üzere bazı vakalarda ayrımcılıkla baş etmek için herhangi bir şey yapmadıklarını beyan ediyorlar. Çoklu araç ve yöntem kullanımının adaletin tesisine olan etkisi bir yana, benzer profillere sahip hayatta kalanların başka bir alanda benzer baş etme yöntemlerini kullanıyor olmasına rağmen sonucun olumsuz etkilenme olması destek unsurlarının ya da -belki de daha çok- mekanizmaların işlevselliğini sorunsallaştırma ihtiyacı doğuruyor. 17 olumsuz etkilenme ile sonuçlanan vakada hayatta kalanların idari/kurum için başvuru dahil olmak üzere çoklu baş etme araç ve yöntemi kullanması bu sorunun ne kadar derin ve geçerli olduğunu gösteriyor.

Ayrımcılıkla baş etmede herhangi bir araç ve yöntem kullanmama

2013-2018 yılları arasında meydana gelen 163 ayrımcılık vakasının 12'sinde (%7) hayatta kalanların, maruz bırakıldıkları ayrımcılıkla baş etmek amacıyla herhangi bir araç ve yöntem kullanmadığı görülüyor.

Ayrımcılıkla baş etme araç ve yöntemlerini kullanmada belirleyici olan hayatta kalanların profilleri, ayrımcılığın failleri ve ayrımcılıkla baş etmede güçlendirici birer faktör olan sivil toplum/meslek örgütleri ve siyasi oluşumlar ile tanışık veya ilişkili olma ile ayrımcılık sırasında tanıkların tutumlarının bir arada derlendiği herhangi bir araç ve yöntemin kullanılmadığı bazı vakalar Tablo 61'de gösterildiği gibidir.

Tablo 61: Alanlara göre herhangi bir araç ve yöntemin kullanılmadığı vakaların betimlenmesi

Alan	Cy/Ck	Yaş	Hayatta kalanların profili	Örgütlenme deneyimi	Fail	Tanıklık	Başvurmama gerekçesi	Bu tavrınız sizi nasıl etkiledi?
Adalete erişim	+	20	İlde doğmuş, lisans mezunu, anne okur-yazar değil, baba ortaokul mezunu, hane geliri 4001-5000 TL, kişisel gelir 1-1000 TL, aile ile yaşıyor, hanede 8 kişi yaşıyor, baba, anne ve abi karşılıyor, yetiştiği yakın çevre geleneksel/ muhafazakar, şu anki yobaz/ muhafazakar	Örgütlenme deneyimi olan	Kolluk	Tanık yok	Bir sonuca ulaşacağımızı düşünmedik karakolda sorunumuzu çözemezsek karakolla sorunumuzu nasıl çözecez	Sonuç almadım birşeyler yapsaydım da almazdım.
Sağlığa erişim	Trans erkek	16	Öğrenci, İlde doğmuş, ilçede büyümüş, anne ortaokul, baba ilkokul mezunu, hane geliri 3001-4000 TL, kişisel gelir 1-1000 TL, ailesi ile yaşıyor, evin giderlerini baba ve ağabey karşılıyor, hanede 6 kişi yaşıyor, yetiştiği yakın çevre geleneksel, şu anki muhafazakar	Örgütlenme deneyimi yok	Güvenlik görevlisi	Tanık yok	Devlete başvurursam ailem beni öğrenir, o yüzden korktum ve gitmedim	Toplumsal baskı beni zorladı, kimseye şikayet edememek beni kötü hissettirdi.
Siyasete Katılım	Biseksüel cis kadın	22-25	İşsiz, ilde doğmuş, lisans mezunu, anne ortaokul, baba lisans mezunu, hane geliri 3001-4000 TL, aile ile yaşıyor, baba ve kız kardeş giderleri karşılıyor, hanede 8 kişi yaşıyor, yetiştiği ve şu anki yakın çevre muhafazakâr	Örgütlenme deneyimi yok	Devlet	Tanık yok	Uğraşmak istemedim ne yapabilirim bilmiyorum	Geri çekildim her şeyden
Çalışma Hayatı	Biseksüel kadın	25	İşsiz, ilçede doğmuş, yaşamını ilçede geçirmiş, lisans mezunu, anne ve baba lise mezunu, hane geliri 2001-3000 TL, kişisel gelir 1-1000, ailesi ile yaşıyor, giderleri baba karşılıyor, hanede 4 kişi yaşıyor, yetiştiği ve şu anki yakın çevresi geleneksel/modern	Örgütlenme deneyimi olan	İdareci/ işveren	Destekleyici - iştirakçi	Kılık kıyafet sorunu yaşamıştı, keşke bir şeyler yapsaydım, ağzının payını verseydim.	
Aile Ortamı	Biseksüel cis erkek	19	İşsiz, İlde doğmuş, lise mezunu, annesi okur-yazar, baba ortaokul mezunu, 1-1000 hane geliri, ailesi ile yaşıyor, babası giderleri karşılıyor, hanede 5 kişi yaşıyor, yetiştiği yakın çevre muhafazakar, şu anki kültürlü/ entelektüel	Örgütlenme deneyimi olan	Kuzenler	Tanık yok	Korktum tekrar aynısını yaşarım diye	Yalnız hissetme

Ayrımcılıkla baş etmede herhangi bir araç ve yöntem kullanılmaması hayatta kalanların tercihlerinden ziyade büyük oranda ayrımcılık anında ve sonrasında yaşananlar ve ilgili alana ilişkin algılarla ilgilidir, diyebiliriz. Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere baş etme araç ve yöntemlerinin kullanılmama gerekçeleri arasında hayatta kalanların ilgili alana ve bu alanda yaşanan ayrımcılıkların çözüme kavuşmasına dair negatif bir izlenime sahip oldukları söylenebilir. Keza herhangi bir araç ve yöntem kullanmamanın hayatta kalanlar üzerindeki etkisine bakıldığında “umutsuzluk”, “yalnız hissetme”, “kötü hissetme” gibi “olumsuz etkilenme”yle sonuçlanan ayrımcılık vakalarını anımsatan duyguların ön plana çıktığı görülebilir.

Burada da, daha önce tanıkların tutumlarının incelendiği bölümde bahsedildiği üzere ayrımcılığın tanığının olmadığı durumlarda baş etme araç ve yöntemlerinin kullanılmaması dikkat çekiyor. Ayrımcılıkla baş etmede herhangi bir araç ve yöntem kullanmayan 11 hayatta kalanın 7’si yakın arkadaş, yakın akraba veya kız kardeş gibi sınırlı bir çevreye açık olduklarını ifade ediyorlar. Tabloya da kısmen yansdığı şekliyle hayatta kalanlar cinsel yönelim/cinsiyet kimliklerinin anlaşılmasını istemedikleri belirtiyorlar. Diğer 4 hayatta kalandan 3’ü çeşitli vakalarda çoklu araç ve yöntem kullanma eğilimindeyken 7 hayatta kalanın maruz bırakıldıkları ayrımcılıkları açık oldukları yakın çevreleriyle bile paylaşmamaları düşündürücüdür. Maruz bırakıldıkları bu ayrımcılıklarla baş etmek için herhangi bir araç ve yöntem kullanmayan hayatta kalanlar gerekçelerini -tabloya yansımayan haliyle- şu şekilde açıklıyorlar:

“Sürekli ötekileştiriliyoruz, nereye gitsek gidelim herşey aynı ve aynı olacak.”

“Yalnız ve savunmasız hissettim. Ailem beni yeni yeni kabul ediyordu.”

“Hastanede yalnız hissettim güvenliğim için.”

Bütün adaletin tesisi ve olumsuz etkilenme ile sonuçlanan ve baş etme araç ve yöntemlerinin kullanılmadığı vakalarda faillerin çoğunlukla hayatta kalanla hiyerarşik ilişki içinde olan (doktor, hemşire, anne), şiddet tekeline elinde bulunduran (kolluk, güvenlik görevlisi, devlet) ve ilgili alanı temsil gücüne sahip bireylerden oluştuğu söylenebilir. Dolayısıyla farklı sonuçlanan vakalar ya da hiçbir araç ve yöntemin kullanılmadığı vakalarda benzer fail profili olması kullanılan destek unsurlarından ziyade sorun çözücü olan mekanizmaların işlevselliğinin istikrarlı olmadığını gösteriyor. Aynı alanlarda, psikolojik rahatlama ve yalnız hissetmeme sonuçlarının sosyal destek unsurlarından kaynaklandığı, benzer baş etme araç ve yöntemlerinin olumsuz etkilenme ve herhangi bir araç ve yöntem kullanmama algısını pekiştirdiği göz önünde bulundurulduğunda adaletin tesisinin rastlantısal olduğunu söylemek hatalı olmaz.

B. Adaletin tesisi bağlamında baş etme mekanizmalarının işleyişi

Mekanizmaların işlevselliğinin işleyişleriyle yakından ilişkili olması nedeniyle bu bölümde ilgili alanlarda adaletin tesis edildiği ayrımcılık vakalarında mekanizmaların işleyişleri ele alınıyor. Bu araştırmadan elde ettiğimiz bulgular uyarınca her mekanizma belli öğelerden oluşuyor. İlgili alanlarda mekanizma işleyişine göre oluşturduğumuz diyagramlarda görüleceği üzere her biri farklı işleve sahip bu öğeler şunlardır:

Ayrımcılık vakası: İkinci bölümde de ele alındığı üzere ayrımcılıklar meydana geldikleri alt-sistemin ve onu oluşturan dinamiklerin bir sonucudur. Sisteme içkin fail, mekan, tanıklık tutumları hayatta kalanların mekanizma kullanımını etkilediği için ve mekanizmaların varlık nedeni ayrımcılığı ortadan kaldırmak olduğu için ayrımcılık vakası baş etme mekanizmasının bir öğesidir.

Başvuru: Ayrımcılık vakasından hayatta kalanın ayrımcılığın ve etkisinin ortadan kaldırılması için çözüm odaklı bir mekanizmayla vakayı paylaşması ve beklentilerini ve varsa çözüm önerisini bu mekanizmanın ilgili merciiine sözlü veya yazılı olarak bildirmesi.

Başvurunun incelenmesi: Söz konusu başvuruda yer alan ilgili kişilerle görüşülmesi, varsa tanıkların dinlenmesi, elde edilen bilgiler doğrultusunda bir karara varılması.

Uygulama: Karar hakkında hayatta kalana ve faile bilgilendirme yapılması ve kararın uygulanması.

Sonucun bildirilmesi: Hayatta kalanın süreç hakkında bilgilendirilmesi.

Yürütücü: Başvurudan sonucun bildirilmesine kadar tüm süreci takip eden ve gerektiğinde müdahil olan kişi ya da kurum.

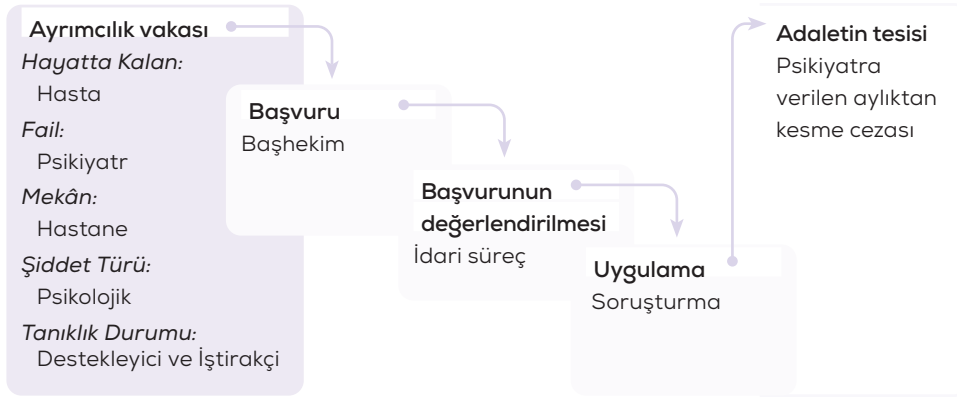
Alınan sonuç/adaletin tesisi: Hayatta kalanın alınan karara dair onayı.

Aşağıda mekanizmaların işleyişinin daha iyi anlaşılması için her ayrımcılık alanına ait vakalardan adaletin tesisi ile sonuçlanan birer örnek seçildi.

Sağlığa erişim

Hastanede tıbbi destek alırken ayrımcılıktan hayatta kalan bir görüşmecinin adaletin tesisi ile sonuçlanan süreci aşağıdaki gibidir.

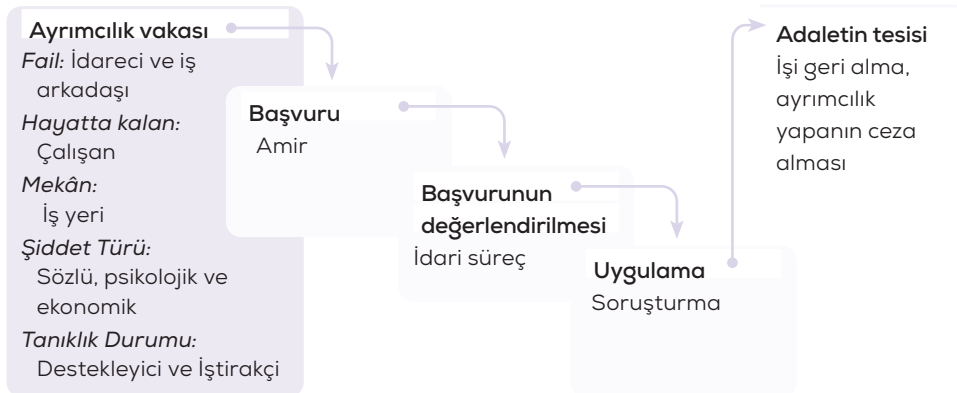
Diyagram 2: Sağlığa erişimde adaletin tesisi.

Çalışma Hayatı

Çalıştığı kurumda cinsel yönelim-cinsiyet kimliği ifşa edildiği için işten çıkarılmasına yönelik hakkında işlem başlatılan bir görüşmecinin adaletin tesisi ile sonuçlanan süreci aşağıdaki gibidir.

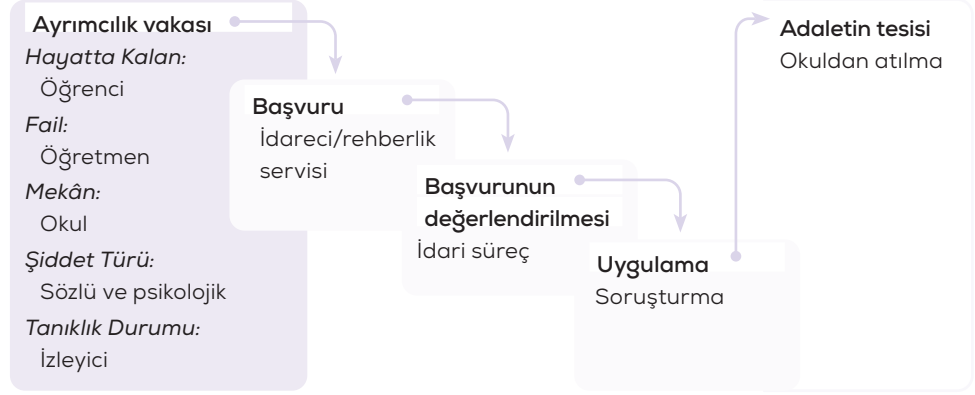
Diyagram 3: Çalışma hayatında adaletin tesisi.

Eğitim Hayatı

Okulda eğitim alırken ayrımcılıktan hayatta kalan bir görüşmecinin adaletin tesisi ile sonuçlanan süreci aşağıdaki gibidir.

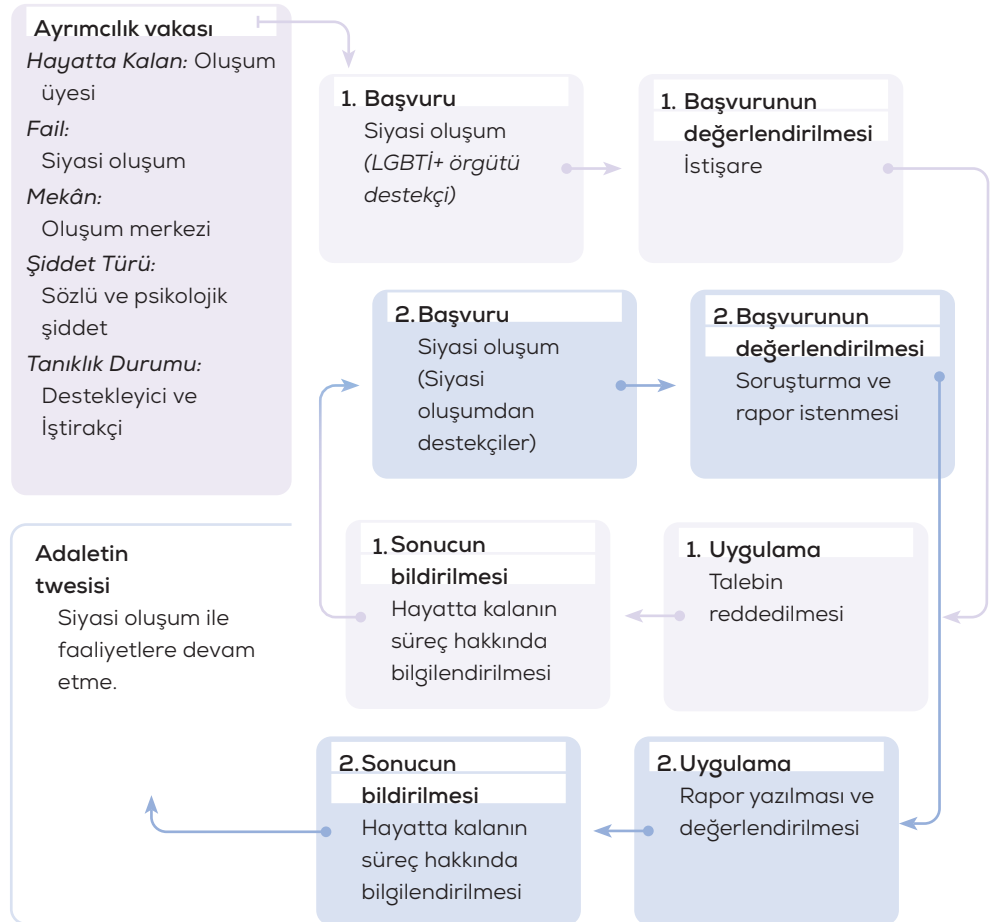
Diyagram 4: Eğitim hayatında adaletin tesisi

Siyasete Katılım

Siyasi oluşumla ilişkisinin kesilmesine yönelik hakkında işlem başlatılan bir görüşmecinin adaletin tesisi ile sonuçlanan süreci aşağıdaki gibidir.

Diyagram 5: Siyasete katılımda adaletin tesisi.

Adalete Erişim

Nefret suçu kapsamında devam eden bir davaya müdahil olup dava sürecine yönelik kamuoyu baskısı oluşturmak isteyen LGBTİ+'ların süreç içinde maruz bırakıldıkları ayrımcılıklara rağmen davanın adaletin tesisi ile sonuçlanma süreci aşağıdaki gibidir.

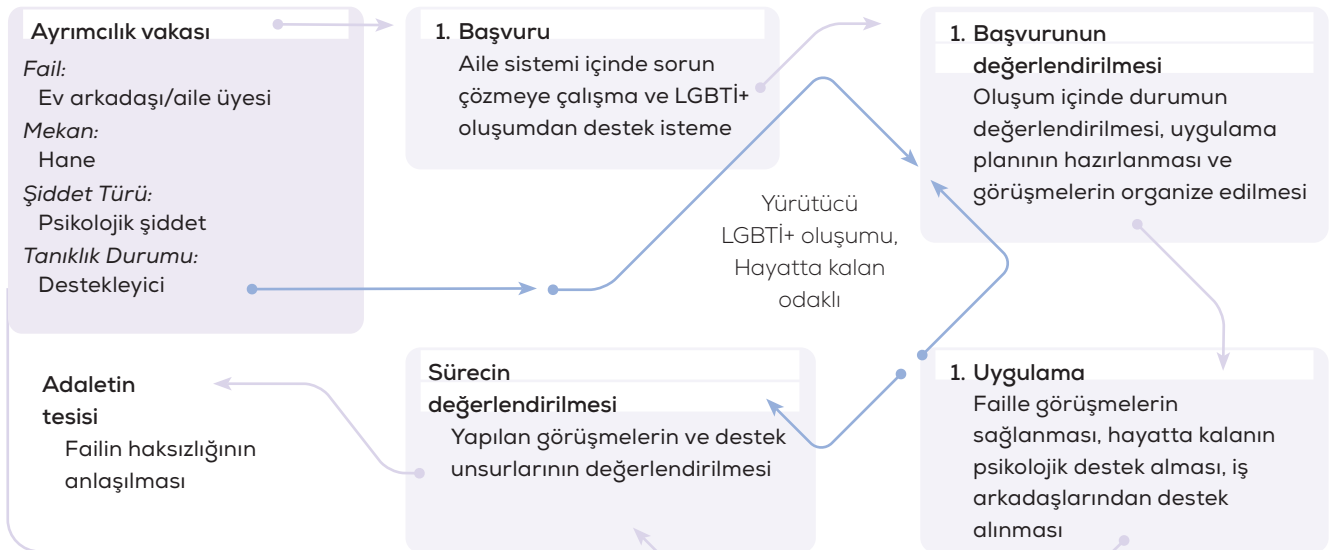
Diyafram 6: Adalete erişimde adaletin tesisi.

Aile Ortamı

Birlikte yaşadığı ve aile olarak tanımladığı kişi tarafından cinsel yönelim/cinsiyet kimliği temelli ayrımcılığa maruz bırakılan bir görüşmecinin adaletin tesisi ile sonuçlanan süreci aşağıdaki gibidir.

Diyafram 7: Aile ortamında adaletin tesisi.

Yukarıdaki diyagramlarda görüldüğü üzere ayrımcılık yaşanan her alanda ayrımcılıkla baş etmede kullanılan mekanizmaların işleyişi farklılık gösteriyor. Buna göre idari mekanizmaların kullanıldığı sağlık ve eğitim kurumu ile işyerinde meydana gelen ayrımcılıklarla baş etmede hiyerarşik ve doğrusal bir yol takip ediliyor. Başvuru aşaması dışında hayatta kalanın katılımcı olmadığı bir süreç işliyor. Örneğin sağlığa erişimde gerçekleşen vakada hayatta kalan başhekimle dilekçe ile başvuru yaptıktan sonra süreç onun dışında ilerliyor, kurumsal olarak alınan karar hayatta kalana bildirilmiyor ve hayatta kalan sonucu kendisi öğreniyor. Bu durumda hayatta kalanın verilen karardan ne derece memnun olduğu sorulmadığı gibi hayatta kalanın onarımı, psikiyatrya verilen cezanın caydırıcılığı ve dönüştürücü etkisi de sorgulanmıyor. Eğitim hayatında yaşanan vakada da benzer bir durum söz konusuysa çalışma hayatında, hayatta kalan, bir eğitmen olarak eğitim sistemi içindeki rolü gereği yürütülen soruşturmada nispeten daha etkin bir pay sahibidir. Dolayısıyla soruşturmayı yürüten kurum, çalışanını sürece dahil etmiş oluyor, tıpkı sağlık hizmeti alamayan hayatta kalanın şikayetçi olduğu psikiyatrya bir sağlık çalışanı olarak ve eğitim hayatındaki öğrencinin şikayetçi olduğu öğretmenin bir eğitmen olarak kendi kurumlarında yürütülen idari soruşturmaya dahil edilmesi gibi. Böylece çalışanın kendini savunması için bir alan açılmış oluyor. Çalışma hayatında ayrımcılığa maruz bırakılan hayatta kalan idari/kurum içi soruşturma sonrasında alınacak karara etki edebilme hakkına sahip oluyor. Bu işleyişte, soruşturmaya tabi tutulan fail ya da hayatta kalan değil kurumun kendisi merkeze alınmış oluyor.

Adaletle erişim ve siyasete katılımıda yaşanan ayrımcılıklar söz konusu olduğunda kullanılan mekanizmalar da birbirleriyle benzerlik gösteriyor. Her ne kadar doğrusal olmasa da ve belli aşamalarına hayatta kalan katılabilse de hayatta kalan uzun, yorucu ve hiyerarşik bir sarmalın içine çekiliyor. Sağlığa erişim, eğitim hayatı ve çalışma hayatından farklı olarak adaletle erişimde diyagramın döngüsel olması, ilgili alanı düzenleyen mevzuat ve yönetmeliklerdeki boşlukların avantaja çevrilmesi ve kamuoyu baskısının yaratılmasının hayatta kalanların sürece dahil edilmesini görece kolaylaştırmasından ileri geliyor. Aile ortamında ise insani faktörler ön plandadır. Diğer alanlardan farklı olarak aile ortamında süreç hayatta kalan ve/veya ona destek olabilecek kişi veya kurumların yürütebileceği şekilde işletiliyor. Bundan dolayı hayatta kalan sürecin her basamağında etkili olabiliyor.

Tüm bu vakalar için işletilen mekanizmaların ayrımcılığı ve etkisini ortadan kaldırdığını söylemek zor. Örneğin pek çok vakada hayatta kalan yıpratıcı ve örseleyici bir süreçten geçerek adaletle erişebiliyor ve "onarım hakkı" gözetilmiyor. Bütün alanlarda failin cezalandırılması veya haksızlığın ortaya çıkarılmasının hayatta kalan için adil bir çözüm olarak sunulması ilgili alanlara dair adaletin nasıl tesis edileceğine dair bir tasavvurun olduğuna da işaret ediyor. Oysa "hayatta kalanı merkeze alan"¹⁶ ve onun onarımını gözetken, failin dönüşümüne katkıda bulunan ve ayrımcılığın meydana geldiği sistemsel sorunları/açıkları gideren bir mekanizma ancak kalıcı olarak adaletin tesisini sağlayabilir. İlerleyen bölümlerde onarım ve adalet kavramlarına daha yakından bakıyoruz.

16 Bkz: Devrim Evde Başlar, Cinsel Şiddetle Mücadele Derneği (2019). <https://cinselsiddetlemucadele.org/yayinlar/devrim-evde-baslar-donusturucu-adalet-uzerine/>.

Dördüncü Bölüm

Barış ve Savaş

Dönemlerinde

Diyarbakır'da Yaşayan

LGBTİ+'lar

Bu bölümde 2013-2018 yılları arasında Diyarbakır'da yaşayan LGBTİ+'ların 21 Mart 2013'te Diyarbakır Newrozu'nda Öcalan'ın barış mücadelesinin başladığını deklare eden mektubunun okunmasından Türk Hava Kuvvetlerinin PKK'nin Medya savunma alanlarını bombaladığı 24 Temmuz 2015'e kadar geçen Barış Dönemi ile 24 Temmuz 2015'te yeniden başlayan çatışmalarla 24 Haziran 2018'de Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçişin önünü açan Cumhurbaşkanlığı seçimi arasındaki Savaş Dönemi'nde maruz bırakıldıkları ayrımcılıkları ve bunlarla baş etme yöntemlerini karşılaştırmalı olarak inceleyerek Diyarbakır'da LGBTİ+ kapsayıcı bir barışın ihtiyaçlarını ortaya koymayı amaçlıyoruz. Bunun için öncelikle Türkiye'de adı konmayan savaşa dair savaş ve barış kavramları üzerine yürütülen tartışmalara bakmayı ve savaş sonrası toplumsal yeniden inşanın ne gereği olduğu LGBTİ+'ların "savaş" ve "barış" deneyimleri üzerinden ele alıyoruz.

A. Savaş ve Barış Kavramlarına Çeşitli Yaklaşımlar

Çatışma çözümüne dair uluslararası deneyimler ve akademik çalışmalar göz önünde bulundurulduğunda barış inşasına yönelik farklı bakış açısı ve uygulamaların söz konusu olduğu görülebilir. Örneğin Uluslararası İlişkiler Sözlüğü'ne (2007) göre barışın "savaşın olmama durumu" olarak yorumlanması, savaşın da uluslararası hukuk açısından ele alındığında devletler arası organize olabilir/olmayabilir,

militarize/demilitarize ve yüksek yoğunluklu silahlı çatışmayı içeren/çatışma içermeyen anlayışından hareketle devletlerarası olma ve genellikle ilan edilme üzerinde tartışılıyor (Keskin, 2014). Özellikle II. Dünya Savaşı'nın getirdiği yıkım öncesine kadar savaşın son bulduğu barış dönemi ise devletlerin karşılıklı durumuna bırakılıyor ve çoğunlukla silahsızlanma ve silah bırakmaya indirgeniyordu. Bu iki kavramın siyah ve beyaz gibi net ifadeler olarak tahayyül edilmesi pek çok açıdan eleştiriliyor ve mekan ve zaman dışı bir evrensellik üzerinden tanımlandığında bazı özgün ve yoruma açık durumların görmezden gelinmesine sebep olabiliyor. Jed Odermatt (2013) özellikle günümüzde savaş ve barış kavramlarının yeniden formüle edilmesi ihtiyacının klasik anlamda savaş ve barış koşullarının İkinci Dünya Savaşı'ndan beridir yoğun değişimiyle yakından ilişkili olduğunu ifade ediyor.

Bununla ilgili olarak "Decolonizing War" adlı makalesinde Tarak Barkawi (2016) Avrupa merkezli olduğunu iddia ederek eleştirel bir pozisyonda yer aldığı ve sömürgeci bakış açısını yapıbozuma (*decolonizing*) uğratmaya giriştiği barış/savaş ikiliğinde bir belirsizliğe vurgu yapıyor. Barkawi Ortadoğu'nun da dahil olduğu küresel güneyde yaşanan savaşların I. ve II. Dünya Savaşı ile kıyaslanması durumuna gönderme yaparak savaş kategorisine girmeyen isyan, ayaklanma, askeri müdahalelerin "savaşçıklar"¹⁷ olarak değerlendirildiğini iddia ediyor. Bu bakış açısıyla hem bazı savaşların hem de savaş ve barış arasındaki muğlaklık ve ilişkinin görmezden gelindiğini ifade ediyor.

12 Ağustos 1949 tarihli Cenevre Sözleşmesi'ne (2005) göre ülkeler/devletler savaş döneminde, savaş koşullarında takip edilmesi gereken protokollere yönelik düzenlenen anlaşmalar ve uluslararası hukuk kuralları nedeniyle resmi savaş ilanında bulunmaktan kaçınıyorlar. Bu durum özellikle II. Dünya savaşı sonrasında devletlerin aldıkları pozisyonlarda belirleyici olmaya başlıyor. İlan edilmeyen ve dolayısıyla savaş olarak tanımlanmayan bir "silahlı çatışma", sonrasında devletlerin yükümlülüklerini yerine getirmemek, örneğin; ceza mahkemelerinin ve/veya hakikat ve adalet komisyonlarının oluşturulmaması için bir gerekçe oluşturuyor. Bundan dolayı Cenevre Sözleşmesi sadece ilan edilen savaşları değil aynı zamanda silahlı çatışmaları da kapsamına dahil ediyor. Böylece birbiri ile silahlı çatışma halinde olan veya düşmanca tutumlar içinde olan tarafların, taraflardan birinin devlet olması ya da savaş ilan etmemiş olması durumlarında da savaş hukuku kapsamında değerlendirilmesi gerektiği vurgulanıyor. Hatta bu konuda sözleşme tarafların, savaş veya silahlı çatışma kavramları yerine polis gücü, kural/hukukun tesisi için müdahale, askeri operasyon gibi saiklerle yukarıda bahsedilen düşmanca tutum içine girmeleri de bu kapsamda değerlendiriyor.

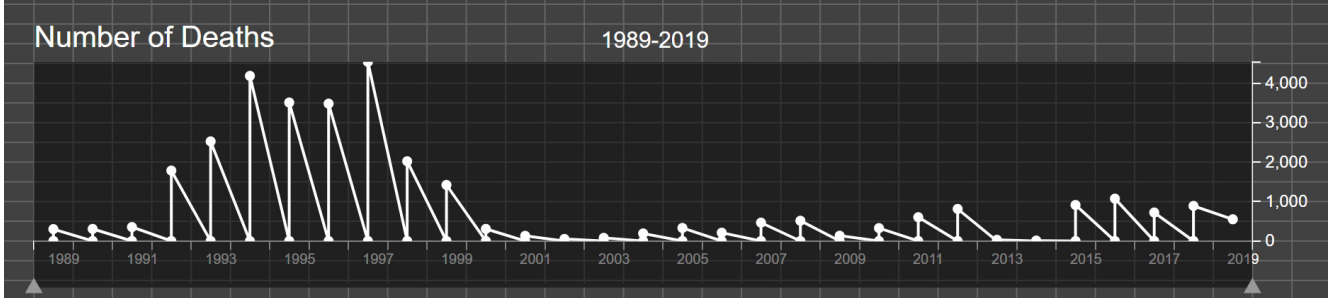
Savaş İlişkileri Projesi (COW)¹⁸ devlet-içi savaşları bölgesel domestik savaşlar, topluluklar-arası savaşlar ve iç savaşlar olarak detaylandırıyor. İç savaşları ise merkezi kontrol için ve yerel/bölgesel meseleler için olmak üzere iki alt kategoriye ayırıyor.

M. D. Toft devlet-içi savaşları tanımlamak için altı kriterin altını çiziyor. Buna göre, (1) çatışmanın esasını hangi grubun politik birimi yöneteceği oluşturur; (2) en az iki organize çatışan taraf bulunur; (3) çatışan taraflardan biri uluslararası düzeyde tanınmış bir devlettir; (4) ortalama olarak yılda en az 1.000 can kaybı vardır; (5) toplam can kayıplarının oranı en az %95'e %5 olmak zorunda ve (6) çatışma uluslararası düzeyde tanınmış bir devletin sınırları içerisinde başlamak zorunda (Toft, 2010, akt. Çiçek, 2017).

17 Tarak Barkawi "Decolonizing War" adlı makalesinde "small wars" kavramını kullanıyor. Bu araştırma kapsamında ilgili kavramı Türkçe'ye "savaşçıklar" olarak çevirdik.

18 Correlates of War Project. Bknz: <http://cow.dss.ucdavis.edu>.

Uppsala Çatışma Verileri Programı'nın¹⁹ internet sitesinde Türkiye'de PKK ile sürdürülen çatışmalarda yaşanan ölümlerin yıllara göre dağılımı aşağıdaki grafikteki gibidir.

Grafik 1: 1989 ile 2019 yılları arasında Türkiye'de yaşanan devlet-içi savaşta toplam ölümlerin yıllara göre dağılımı.

COW'un veri tabanında 1989 öncesine ait verilere göre Türkiye'de 1984-1986 ile 1991-1999 yılları arasında yaşanmış olan çatışmalar için iç savaş kavramı kullanılıyor.²⁰ Bu verilerle yukarıdaki grafikte yer alan veriler bir araya getirildiğinde 2015-2016 yılları arasındaki sayısal değerler üzerinden aynı tanımlı yapmak mümkün.

Bununla birlikte, Toft'un kriterlerine göre devlet-içi savaş olarak tanımlanan çatışmalar dışında kalan dönemler için (örneğin Türkiye'de 1999-2013²¹ yılları arasında) nasıl bir tanımlama yapmak uygun olur? Bu dönemde geçici ateşkeslerin ve çatışmaların olduğu göz önünde bulundurulduğunda bir savaştan olmasa da savaş tehdidinden bahsedilebilir. Barkawi (2016) savaş tehdidinin "barış"ı aştığını; onu şekillendirdiğini, bozmakla tehdit ettiğini ve onu savaşa yönlendirdiğini iddia ediyor. Buna göre ortaya çıkan şey, barış ve savaş arasında bir ayrım değil, silahlı kuvvet ile onun kullanımı, kuvvet tehdidi ve onun kullanılması arasında bir ayrımdır.

Johan Galtung'un (1969) değiştiği silahlı çatışmaların durduğu noktada devam eden yapısal ve kültürel şiddet barış dönemlerinin ve barış dönemi politikalarının eleştirel bir gözle değerlendirilmesi gerektiği ihtiyacını ortaya koyuyor. Galtung barışı tanımlarken kavramı negatif ve pozitif barış olarak ayırıyor. Negatif barış silahların durdurulduğu, ateşkesin ilan edildiği, bununla beraber yapısal ve kültürel şiddet öğelerinde bir değişimin olmadığı barış olarak ifade ederken pozitif barış da hem şiddetin sonlandırıldığı hem de eşitliğin kurumsallaştığı ve diyalog ve barış kültürünün yaygınlaştığı bir barış olarak ele alıyor.

John Paul Lederach (2014) çatışmanın etkilediği ve çatışmanın etkilerini dönüştürmek²² ve kalıcı barışı inşa etmek için müdahale edilmesi gereken 4 katmandan bahsediyor. Bunlar:

- Bireysel katman: Çatışma dönüşümü programları çatışmanın bireylere etkisini en aza indirmeyi ve bireylerin fiziksel, psikolojik ve ruhsal açıdan güçlenmelerini önceler.
- İlişkisel katman: Bu katman duygulara ve güç dengelerine odaklanarak karşılıklı iletişimi, anlayışı ve dayanışmayı geliştirmeyi hedefler.
- Yapısal katman: Bu katman çatışmanın altında yatan sebepleri ön plana çıkarırken sosyal yapıların, örgütlerin ve kurumların çatışmanın gölgesinde kurulduğuna, işlediğine ve değiştiğine odaklanır. Bu katmandaki değişim öncelikle

19 Bkz.: <https://ucdp.uu.se/encyclopedia>

20 COW verilerinin sadece 2014 yılına kadar olanlarına çevrimiçi erişim olanağı bulunuyor.

21 2013 ile 2015 arasında gerçekleşen barış dönemini aşağıda ele alıyoruz.

22 Çatışmayı dönüştürmek, yıkıcı bir çatışmayı yapıcı değişim süreçlerini takip ederek uzun vadeli değişimi hedefler. Süreç odaklıdır ve ilişkileri dönüştürmeyi esas alır (Lederach, 2003). <http://www.beyondintractability.org/essay/transformation>.

temel insan ihtiyaçlarını karşılayan yapıların geliştirilmesi ve karar vermede katılımcılığın gözetilmesi ile yakından ilişkilidir.

- Kültürel katman: Çatışma dönüşümü çatışmanın bağlamına dayanarak şiddetin oluşmasına sebep olan kültürel etmenleri ortaya çıkarmaya ve çatışmayla baş etmede kültürel kaynak ve mekanizmaların da oluşmasına/gelişmesine odaklanır.

Savaşa ve barışa dair yukarıda sayılan yaklaşımlardan anlaşılacağı üzere savaşın yarattığı tahribat sadece silahların susturulmasıyla ve taraflar arasında yapılacak bir barış antlaşmasıyla giderilemez. Çatışmayı dönüştürmek savaşın bireysel, kurumsal ve kültürel etkilerinin analiz edilmesi ve orta ve uzun vadeye göre planlanmış yapıcı bir dönüşümü arzular. LGBTİ+'ların kapsandığı kalıcı bir barışın inşası ise ancak savaş ve barış dönemlerinde LGBTİ+'ların yaşadıklarını anlamakla mümkündür. Bu yüzden öncelikle LGBTİ+'ların savaş deneyimleri ve akabinde Türkiye deneyimlerini ele alıyoruz.

Savaşta ve Barışta LGBTİ+'lar

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu İnsan Hakları Merkezinin raporuna göre (2015) çatışma süreçlerinde LGBTİ+'lara yönelik şiddet, genellikle homofobik ve transfobik motivasyonla işleyen ve hegemonik cinsiyet normlarına meydan okuyanlara yönelik toplumsal cinsiyet temelli şiddet olarak kabul ediliyor. Bununla birlikte bir saldırgan, düşman üzerinde güç ve hakimiyet kazanma motivasyonu cinsel yönelimini/cinsiyet kimliğini bilmediği [erkek] kurbanına kadınsı bir kimlik veya "eşcinsel davranış" atfetmek suretiyle şiddet uygulayabiliyor (Margalit, 2018; Davis, 2018). Bu tespitlerden hareketle homofobi ve transfobinin sadece LGBTİ+'ları değil toplumun bütün kesimlerini etkileyecek şekilde tezahür ettiğini söyleyebiliriz.

Alon Margalit'in (2018) aktarımına göre 1980'ler ve 1990'lar boyunca Kolombiya ve Peru gibi yerlerde LGBTİ+ aktivistleri ve insan hakları savunucuları da dahil olmak üzere LGBTİ+ topluluğuna yönelik hükümet, güvenlik güçleri ve milislerinin yanı sıra isyancı silahlı gruplar tarafından yapılan saldırılarla ilgili cinayet, işkence ve zorla kaybetmeleri içeren hak ihlalleri bildiriliyor. Bunlara bir örnek vermek gerekirse, Kolombiya ve Irak'ta bölgelerde kontrolü ele geçiren silahlı grupların, LGBTİ+ veya LGBTİ+ savunucusu olarak algılananları aşağılayan, onları öldürmekle tehdit eden veya askeri hedef ilan eden broşürlerin dağıtılması sayılabilir (Margalit, 2018). Güvenlik görevlileri, yerel topluluk üyeleri ve diğer sığınmacıların veya mültecilerin taciz ve şiddet faili olduğu vakaların yaygın olduğu bu süreçlerde, ayrıca "namus cinayetleri"nin LGBTİ+'ları hedef alması ve ekonomik fırsatlardan veya hizmetlere erişimden dışlanma da homofobik tutumların bir sonucu olarak ortaya çıkabiliyor (Kiss ve ark., 2020).

Birleşmiş Milletler raporu (2015) silahlı gruplar tarafından kontrol edilen bölgelerdeki LGBTİ+'lara yönelik risklere dikkat çekerek şiddet uygulayan aşırı grupların LGBTİ+'lara yönelik şiddetini ele alıyor ve Margalit (2018) bunun Suriye, Irak ve diğer yerlerdeki radikal silahlı gruplar tarafından "direnişi bastırmak, yerel halkın itaatini sağlamak, bilgi edinmek veya 'düşman'ı desteklediği düşünülenleri cezalandırmak için korku yaymak" gibi maksatlarla bir savaş ve kontrol taktiği olarak kullanıldığını öne sürüyor.

Çatışma ve baskı dönemlerinin akabinde yürütülen barış süreçlerinde LGBTİ+'lar genellikle görülmeme eğilimindedir ya da Kiss ve arkadaşlarının (2020)

da belirttiği üzere, genellikle tacize uğrarlar ve cinsel yönelimlerini veya cinsiyet kimliklerini gizlemeleri gerekir. Lopez (2018) cinsel yönelimleri, cinsiyet kimlikleri ve bedensel çeşitlilikleri nedeniyle hak ihlallerine maruz bırakılanların savaş koşullarından sonra açığa çıkan hakikat, onarım ve adalet haklarının sistematik olarak görülmeyişi söylüyor. Fobear (2014) hakikat komisyonlarının cis-heteronormativiteyi devam ettirme riskinin olduğunu ifade ederken bu komisyonların kuirleştirilmemesi durumunda savaş öncesinde mevcut olan ve savaş sürecinde yükselen homofobik ve ayrımcı tutumun devam etmesine de sebep olacağını ifade ediyor. Bu bağlamda negatif barış kavramını LGBTİ+'ların deneyimleri açısından değerlendirdiğimizde, silahlı çatışma ve baskı sonrasında siyasi değişim ve sosyal yeniden yapılanmada dezavantajlı bir pozisyonda kalmaya devam eden bir topluluktan bahsedebiliriz.

Çatışma zamanlarında cis-heteronormatif olmayan cinsellik ve kimlik kavramlarının ihlal edilmesine yönelik şiddetli tepkilerin, kriminalize ya da marjinalize etmelerin, önceden var olan bir cinsiyet rejiminden kaynaklandığı göz önünde bulundurulmalıdır. Cis-heteronormativite, eşitsizlikleri savaş döneminde artırma ve negatif barış döneminde de devam ettirme potansiyeli taşıyor. Örneğin, Davis (2018) İŞİD'in askeri ve politik bir güç olarak Suriye iç savaşında LGBTİ+'lara yönelik toplumsal cinsiyet normlarını takip etmedikleri gerekçesiyle şiddete ve öldürmeye varan bilinçli tutumu yaşanan ayrımcılıkların savaş dönemiyle beraber toplumsal sistemlerle de yakından ilişkili olduğunu söylüyor.

Dünyada yaşanan tüm bu deneyimlerden hareketle LGBTİ+'lar açısından savaş ve barış dönemlerine baktıktan sonra Türkiye'deki barışa ve savaşa odaklanarak 2013-2018 yılları arasında yaşananları görmek Diyarbakır'da yaşayan LGBTİ+'ların barış ve savaş deneyimlerini anlamak açısından ufuk açıcı olabilir.

1. Türkiye'de 2013-2018 Yılları Arasında Barış ve Savaşın İzini Sürmek

Toplumsal Barış Yollarının Araştırılması ve Çözüm Sürecinin Değerlendirilmesi Meclis Araştırma Komisyonu Raporu'na (2013) göre Türkiye'de Kürt sorununun²³ çözümüne yönelik 90'larda belli başlı gündemler oluşturuluyor. 2009'dan itibaren kamuya açık olarak yürütülen Kürt Açılımı, Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi ile kamuya kapalı yürütülen Oslo görüşmeleri gerçekleşiyor.

Bütün bunlarla birlikte barışın kamusal olarak ilan edildiği 21 Mart 2013'te de yeni bir dönem başlıyor. Çözüm ve/veya barış süreci olarak değerlendirilen bu dönem ise 24 Temmuz 2015'te çatışmaların yeniden başlamasıyla sona eriyor.

Bu araştırma kapsamında Diyarbakır'da yaşayan LGBTİ+'ların Türkiye'deki savaş ve barış dönemlerindeki yaşantılarına odaklanıyoruz. Bunun için 5 yıllık bir zaman aralığını kapsama alıyoruz. Barışa dair belli adımların atılmış olmasından dolayı savaş dönemi olarak 21 Mart 2013 tarihinden öncesini değil, çatışmaların yeniden başladığı 24 Temmuz 2015 sonrası dönemi değerlendiriyoruz. Türkiye'deki rejimi dönüştüren ve Cumhurbaşkanlık Hükümet rejimi olarak adlandırılan döneme geçişi sağlayan 24 Haziran 2018 seçimlerini de araştırmanın kapsamının sona erdiği tarih olarak belirlemeyi tercih ediyoruz.²⁴

Barış Dönemi ve Savaş Dönemi olarak iki kategoride değerlendirmeye aldığımız 21 Mart 2013 ile 24 Haziran 2018 arasında yaşananlar Tablo 62'de görülebilir.

23 Raporla kullanıldığı haliyle yansıtmayı tercih ediyoruz.

24 2013-2015 yılları arasında barış dönemi olarak adlandırmamızın temel gerekçeleri barışa yönelik adımların atılmasına rağmen dönemin barış dönemi olarak tanımlanmasından imtina edilmesi ile Meclis Araştırma Komisyonu'nun 2013-2015 dönemi için negatif barış ifadesini kullanması iken 2015-2018 yılları arasında savaş dönemi olarak adlandırmamızın temel gerekçesi ise COW'un kriterlerine göre 2015-2016 sürecinin iç savaş olarak değerlendirilebilmesi ve sonraki süreçte savaşın etkilerinin devam etmesidir.

Tablo 62: Barış ve savaş dönemlerinde yaşanan bazı olayların kronolojisi.

Barış Dönemi		Savaş Dönemi	
Tarih	Olay	Tarih	Olay
21 Mart 2013	Diyarbakır Newroz'unda Öcalan'ın mektubunun okunmasıyla Barış Süreci'nin başladığı kamusal bilgi haline geldi. (1)	24 Türk Hava Kuvvetleri Kandil, Zap, Metîna, Garê, Temmuz Haftanın, Avaşın ve Xakurkê bölgelerine hava 2015 saldırısı düzenledi. (2)	
23 Mart 2013	Murat Karayılan "Resmî ve açık bir şekilde ateşkes ilan ediyoruz." dedi.	7 Ağustos 2015 Silopi'de silahlı çatışma yaşandı. Böylece 9 Mart 2016 tarihine kadar devam edecek ve "Hendek Operasyonları" / "Şehir Savaşları" olarak adlandırılan çatışmalar başlamış oldu. (3)	
3 Nisan 2013	Başbakan Yardımcısı Bülent Arınç 62 kişilik Akil İnsanlar Heyeti'nin belirlendiğini açıkladı. Bu heyet hükümet yetkilileriyle 4 Nisan-26 Haziran arasında 4 kere görüştü. (4)	15 Eylül 2015 Sekiz günlük sokağa çıkma yasağının uygulandığı Cizre'de 22 kişi yaşamını yitirdi. (5)	
11 Nisan 2013	Dördüncü Yargı Paketi kapsamında "terör propagandası"nın kapsamı daraltıldı.	10 Ekim 2015 Ankara'da KESK, DİSK, TMMOB ve TTB'nin düzenlediği "Barış Mitingi"nde iki büyük patlama meydana geldi. Patlamanın sonucunda 100 kişi öldü, 400'den fazla kişi yaralandı.	
25 Mayıs 2013	Öcalan'ın çözüm sürecine ilişkin önerdiği dört konferanstan ilki Ankara'da gerçekleştirildi.	22 Kasım 2015 HDP Eş Başkanı Selahattin Demirtaş'a yönelik suikast girişimi oldu.	
9 Eylül 2013	KCK, hükümetin gerekli adımları atmadığını ifade ederek geri çekilmeyi durdurduğunu açıkladı.	28 Kasım 2015 Diyarbakır Barosu Başkanı Tahir Elçi Sur'da yaptığı basın açıklamadan sonra silahla vurularak öldürüldü.	
30 Eylül 2013	Tayyip Erdoğan "demokratikleşme paketini" açıkladı. BDP ve DTK paketin boş çıktığını ifade etti.	1 Aralık 2015 İçişleri Bakanlığı 22 il için toplam 5000 geçici köy korucusu tahsis etti.	
16 Kasım 2013	AK Parti süreçteki tikanıklığı Barzani üzerinden gidermek için Diyarbakır'da miting düzenledi. Mitingde Barzani müzakere sürecine destek verdiğini açıkladı. Erdoğan da "gelecek çok farklı olacak. Dağdakilerin indigini, cezaevlerinin boşaldığını göreceğiz" dedi.	14 Aralık 2015 CHP Ankara Milletvekili Ali Haydar Hakverdi Milli Eğitim Bakanlığının yanıtılaması için meclise soru önergesi verdi: "Okullar boşaltılarak karargâh olarak mı kullanılmak istenmekte?" Şırnak'ın Cizre ilçesinde 14 Aralık 2015 ila 2 Mart 2016 arasında devam eden 78 günlük sokağa çıkma yasağı sırasında üç bodruma sığınan 100'ü aşkın kişi öldürüldü. (6)	
2 Aralık 2013	TBMM'deki Çözüm Komisyonu raporunu Meclis'e sundu. Komisyon başkanı Naci Bostancı "çözüm sürecinin negatif bir barış sağladığı, pozitif barışa yönelmesi için bir şeyler yapmak gerektiği tespiti var" dedi.	30 Aralık 2015 KCK/PKK sokağa çıkma yasağı uygulanan yerlerde YPS oluşumunu başlattı.	
13 Şubat 2014	Öcalan hükümetin müzakere heyeti oluşturmasını, görüşmelerin sıklaştırılmasını ve yasal adımların atılmasını istedi.	17 Şubat- 13 Mart 2016 Ankara'da asker taşıyan servis aracına ve Ankara Güven Park'ta yapılan bombalı saldırıları TAK üstlendi.	
8 Temmuz 2014	HDP Eşbaşkanı Figen Yüksekdağ barışın sağlanması için Öcalan dahil siyasî mahkûmların bırakılması, TMK'nın lağvedilmesi ve anadilinde eğitimin önünün acilen açılması gerektiğini söyledi.	15 Darbe girişimi yaşandı. Temmuz 2016	

16 Temmuz 2014	11 Temmuz'da TBMM'den Cumhurbaşkanı onayına gönderilen çözüm süreci ile ilgili kanun 15 Temmuz'da Abdullah Gül tarafından onaylanarak "Terörün Sona Erdirilmesi ve Toplumsal Bütünleşmenin Güçlendirilmesine Dair Kanun" adıyla Resmî Gazete'de yayınlandı.	20 Temmuz 2016	Daha sonra 7 kere uzatılacak olan OHAL ilan edildi.
20 Ağustos 2014	MİT Müsteşarı Hakan Fidan İmralı'ya giderek Abdullah Öcalan'la görüştü.	10 Eylül 2016	Millî Eğitim Bakanlığı hiçbir sendikaya üye olmayan 1358 kişi ile beraber 9843 Eğitim-Sen üyesi öğretmeni "bölücü terör örgütü ile bağlantılı olma" gerekçesiyle açığa aldığını duyurdu. (7)
6-12 Ekim 2014	İŞİD'in Kobanê saldırılarını ve hükümetin İŞİD'i destekler politikalarını protesto eden gösterilerde 41 kişi hayatını kaybetti. Protestolar Öcalan'ın çağırısı ile sonlandı. Öcalan çözüm süreciyle Kobanê'nin ayrılmaz bir bütün olduğunu hatırlattı.	11 Eylül 2016	DBP'den seçilen belediyelere kayyum atanmaya başlandı. (8)
28 Şubat 2015	Dolmabahçe Mutabakatı imzalandı. (9)	4 Ocak 2017	TOKİ Peyzaj Düzenlemesi ve Rekreasyon Projesi, Geleneksel Diyarbakır Evleri ile Dicle Vadisi Peyzaj ve Rekreasyon Projesi 1. Etap'ının temelini atılması için Sur ilçesindeki İçkale'de tören düzenlendi.
21-22 Mart 2015	Diyarbakır Newroz'u'nda Öcalan'ın 28 Şubat Mutabakatına istinaden PKK'yi silah bırakmak için kongreye çağırdığı mesajı okundu. Ertesi gün Erdoğan Dolmabahçe Mutabakatı'nı reddettiğini açıkladı. (10)	16 Nisan 2017	Anayasa değişikliği referandum sonuçları %51,41 'Evet' ve %48,59 'Hayır' ile sonuçlandı.
27 Mart 2015	İç Güvenlik Kanunu olarak bilinen 'Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu, Jandarma Teşkilat, Görev ve Yetkileri Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun' Meclis'te itirazlara rağmen kabul edildi. (11)	23 Mayıs 2017	Alipaşa ve Lalebey mahallelerinin bir bölümünde yıkım başladı.
5 Nisan 2015	Öcalan için yeniden tecrit kararı alındı. (12)	24 Ağustos 2016	Fırat Kalkanı Harekatı başladı. Cerablus'un İŞİD'den alınmasıyla başlayan hareket 29 Mart 2017'de el Bab'ın alınması sonrası resmen bitirildi. (13)
11 Nisan 2015	11 Nisan'da Ağrı Diyadin'de fidan dikim etkinliği öncesinde asker ve PKK arasında çıkan çatışma, çözüm süreci boyunca devam eden çatışmasızlık ortamının sonu oldu. (14)	25 Eylül 2017	Kürdistan Bölgesel Yönetimi bağımsızlık referandumu düzenledi. %92 'Evet' oyu ile sonuçlandı. Merkezi hükümetin baskısıyla referandum sonucu askıya alındı. (15)
5 Haziran 2015	Diyarbakır'da HDP'nin mitingine bombalı saldırı düzenlendi.	20 Ocak 2018	Zeytindalı Harekatı ile Türk Silahlı Kuvvetleri ve ÖSO birlikleri Afrin'e giriş yaptı. (16)
7 Haziran 2015	HDP %13,02 oy alarak meclise 80 milletvekiliyle katıldı ve AKP 13 yıllık tek parti iktidarını kaybetti.	24 Ocak 2018	Afrin'de başlatılan Zeytin Dalı Harekatı'nın sonlandırılması için aralarında eski bakan, milletvekili, yazar, oyuncu, gazeteci, STK ve kadın kurumları temsilcilerinin bulunduğu 170'i aşkın isim imzaladıkları mektubu milletvekillerine gönderdi. (17)
20 Temmuz 2015	Şanlıurfa'nın Suruç ilçesindeki Amara Kültür Merkezi önünde Kobanêli çocuklara oyuncak götüren gençlerin arasında bir canlı bomba patladı. Patlamadan 32 kişi öldü, 103 kişi ise yaralandı.	23 Şubat 2018	'Barış İçin Akademisyenler' davasında ilk karar verildi: 1 yıl 3 ay hapis cezası. (18)
22 Temmuz 2015	Şanlıurfa Ceylanpınar'da 2 polis başlarından vurularak öldürüldü.	24 Haziran 2018	Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçişin temelini atıldığı genel seçim yapıldı.

Yukarıdaki tabloda barış ve savaş dönemlerinde yaşananları özetlemeye çalıştık. Türkiye’de meydana gelen olayların yansıtıldığı bu dönemde LGBTİ+ların yaşadıklarına ayna tutmak araştırma kapsamında Diyarbakır’da yaşayan LGBTİ+ların 2013-2018 yılları arasında nasıl bir ortama sahip olduklarına dair fikir verebilir. Diyarbakır’da yaşayan LGBTİ+ların maruz bırakıldıkları ayrımcılıklar ile bu ayrımcılıklarla baş etme yöntemlerinin analizi söz konusu olduğunda hem barış ve savaş dönemleri hem de Türkiye genelinde LGBTİ+ların durumu araştırmanın bağlamının anlaşılmasını kolaylaştırabilir. 2013-2015 ve 2015-2018 yıllarına göre Türkiye’de LGBTİ+lara dair gelişmelerin kısa bir özeti Tablo 63’te görülebilir.

Tablo 63: 2013-2018 yılları arasında Türkiye’de LGBTİ+lar

Barış Dönemi		Savaş Dönemi	
Tarih	Olay	Tarih	Olay
18 Nisan 2013	“Kadınlardan Erkeğe Transların Bilgi Bankası: Sick-o” kuruldu. (19)	29 Aralık 2015	“Eşcinsel Hakem” davası sonuçlandı ve Halil İbrahim Dinçdağ davayı kazandı. Mahkeme, Türkiye Futbol Federasyonu’nun Halil İbrahim Dinçdağ’a 20 bin lira manevi, 3 bin lira maddi tazminat ödemesine hükmetti. (20)
18-19 Mayıs 2013	Keskesor Amed LGBTİ+ Oluşumu ve Dut Ağacı Kolektifi Diyarbakır’da “Militarizm, Vicdani Ret Hareketi ve Barış” başlıklı iki günlük bir konferans düzenledi. (21)	20 Mayıs 2016	Ankara Valiliği Homofobi karşıtı yürüyüşün güvenliğini sağlayamayacağını bildirdi. (22)
31 Mayıs 2013	Gezi Direnişiyle beraber LGBTİ+ görünürlüğü arttı. Gezi Direnişinin de etkisiyle Türkiye’de pek çok LGBTİ+ örgüt ve derneği kuruldu. (23)	20 Haziran 2016	Onur Haftası şiddet gölgesinde başlıyor. (24)
Temmuz 2013	İstanbul dışında da pek çok LGBTİ+ Onur Yürüyüşleri gerçekleşti. (25)	18 Ağustos 2016	CHP Milletvekili Candan Yüceer, LGBTİ+ların uğradıkları ayrımcılık ve şiddete ilişkin gereken önlemlerin alınması amacıyla Meclis Araştırması açılmasını istedi. (26)
24 Şubat 2014	2011 yılında evlenmek için başvuran pembe kimliğe sahip trans erkek Aras Güngör ile mavi kimliğe sahip Barış Sulu’nun evlilik talepleri Ankara valiliği tarafından reddedildi. (27)	29 Nisan 2017	4 Temmuz 2012’de babası ve amcaları tarafından eşcinsel olduğu için öldürülen Roşin Çiçek davasında SPoD’un müdahilliği 5 Aralık 2013’te reddedilmesine rağmen dava babanın ağırlaştırılmış müebbet ve amcaların müebbet hapis cezası almalarıyla sonuçlandı. Karar 29 Nisan 2017’de Yargıtay tarafından da onandı. (28)
16 Temmuz 2014	AYM, eşcinsellere sapkın demenin nefret söylemi olduğunu kabul etti. (29)	9 Kasım 2017	“Milletimizin değerleriyle bağları öylesine kopmuş durumda ki bir büyük şehrimizde, CHP’li ilçe belediyesi mahalle komiteleri için yapılacak seçimde beşte bir oranında eşcinsel kotası koyabiliyor.” (30)
4 Ağustos 2014	AK Partili eşcinseller Erdoğan’ın önünde bayrak açtı. (31)	18 Kasım 2017	Ankara Valiliği ilde gerçekleşecek tüm LGBTİ+ etkinliklerini süresiz olarak yasakladı. (32)
2015 ve Sonrası	2015’te valilik Onur Yürüyüşünü engellerken, 2016 ve sonrasında Onur Yürüyüşleri yasaklandı. (33)	14 Aralık 2017	Onur Yürüyüşünü tehdit eden Alperen Ocakları Vakfı İstanbul İl Başkanı Kürşat Mican’a para cezası verildi. (34)

B. Barış ve Savaş Döneminde Diyarbakır'da Yaşayan LGBTİ+'ların Deneyimleri

Ayrımcılıklar bağlamında barış ve savaş dönemleri

2013-2015 yılları arasındaki Barış Dönemi ile 2015-2018 yılları arasındaki Savaş Döneminde Diyarbakır'da yaşayan LGBTİ+'lar adalete ve sağlığa erişim, siyasete katılım, eğitim ve çalışma hayatı ile aile ortamında cinsel yönelim/cinsiyet kimliği temelli ayrımcılıklara maruz bırakılıyorlar. Diyarbakır'da yaşayan LGBTİ+'ların barış ve savaş döneminde maruz bırakıldıkları ayrımcılıkların ilgili alanlara göre dağılımı Tablo 64'te gösterildiği gibidir.

Tablo 64: Diyarbakır'da yaşayan LGBTİ+'ların barış ve savaş döneminde maruz bırakıldıkları ayrımcılıkların ilgili alanlara göre dağılımı

	Barış dönemi	Savaş dönemi	Süregelen ²⁵
Adalete erişim	3	15	-
Sağlığa erişim	1	18	-
Siyasete katılım	10	9	7
Eğitim hayatı	8	16	6
Çalışma hayatı	5	15	4
Aile ortamı	6	24	13

2013-2018 yıllarında süregelen ayrımcılıktan hayatta kalanların vakaları oransal olarak en çok siyasete katılım ile aile ortamında görülüyor. Ayrımcılık vakalarının barış döneminden savaş dönemine süregelen olması, LGBTİ+'lara yönelik ayrımcılığın yapısal olduğuna dair diğer bir faktör olan zaman boyutuna işaret ediyor.

Süregelen ayrımcılık vakalarını değerlendirme dışı tuttuğumuzda ayrımcılık vaka sayılarının barış dönemine göre savaş döneminde anlamlı düzeyde artmış olması bu ayrımcılıkların salt yapısal olmaktan öte özellikle savaş dönemi koşullarıyla ilgili olduğunu gösteriyor.

Şiddet bağlamında barış ve savaş dönemleri

Hayatta kalanların maruz bırakıldıkları ayrımcılıklar neticesinde yaşanan şiddet türlerinin barış ve savaş dönemlerine göre dağılımı Tablo 65'te görülebilir.

Tablo 65: Barış ve savaş dönemlerine göre ayrımcılık ve şiddet türleri dağılımı²⁶

	Ayrımcılığa maruz bırakılma	Fiziksel şiddet	Sözel şiddet	Psikolojik şiddet	Ekonomik şiddet	Cinsel şiddet
Barış dönemi	63	19	52	60	14	10
Savaş dönemi	127	34	105	125	28	17

Hayatta kalanların barış dönemine kıyasla savaş döneminde ortalama iki kat daha fazla ayrımcılığa maruz bırakıldığı görülüyor. Bununla beraber hayatta kalanların maruz bırakıldığı her şiddet türü için de benzer durum geçerlidir.

Ayrımcı tutumlar bağlamında barış ve savaş dönemleri

Tablo 66'da yer alan ayrımcılık vakaları savaş ve barış dönemlerine göre Tablo 64'te de görüldüğü üzere çeşitli ayrımcı tutumlar²⁷ olarak kategorilendirildi.

²⁵ Hem savaş hem de barış dönemlerinin tamamı veya bir kısmında devam eden ayrımcılık vakalarını betimliyor. Örneğin, 2013-2018, 2014-2016 arasındaki vakalardır. 2015 ile başlayan veya biten vakalarda hayatta kalanların maruz bırakıldığı ayrımcılık vakalarının detaylarına göre ya sadece savaş dönemi ya da süregelen olarak tasnif ediliyor.

²⁶ Tabloda yer alan toplam ayrımcılık vaka sayısının 163'ten fazla olması, bazı ayrımcılık vakalarının hem barış hem de savaş döneminde devam etmesinden ileri geliyor.

²⁷ Bazı ayrımcılık vakaları vakanın karmaşıklığı nedeniyle birden fazla kategori içinde değerlendiriliyor.

Eğitim hayatı ve aile ortamı dışında savaş dönemindeki ayrımcı tutum ve davranışlar barış dönemine göre daha fazla çeşitlilik gösteriyor. Bunlara dair birkaç örnek vermek gerekirse; çalışma hayatında yer alan cinsel taciz savaş dönemine tekabül ediyor. Siyasete katılımda görülen oy vermenin engellenmesi de savaş döneminde karşımıza çıkıyor. Sağlığa erişimde tıbbi bakımın yetersizliği ve özensizlik ile kişisel verilerin korunmaması sadece savaş döneminde maruz bırakılan ayrımcılıklar arasında geliyor. Adalet erişimde de özel hayatın gizliliğine müdahale ve etkili soruşturma yürütülmemesi tespit edildiği kadarıyla Diyarbakır'da yaşayan LGBTİ+'ların gene sadece savaş döneminde maruz bırakıldıkları ayrımcı tutumlardandır. Bununla birlikte adalet ve sağlığa erişim haricinde hemen tüm alanlarda ayrımcı tutumların hem savaş hem de barış döneminde devam ettiği görülüyor.

Tablo 66: Diyarbakır'da yaşayan LGBTİ+'ların barış ve savaş döneminde maruz bırakıldıkları ayrımcı tutumların ilgili alanlara göre dağılım

Ayrımcılık alanı	Ayrımcı Tutumlar	Barış	Savaş	Süregelen	Sıklık
Adalet erişim	İşkence ve kötü muamele	3	5		8
	Bireysel özgürlüğe saldırı ve güvenliğin sağlanmaması	3	3		6
	Özel hayatın gizliliğine müdahale		3		3
	Etkili soruşturma yürütülmemesi		10		10
Siyasete katılım	Toplantı ve gösteri yürüyüşünün engellenmesi	3	6	3	12
	Siyasi görüş doğrultusunda ilişkide olunan veya birlikte faaliyet yürütülen STK, sendika, meslek odası ya da siyasi partilerin eşitsiz tutumu	8	1	3	12
	Oy kullanmanın engellenmesi		1		1
	Şiddetsiz ve barışçıl hak arayışlarında kolluğun zor kullanımı	3	5	1	9
Sağlığa erişim	Tıbbi bakımın yetersizliği ve özensizlik		9		9
	Kişisel verilerin korunmaması		3		3
	Adalet ve hakkaniyete uygun davranılmaması	1	9		10
	Cinsel taciz	1	4		5
Eğitim hayatı	Akran çatışması/baskısı	6	10	6	22
	Özel hayatın gizliliğine müdahale		7	1	8
	Eğitmenlerin ayrımcı tutumu	1	2	2	5
	Öğrencinin fiziksel ve psikolojik bütünlüğüne zarar verilmesi	2	5	5	12
Çalışma hayatı	Mobbing	2	6	4	12
	Cinsel taciz		2		2
	İşi bıraktırma/işten çıkarma	1	5		6
	İşverenin eşitsiz tutumu	3	6	1	10
	Özel hayatın gizliliğine müdahale	1	2	2	5
Aile ortamı	Ev içi şiddet	5	19	11	35
	Özbelirlenim hakkına müdahale		9	3	12
	Evlendirme baskısı			2	2
	Özel hayatın gizliliğine müdahale	1	4	1	6
	Ev içi cinsel saldırı ve istismar			2	2

Fail-mekân-tanıklık bağlamında barış ve savaş dönemleri

Süregelen ayrımcılıkların anlaşılmasını kolaylaştıran unsurlardan biri olan ayrımcılığın failine bakmak, aynı zamanda failin bağlı olduğu yapıları ve güç ilişkilerini de görünür kılıyor. Faillerin barış ve savaş dönemlerine göre dağılımı Tablo 67’de gösterildiği gibidir.

Tablo 67: Faillerin barış ve savaş dönemlerine göre dağılımı.

	Barış dönemi	Savaş dönemi
Adalet erişim	Kolluk, hakim	Kolluk, savcı
Sağlığa erişim	Doktor	Doktor, hastane personeli
Siyasete katılım	Siyasi oluşum, kolluk	Kolluk, siyasi oluşum
Eğitim hayatı	Öğrenci, eğitmen	Öğrenci, eğitmen
Çalışma hayatı	İşveren, iş arkadaşı	İşveren, iş arkadaşı
Aile ortamı	Anne	Anne, büyük kız kardeş, büyük erkek kardeş

Faillerin her iki dönemde de benzer profile sahip olmasından hareketle Diyarbakır’da yaşayan LGBTİ+’ları dezavantajlı kılan eşitsiz ilişkilenmelerin artmasını savaş koşullarıyla ilişkilendirebiliriz. Bu anlamıyla ilişkili olduğu faille birlikte mekanın işleyişinin savaşla birlikte değişime uğramış olması kaçınılmazdır. Hayatta kalanlar ayrımcılığa maruz bırakıldıkları mekanları, adalet erişimde karakol ve adliye; sağlığa erişimde hastane; siyasete katılımında miting alanı, gösteri ve yürüyüş güzergahı; eğitim hayatında okul (*lise*) ve üniversite; çalışma hayatında iş yeri ve aile ortamında hane içi ve dışı olarak ifade ediyor. İkinci bölümde yer aldığı üzere ayrımcılığın meydana geldiği mekanlar ve mekanların özellikleri bir arada düşünüldüğünde aşağıda ifade edilen 4 kategoriye erişilebilir:

- I. *Kamusal alan,*
- II. *belli bir zaman için işlevlendirilen kamusal alan (miting alanı ve gösteri yürüyüşü güzergahı),*
- III. *belli kullanıcı profiline göre işlevlendirilen kurumsal/kamusal alan (Çeşitli eğitim ve sağlık kurumları, adliye, karakol, işyeri, sendika, dernek, siyasi parti binası ve hapishane bu kategori altında değerlendirilebilir.),*
- IV. *özel alan (ailenin yaşam alanı olarak hane).*

Yukarıdaki tüm alanlar, bir yandan hayatta kalanların maruz bırakıldığı ayrımcılıkların sürekliliğine ve kurumsal yapılar söz konusu olduğunda da sistemliliğine vurgu yaparken bir yandan da yapısal eşitsizliklerin savaşla birlikte derinleştiğini gösteriyor.

Failin yanında tanıklıklar da mekanla ilişkilendirilebilir. Örneğin tanığın olmadığı vakaların sağlığa erişimde belli kullanıcı profiline göre işlevlendirilen kurumsal/kamusal alanda, “iştirakçi” tanıkların aile ortamında ve özel alanda, “destekleyici” tanıkların siyasete katılımında belli bir zaman için işlevlendirilen kamusal alanda, “bir kısmı iştirakçi ve bir kısmı destekleyici” tanıkların adalet erişimde ve eğitim hayatında belli kullanıcı profiline göre işlevlendirilen kurumsal/kamusal alanda, siyasete katılımında belli bir zaman için işlevlendirilen kamusal alanda ve “izleyici” tanıkların

adalete erişim ve eğitim hayatında belli kullanıcı profiline göre işlevlendirilen kurum-sal/kamusal alanda en yüksek değere sahip olduğu söylenebilir. Hayatta kalanların barış ve savaş dönemine göre maruz bırakıldıkları ayrımcılık vakalarındaki tanıkların tutumları Tablo 68’de görülebilir.

Tablo 68: Barış ve savaş dönemlerine göre tanık tutumlarının dağılımı

	Tanığın olmaması	İştirakçi	Destekleyici	Bir kısmı iştirakçi – bir kısmı destekleyici	İzleyici
Barış dönemi	9	11	7	21	14
Savaş dönemi	28	20	32	21	30

Savaş dönemiyle beraber tanıkların tutumlarında da bir değişiklik göze çar-
pıyor. Beklenenin aksine iştirakçi ve izleyici tanıkların oranı sabit kalırken, bir kısmı iştirakçi-bir kısmı destekleyici tanıkların oranı yarı yarıya düşüyor, tanığın olmama durumunun kısmi ve destekleyici tanıkların ise anlamlı farkla arttığı görülüyor.

Ayrımcılıkla baş etmede kullanılan araç ve yöntemler

Ayrımcılıkla baş etmede araç ve yöntemlerin kullanılmasının barış ve savaş dönemlerine göre nasıl dağıldığını anlamak üzere Tablo 69’a bakılabilir.

Tablo 69: Ayrımcılıkla baş etme araç ve yöntemlerinin barış ve savaş dönemlerine göre dağılımı

Ayrımcılıkla baş etme mekanizmaları	Barış dönemi	Savaş dönemi
Öz kaynaklar	34	62
Sosyal çevre	93	196
Psikolojik destek	8	19
İnsan hakları örgütleri	24	28
İdari merciler	20	28
Adli merciler	1	4

Hayatta kalanlar, adalete ve sağlığa erişim, siyasete katılım, eğitim ve çalışma hayatı ile aile ortamında ayrımcılıkla baş etmede araç ve yöntemleri etkin bir şekilde kullanmıyor. Hem barış hem de savaş döneminde en sık kullanılanlar sosyal çevre ve kişinin öz kaynaklarıyken en az kullanılanlar adli merciler ve psikolojik destektir. Barış dönemiyle kıyaslandığında savaş döneminde ayrımcılığı ortadan kaldırmaya yönelik adli ve idari mercilerin kullanımının beklenen oranda olmaması, adli ve idari merciler ile adaletin tesis edileceğine dair beklentinin düşük olduğunu gösteriyor. İnsan hakları örgütlerinin destek mekanizması olarak daha az kullanılması da savaş dönemi koşullarıyla²⁸ ilgilidir.

Hayatta kalanların ayrımcılıkla baş etmek amacıyla kullandıkları araç ve yöntemler söz konusu olduğunda dönem faktörünün daha iyi anlaşılması için ayrımcılık alanını da değerlendirmeye almak önemlidir. Tablo 70’de barış ve savaş dönemlerinde ilgili alanlarda baş etme araç ve yöntemlerinin kullanım durumu ile bu araç ve yöntemlerden alınan sonuçlar derlendi.

²⁸ İnsan hakları örgütlerine yönelik baskılar, örgütlerin kapatılması, örgüt aktivist ve çalışanlarının tutuklanması gibi baskılar bu durumun nedenleri arasında belirleyicidir.

Tablo 70: Adaletle ve sağlığa erişim, siyasete katılım, eğitim ve çalışma hayatı ile aile ortamında kullanılan araç ve yöntemlerden alınan sonuçların barış ve savaş dönemlerine göre dağılımı

		İdari/Kurum içi	STK, Siyasi Oluşum, Sendika	Teşhir	Adli	İnsan Hakları Örgütleri	LGBTİ+ Örgütleri	Kendi	Aile	Akrabalar	Arkadaşlar	Psikolojik Destek
Adaletle Erişim	Barış Dönemi					2	2	1			2-1	
	Savaş Dönemi		1			1-1	1-2-2	1-1	2-1-1	3-1-1	4-3-3-1	1
Sağlığa Erişim	Barış Dönemi										1	
	Savaş Dönemi	2-1		2-1	1	2	2	1	2-1	2-1-1	4-3-2-2-1	1
Siyasete Katılım	Barış Dönemi	1-1	3-2-1-1	2-1-1		3-1	4-1-1-1	3-1-1	2-1-1	1-1	4-4-2-2-2	1
	Savaş Dönemi	1-1	2-1-1	2-1	1	1-1	3-1-1-1	1-1	3-2-1-1	1-1-1	4-2-2-2-2	
Eğitim Hayatı	Barış Dönemi	4-2	1			1	1-1	2-1	3-2-1	1-1	3-3-2-1	
	Savaş Dönemi	3-2-2		1				3-4-2-1	5-1-1	3-2-1-1	11-4-3-2-1	2
Çalışma Hayatı	Barış Dönemi	2-1		1				2-1-1	1-1	1-1	2-2-2-1	1
	Savaş Dönemi	3-2	1				1	2-2-1-1	4-1-1	2-2	2-2-2-1-9	3
Aile Ortamı	Barış Dönemi	1			1		2-1-1	2-2-1-1	3-2-2	3-1-1-1	8-3-2-1-1-1	1
	Savaş Dönemi	1-1-1		1	1	1-1	2-1-1-1	2-2-1-5-1-4-3	4-4-6	4-3-1-1	8-6-4-6-3	4-1-1

Adaletin Tesisi

Psikolojik Rahatlama & Yalnız Hissetmeme

Psikolojik Rahatlama

Yalnız Hissetmeme

Sonuç Yok

Özerlik/Özgüven

Olumsuz Etkilenme

Hayatta kalanlar aile ortamında maruz bırakılan ayrımcılıklarla baş etmede özellikle kendileri sorun çözme eğilimindedir ve "kendi çözme" biçimlerinden bahsederlerken daha çok "aileyle konuşma", "tavır alma" ve "kendini ifade etme"ye değinirler. Bu vakalarda olumsuz etkilenme oranlarının yüksek olması, hayatta kalanların aile ortamında ayrımcılıkla baş etmede kendi öz güçlerinin yanında destekleyici veya sorun giderici baş etme araç ve yöntemlerini daha sık kullanmalarını gerektirdiğine işaret ediyor.

Barış döneminde adalet 11 kez tesis edilirken savaş döneminde bu sayı 13'e tekabül ediyor. Bu verilerin sayısal denkliliğine rağmen savaş döneminde -maruz bırakılan ayrımcılık oranının iki kat fazla olduğu göz önünde bulundurulduğunda- adaletin tesisinin yarı yarıya düştüğü/iki kat zorlaştığı söylenebilir. Adaletin tesis edildiği vakalarda hayatta kalanlar maruz bırakıldıkları ayrımcılıklarla baş ederken

sorun çözmeye yönelik adli veya idari/kurum içi bir mekanizma ile bir destek unsuru olmak üzere en az iki baş etme araç ve yöntemi kullanıyorlar. Buna göre adaletin tesisi sayısının vaka sayılarıyla orantılı olarak artmaması, sorun çözücü adli veya idari/kurum içi mekanizmaların savaş döneminde daha az işler olduğunu söylüyor. Söz konusu savaş döneminde meydana gelen ayrımcılıklarla baş etmek olduğunda mevcut mekanizmaların işleyişinde radikal bir dönüşüme ihtiyaç olduğunu söylememiz gerekiyor.

Bölüm değerlendirilmesi: LGBTİ+ kapsayıcı barış arayışında savaşın cis-heteronormatif yüzü

Galtung'un savaş sonrası barış inşa süreçlerinde nedeni sadece savaşa indirgenemeyecek yapısal eşitsizlikleri gidermeye ve toplumsal adaleti sağlamaya yönelik pozitif barış kavramını hatırlayacak olursak yapısal ve kültürel şiddetin nedenlerini analiz etmek ve çatışmayı dönüştürmek üzere uzun vadeli bir planlamaya ihtiyaç olduğunu söyleyebiliriz. Bu bağlamda Lederach'ın (2014) önerisi yol gösterici olabilir.

Bireysel katman: 2013-2018 yılları arasında maruz bırakıldıkları ayrımcılıklar neticesinde meydana gelen fiziksel, sözel, psikolojik, ekonomik ve cinsel şiddet, hayatta kalanların hem negatif barışta hem de savaşta bireysel olarak zarar gördüklerini ortaya koyuyor.

İlişkisel katman: Fail, mekân ve bazı durumlarda tanıklar arasındaki ilişki hayatta kalanları hiyerarşik güç ilişkilerine maruz bırakarak dezavantajlı kılıyor. Öyle ki bazı hayatta kalanların sağlık hizmeti almama, okul bırakma, işten çıkma, tanışık ya da ilişki halinde olduğu siyasi oluşumlarla arasına mesafe koyma ve ailesiyle ilişkilerini kesme gibi olumsuz etkilenmeler yaşamaları kişiler arası ilişkilenenmenin boyutlarına işaret ediyor.

Yapısal katman: Çeşitli alt-sistemlerde maruz bırakıldıkları ayrımcılıklarla baş etmede sorun çözücü adli ve idari/kurum içi mekanizmalar hayatta kalanlar tarafından her iki dönemde de sınırlı sayıda kullanılıyor. Özellikle savaş döneminde bu mekanizmaların büyük oranda işlevini yitiriyor olması, savaşın yapılar ve işleyişlerine tesir ettiğini net bir şekilde gösteriyor.

Kültürel katman: 2013-2015 yılları arasındaki barış döneminde de etkilerinin görüldüğü cis-heteronormativitenin savaş döneminde artan ayrımcılıklarla birlikte daha da derinleşmiş olması toplumsal bir dönüşüme olan ihtiyacın aciliyetine vurgu yapıyor.

2013-2018 yılları arasında Diyarbakır'da yaşayan LGBTİ+'lardan alınan bulgular uyarınca olası bir çatışma dönüşümünün hangi mekanizmaları kapsayacağı ve bu mekanizmaların nasıl işleyeceğine dair önerileri bir sonraki bölümde inceliyoruz.

Sonuç Yerine

Şimdi ve Burada:

Geçiş Dönemi Adaletinden

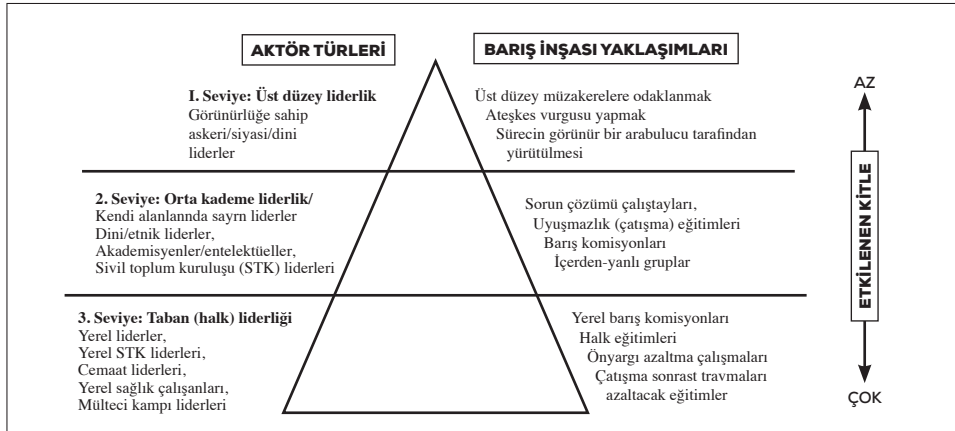
LGBTİ+'lar için

Dönüştürücü Adalet

Diyarbakır'da yaşayan LGBTİ+'ların savaş döneminde maruz bırakıldıkları ayrımcılık sayısının barış dönemine göre iki kat artması ve adaletin tesisinin daha da zorlaşmasıyla birlikte, cezalandırıcı adalet anlayışının savaş ve barış dönemlerinde süreklilik arz eden eşitsizliklerin ortadan kaldırılmasında etkili ya da ayrımcılıkları önleyici olmaktan uzak olduğu söylenebilir. Dolayısıyla Diyarbakır'da yaşayan LGBTİ+'lar söz konusu olduğunda hayatta kalanın onarımına odaklanarak toplumsal dönüşümü hedefleyen bir adalet anlayışı kendini bir ihtiyaç olarak ortaya koyuyor.

Türkiye'de devlet-içi savaşın demokratik çözümüne dair yürütülen ve çatışmaların tekrar başlamasıyla askıya alınan barış dönemi için Galtung'un pozitif barış olarak tanımladığı; kelimenin gerçek anlamıyla bir barıştan söz edemiyoruz. Tablo 62'de de görüldüğü gibi barış döneminde yer yer çatışmalar, siyasi gerilimler gibi barış kapsamında değerlendirilemeyecek ve hatta olası bir barışı tehlikeye atacak süreçlerin yaşanması, arzu edilen barışın tanımının da muğlaklığını ortaya koyuyor. Savaşın ve barışın muğlaklığından bahsederken Lederach (2003) kalıcı barışın inşasına yönelik yapısal ve sistematik adımların atılmadığı durumlarda "çatışmanın dönüşümü"nden de bahsedilemeyeceğini ifade ediyor. Bu bağlamda atılacak ilk ve önemli adımlardan biri ateşkesin ilan edilmesi ve savaşın sonlandırılmasıdır. Lederach (1999) aktörler ve yaklaşımlar üzerinden görev ve sorumlulukları paylaştırdığı Diyaqram 8'de kalıcı barışın inşasına yönelik bir model sunuyor.

Diyagram 8: Barışın inşasında aktörler ve yaklaşımlar

Lederach (1999) "üst düzey liderlik" ile savaşın sonlandırılması ve barış görüşmelerinin başlatılmasında toplumun önde gelen liderlerinin etkin rol alabileceğini ifade eder. LGBTİ+'ları olumsuz etkileyen bir savaşın sonlandırılmasını hedefleyen barışa dönük tartışmaların ve müzakerelerin etkili/görünür LGBTİ+'ların etkin şekilde katılımıyla yürütülmesi gerekiyor. Dolayısıyla LGBTİ+'ların barış hazırlıklarına öncülük etmeleri; ateşkesin ilanı veya savaşın sonlandırılmasına yönelik yürütülen çalışmalarda etkin olmaları olası bir geçiş dönemi adaletinin LGBTİ+ kapsayıcı olduğuna dair göstergelerden biridir.

Geçiş dönemi adaleti: Tanımlar, İmkanlar ve Sınırlar

Geçiş dönemi adaleti çatışma ve baskı dönemlerinde yaşanan büyük ölçekli veya sistematik insan hakları ihlalleri karşısında mevcut adalet sisteminin yetersiz kaldığı durumlarda adaletin tesis edilmesi için oluşturulan mekanizmaları kapsıyor. Geçiş dönemi adaleti, sadece, insan yaşamının doğrudan tehlike altında olduğu çatışma veya savaş durumlarının ortadan kalktığı, negatif barışın sağlandığı bir adalet sistemini ön görmez. Şiddetin yapısal olarak devam ettiğinin farkında olarak bireye karşı yapısal şiddetin de ortadan kalktığı pozitif barışa atıfta bulunur (O'Mahony ve Doak, 2012). Bunun için sürdürülebilir barışı öngören bir geçiş dönemi adaletinin yasal adaletten daha fazlasını sağlayabilmesi gerekiyor.

Wendy Lambourne (2014) geçiş dönemi adaletinin barış inşasını desteklemesi için hesap verebilirlik veya yasal adalet ek olarak psikososyal süreçlere, sosyoekonomik koşullara ve siyasi bağlama da dikkat edilmesi gerektiğini savunuyor. Bu araştırmanın bulgularından 2013-2018 yılları arasında Diyarbakır'da yaşayan LGBTİ+'ların sosyoekonomik olarak kırılgan bir topluluk olduğu ve 45 görüşmecinin cinsel yönelim/cinsiyet kimliği, etnisite ve siyasi görüş olmak üzere çoklu temelde ayrımcılığa maruz bırakıldığı göz önünde bulundurulduğunda bu talebin önemini yinelemekte fayda var. Bu bağlamda hesap verebilirlik, kabul, siyasi ve sosyoekonomik adalet sağlayan yerel olarak ilgili mekanizmalar ve süreçler aracılığıyla geçmiş ve geleceği birbirine bağlayan dönüştürücü adalet kavramı, entegre ve kapsamlı bir barış inşası sürecinin temelini oluşturur (Lambourne (2014). Bütün bu özellikler Lederach'ın (1999) da değindiği üzere barışın inşası ve sürdürülebilirliğine altyapı oluşturmaya muktedir belli yerellerdeki liderlerle yürütülecek ve 2. seviye yani orta kademedeki liderlerin yürüteceği arabuluculuk çalışmalarında özenle üzerinde durulması gereken konulardır. Özellikle düzenlenecek (a) problem çözme atölyeleri, (b) çatışma çözümü eğitimleri ve (c) barış komisyonları, bunları yürütecek liderler tara-

findan savaştan etkilenen kırılgan grupların ihtiyaçlarını ele alacak, yaşadıkları hak ihlalleri ile ayrımcılıkların gün yüzüne çıkarılıp onarıcı adaletin tesis edilmesine imkan sağlayacak şekilde kurgulanır.

Özellikle LGBTİ+'ların kapsandığı geçiş dönemi adaletinden bahsedebilmemiz için öncelikle LGBTİ+'ların bu sürece etkin bir şekilde katılımlarının sağlanması ve LGBTİ+'lara yönelik ayrımcılıkların ve/veya hak ihlallerinin araştırılması gerekiyor. Bu araştırma bulgularından hareketle bu çalışmaları yürütmek üzere yerelerde bağımsız veya örgütlü LGBTİ+ aktivistleri veya sivil toplum örgütleri ile insan hakları alanında çalışan örgütler yer alabilir. Örneğin, Lopez'in (2018) aktardığı üzere 2012-2014 yılları arasında Brezilya'da kurulan hakikat komisyonunun cinsel ve toplumsal cinsiyetli azınlıklara yönelik ayrımcılıkları "diktatörlük ve homoseksüellik" başlığı altında ele aldığı görülüyor. Bunlar (a) cinsel çeşitliliği "uluslararası komünist gündem"e bağlayan homofobik söylem, (b) cinsel yönelimleri nedeniyle resmi görevlerinden uzaklaştırılan kişilere ilişkin ayrımcılık ve çalışma hakkının ihlali, (c) eşcinsel içerikli sanat eserleri ve gazetelerin sansürü ve (d) militer güçler tarafından LGBTİ+ toplanma yerlerine düzenlenen ve esas olarak trans kadınları hedef alan şiddet ve baskılardır. Brezilya hakikat komisyonları LGBTİ+'lara yönelik ayrımcılıkları incelemekle kalmayıp aynı zamanda "homolesbotransphobia"nın suç olarak tanımlanmasını, LGBTİ+'lara yönelik ayrımcılıkla mücadelede cinsel kimliklere dair yasal düzenlemeleri, LGBTİ+'lardan resmi özür dilenmesini, hayatta kalanların onarım hakkını ve hafıza oluşturmalarını kapsayan bir dizi öneri sunmasıyla etkili bir komisyon örneğidir.

Diyarbakır'da yaşayan LGBTİ+'lar söz konusu olduğunda ikinci düzey liderler savaş ve barış dönemlerinde adalete ve sağlığa erişim, siyasete katılım, eğitim ve çalışma hayatı ile aile ortamında yaşananlar da dahil olmak üzere LGBTİ+'lara yönelik hem tekil vakaların hem de yapısal ayrımcılığın çözümünü detaylı şekilde ele alıp raporlaştırılması ve sistem içi/yapısal öğelerin nasıl dönüştürülebileceğine dair öneriler geliştirilmesinde etkin rol oynamalıdır. Bu aşamada LGBTİ+'ların hem yürütücü hem de katılımcı olmaya teşvik edilmesiyle detaylı sorun tespitlerinin yapılması yapısal/kültürel şiddetin ortadan kaldırılmasında hayati öneme sahiptir. Böylelikle oluşturulacak geçiş dönemi adaleti, sadece LGBTİ+'ların maruz bırakıldıkları ayrımcılıkları değil aynı zamanda bunları derinleştiren ve çarpan etkisiyle artıran diğer koşulları da LGBTİ+'ların katıldığı/yürüttüğü bir süreçle gerçekleştirebilir. Ancak bu sayede kalıcı barışın inşasını hedef alan bir geçiş dönemi adaleti dönüştürücü adalete evrilebilir.

Geçiş dönemi adaletinden dönüştürücü adalete

Geçiş dönemi adaleti hayatta kalan, fail ve içinde bulundukları toplumsal yapıyı onların katılımları ile birlikte adaletin tesis edileceği şekilde dönüşümünü amaçlayan bir adalet anlayışının zeminini oluşturur. Dolayısıyla, geçiş dönemi adaleti kısa süreli, tek seferlik, cezalandırıcı mekanizmalar yerine toplumsal barışı, dönüşümü sağlayacak, yapısal/sistemik şiddeti ortadan kaldıracak onarıcı adalet mekanizmalarına ihtiyaç duyar (Muddel ve Hawkins, 2018). Hsiao-fen Huang ve Lennon Y.C. Chang (2013) onarıcı adaleti hayatta kalanlar, failer, destekçiler ile iştirakçiler arasında uzlaşmayı sağlayan, öfkeyi en aza indiren ve adaleti tesis ederken kendilerine adil davranıldığına dair herkesi tatmin eden bir araç olarak tanımlıyor. John Braithwaite'e (2003) göre ise onarıcı adalet ne sadece hayatta kalanı koruyan ne sadece failin cezalandırıldığı bir sistem olmaktan öte hayatta kalanı merkeze alan ve temel insan haklarının ve ihtiyaçlarının korunması gerektiğini savunan bir yaklaşımı benimser.

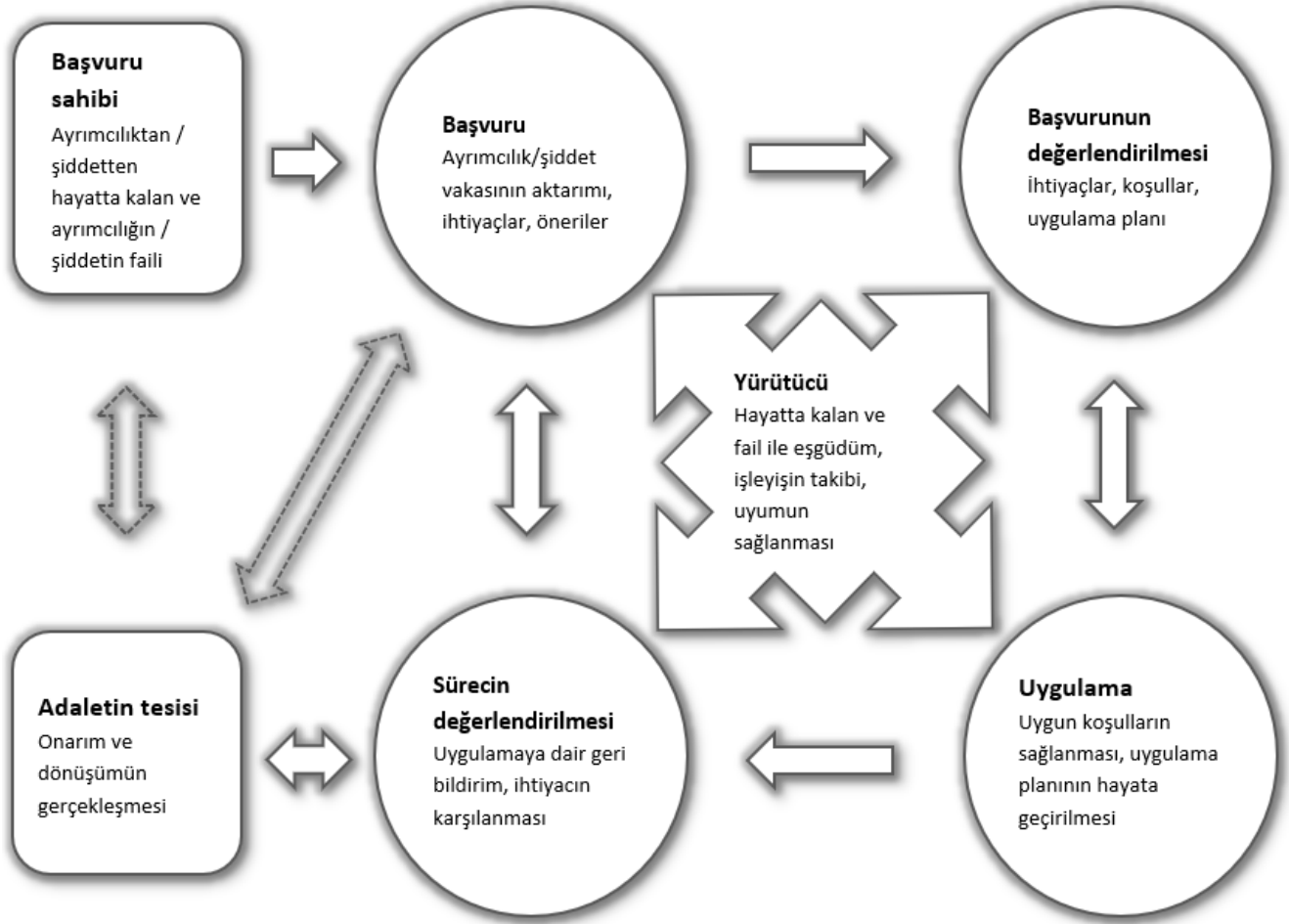
LGBTİ+'ların dahil olduğu bir geçiş dönemi adaletinde toplumsal adalet ve pozitif barışın tesis edilmesi için onarıcı adaletin bütün toplumsal yapılara entegre edilmesi gerektiğini söyleyebiliriz. Maruz bırakılan ayrımcılığın taraflarının hayatta kalan, fail ve ayrımcılığın oluşmasına zemin hazırlayan toplumsal yapı olduğundan hareketle ancak bu faktörlerin hepsini kapsayan dönüştürücü bir adalet mekanizması LGBTİ+'lar için gerçek anlamda bir adaleti tesis edebilir. Bu da tabana yayılan veya halktan gelen bir barış talebinin sistemli bir şekilde bütün toplumla yaygınlaştırılması ile mümkündür. Özellikle 3. seviye yani taban (*halk*) liderliği ile Lederach (1999) halk düzeyindeki yaklaşımın üst düzey ve orta kademedeki ele alınan barışın ve geliştirilen programların yerel ve topluluk bazlı uygulanması/yaygınlaştırılmasına karşılık geldiğini söyler. Bununla beraber barış talebinin sadece yukarıdan aşağıya değil bu araştırmanın da ortaya koyduğu üzere özellikle son dönemlerde savaştan etkilenen gruplardan/topluluklardan (*LGBTİ+ dahil*) gelmesiyle "aşağıdan" yukarıya" bir şekilde işlediğini aktarır. Bu aşamada LGBTİ+'ların temel insan haklarına erişimlerinin sekteye uğratılmadan devam ettirilmesine, topluluk temelli ön yargıları azaltan, çatışma ve şiddetle baş etmeye dair eğitimlerin yaygınlaştırılması yürütülebilecek çalışmalardan bazılarıdır. Özellikle bu araştırma kapsamında ele alınan aile, arkadaş ve tanıklık gibi insan faktörlerinin LGBTİ+'ları güçlendirecek şekilde dönüşümü de önemli köşe taşlarından biridir.

Bir dönüştürücü adalet modeli

Bir önceki bölümde ele alındığı üzere savaş bazı kurumların kurulmasını, genel olarak kurumların işleyişlerini değiştirme potansiyeline sahiptir. LGBTİ+'lara yönelik yapısal/kültürel şiddetin savaşla beraber derinleşmesi ve ayrımcılığın ortadan kaldırılmasında etkin rol oynayabilecek sorun çözücü mekanizmaların ayrımcılık üretmesi kalıcı barışın hedeflendiği geçiş dönemi adaletinde giderilmesi öncelikli sorun alanlarından biridir. Tam da bu nedenle adalet, sağlık, siyaset, eğitim, çalışma, aile veya başka alanlarda meydana gelebilecek ayrımcılıklarla baş etmede sorun çözücü idari/kurum içi mercilerin veya buna katkı sağlayabilecek örgütlerin işleyişlerini dönüştürmek önemli.

Üçüncü Bölümde adaletin tesisi ile sonuçlanan vakalardan adalete ve sağlığa erişim, siyasete katılım, eğitim ve çalışma hayatı ile aile ortamında sürecin nasıl işlediğini göstermek için birkaç örneği incelemiştik. Bu örneklerde hayatta kalanın merkeze alınmadığı, onarımının sağlanmadığı ve ayrımcılığın tekrar yaşanmaması ve olası ayrımcılıkların önüne geçmek için ayrımcılığın failiyle beraber ayrımcılığın yaşandığı ortamda yer alan grup ve toplulukların dönüşümünün gözetilmediği süreçler söz konusuydu. Aşağıda çeşitli gruplar, topluluklar ve kurumlar için uygulanabilir bir model öneriyoruz.

Diyagram 9: Gruplar, topluluklar ve kurumlar için ayrımcılık/şiddetle mücadelede kullanılabilecek mekanizma işleyiş modeli

Bu diyagramda ayrımcılık, şiddet ve çatışma söz konusu olduğunda bununla baş edebileceğini düşündüğünüz bir mekanizma modeli yer alıyor. Hayatta kalanın merkeze alınarak onarımını sağlamayı amaçlayan bu mekanizma aynı zamanda failin de dönüşümünü sağlamayı hedefliyor. Bu mekanizma çeşitli öğelerden meydana geliyor. Bunlar;

Ayrımcılık vakası: Failin eşitsiz güç ilişkilerinden kaynaklı hayatta kalandaki olumsuz bir etki yarattığı olay.

Başvuru: Ayrımcılık vakasının sözlü veya yazılı olarak sorun çözücü veya bunu kolaylaştıracak bir mekanizmaya bildirilmesi.

Hayatta kalan maruz bırakıldığı ayrımcılığı aktarır. Hayatta kalanın ihtiyacına göre ilerleyen süreçte güçlendirebilmek amacıyla sahip olduğu dezavantajlılık veya özel önlem gerektiren durumlar incelenir. Hayatta kalana failden beklentileri, bu sürece ne kadar dahil olmak istediği ve olası çözüm önerileri sorulur.

Fail maruz bıraktığı ayrımcılığı anlatır. Ayrımcılık vakasında failden kaynaklanan güç, imtiyaz gibi eşitsiz koşullar incelenir. Faile süreçten beklentileri, dönüşüm için nelere ihtiyaç duyduğu sorulur ve sorumlulukları hatırlatılır.

Başvurunun değerlendirilmesi: Başvuruda bulunan kişinin ve varsa tanıkların

aktarımları üzerinden başvurunun değerlendirilmesi, elde edilen bilgiler doğrultusunda bir karara varılması.

Hayatta kalana maruz bırakıldığı ayrımcılığın etkileriyle baş etmesine yönelik psikolojik, ekonomik, sosyal destek sağlanması, onarım kapsamına giren uygulama planının hazırlanması ve bunun hayatta kalanla paylaşılmasıdır.

Failin hem bireysel hem de sosyal yapı veya kurum içinde dönüşümünü hedef alan bir uygulama planı hazırlanması ve bunun faille paylaşımıdır.

Uygulama: Uygulama için gerekli koşulların sağlanması ve uygulamanın hayata geçirilmesi.

Sürecin değerlendirilmesi: Uygulama sürecine dair geri bildirimlerin alınması.

Hayatta kalanı güçlendirmek ve onarımını sağlamak üzere uygulanan planın etkililiği değerlendirilir. Meydana gelebilecek aksama veya yeni sorun alanları bu geri bildirim sürecinde tespit edilir. Gerekirse uygulama planında revizyona gidilir veya yeni bir planlama yapılabilir.

Failin dönüşümünü sağlamak üzere uygulanan planın etkililiği değerlendirilir. Uygulamada sorun yaşanması durumunda uygulama planında revizyona gidilir veya yeni bir planlama yapılabilir.

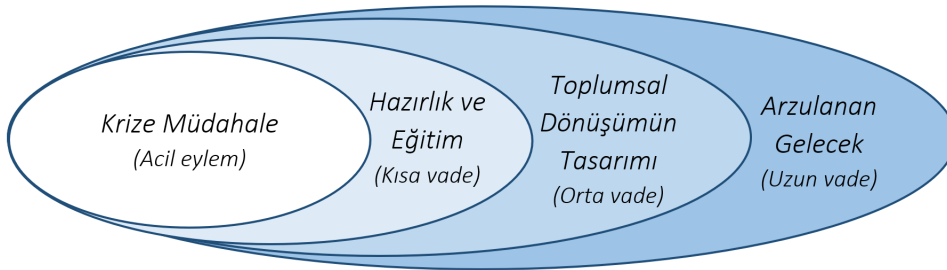
Yürütücü: Ayrımcılık/şiddet vakasının aktarımından onarım ve dönüşüm gerçekleşinceye kadar hayatta kalan ve faille eşgüdüm halinde bütün süreci koordine eden sorumlu kişiler.

Alınan sonuç/adaletin tesisi: Hayatta kalan ve faille uygulanan programların onarım ve dönüşüm ile sonuçlandırılmasının teyit edilmesi.

Ayrımcılıkla mücadelede süreç/zaman faktörü

Dugan'ın (1996) barışın inşasında zaman faktörünü betimlediği diyagramının ayrımcılık/şiddetle baş etmede hayatta kalan ve failin içinde bulundukları grup, topluluk veya kurumun dönüşümünde işlevsel olabileceğini düşünüyoruz. Dugan'ın önerdiği model Diyagram 10'da gösterildiği gibidir.

Diyagram 10: Barışın inşasında zaman boyutu

Hayatta kalanın onarımı ve failin dönüşümüne yönelik müdahalenin ardından ayrımcılığın nedenlerinin araştırılarak meydana geldiği *topluluk veya kurumda* eşitsizlik üreten unsurların geçmişi ve etkileri incelenir. Sonrasında ayrımcılık karşıtı farkındalık geliştirme çalışmaları yürütülür.

Ayrımcılıklara dair önleyici müdahalelerin etkisi bu uygulamalara katılan, bunları takip eden bireylerden alınan geri bildirimlerle anlaşılabilir. Müdahalelerin uzun süreli ve çeşitli olması tasarlanan dönüşümü sağlamada belirleyici olabilir. Kazanılan deneyimleri *topluluk* ve *kurum* içinde bir kültür haline getirmeye yönelik mekanizmalar oluşturulur.

Topluluk ve kurum içerisinde benzer ayrımcılık vaka sayısında azalma, bireylerin ayrımcılıkla baş etme becerilerinin güçlenmesi ve ayrımcılıkla mücadele bilgi ve uygulama birikiminin artmasıyla barış kültürünün yaygınlaşması sağlanır.

Ayrımcılıkla baş etmek ve çatışmaları dönüştürmek uzun erimli bir mücadeleyi gerekli kılıyor. Ancak ayrımcılığın yaşandığı topluluğun ve kurumun değişime açık olması, sorumluluk alması ve ihtiyaçlara cevap verebilecek bir adalet anlayışının benimsenmesi/geliştirilmesine yönelik mekanizmaların oluşturulmasında etkili olması sürdürülebilir ve kalıcı bir barışı inşa edebilir.

Kaynakça

- Aktan, İ. (2014, Kasım, 26). Çözüm Sürecinin Kronolojisi. Bianet Haber. <https://bianet.org/bianet/siyaset/160243-cozum-surecinin-kronolojisi>.
- Barkawi, T. (2016). Decolonising War. *European Journal of International Security*, 1(2), 199-214. <https://doi.org/10.1017/eis.2016.7>.
- Berk, S. K. (2011). Türkiye’de “Adalet Erişim”: Göstergeler ve Öneriler. TESEV Yayınları.
- Bolat, D. (2013). Türkiye Muhalefet Alanı ve Heteroseksizm: Muhalefet Alanında Heteroseksüel Olmamak (Yüksek Lisans Tezi). Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı.
- Braithwaite, J. (2003). Fundamentals of Restorative justice. içinde S. Dinnen & A. Jowitt (eds.), A Kind of Meaning: Restorative Justice in the Pacific Islands. ANU Press. https://www.researchgate.net/publication/305257334_The_Fundamentals_of_Restorative_Justice.
- Bueno-Hansen, P. (2018). The Emerging LGBTİ Rights Challenge to Transitional Justice in Latin America, *International Journal of Transitional Justice*, 12(1), 126-145. <https://doi.org/10.1093/ijtj/ijx031>.
- Cenevre Sözleşmesi (2021, 24 Nisan), 12 Ağustos 1949 Tarihli Cenevre Konvansiyonlarına Ek ve İlave Bir Ayırt Edici Ambleme İlişkin Protokol, <https://ihl-databases.icrc.org/ihl/full/APIII-commentary>.
- Çavdar, D. ve Çok, F. (2016). Türkiye’de LGBT’lerin Okul Yaşantıları. *KAOS GL Dergisi*, 151, 54-58.
- Davis, L. (2018). Reimagining Justice for Gender-Based Crimes at the Margins: New Legal Strategies for Prosecuting ISIS Crimes Against Women and LGBTIQ Persons. *William & Mary Journal of Race, Gender, and Social Justice*, 24(3).
- Dewdney, J. C. and Yapp, M. E. (2021, May 23). Turkey. *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/place/Turkey>.
- Diğer, H. (2014). Geçiş Dönemi Adaleti ve Toplumsal Cinsiyet: Kimin İçin Adalet, Kimin Hakikati?. *Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 13(1), 227-260.
- Dugan, M. (1996). “A Nested Theory of Conflict.” *Women in Leadership*, 1(1), 9-20.
- Fobear, K. (2014). Queering Truth Commissions. *Journal of Human Rights Practice*, 6(1), 51-68. <https://doi.org/10.1093/jhuman/hut004>.
- Galtung, J. (1969). Violence, Peace, and Peace Research. *Journal of Peace Research*, 6(3), 167-191.
- Göregenli, M. ve Öz, Y. (2016). Türkiye’de Kamu Çalışanı Lezbiyen, Gey, Biseksüel, Trans ve İntersekslerin Durumu. Kaos GL Yayınları.
- Göregenli, M. ve Serdengeçti, T. Ş. (2015). Türkiye’de Özel Sektör Çalışanı Lezbiyen, Gey, Biseksüel, Trans ve İntersekslerin Durumu. Kaos GL Yayınları.
- Gül, İ.İ. & Karan, U. (2017). *Ayrımcılık Yasağı: Kavram, Hukuk, Belgeleme ve İzleme*. İnsan Hakları Hukuku Çalışmaları, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Huang, H. ve Chang, Y. L. C. (2013). Evaluating Restorative Justice Programs in Taiwan. *Asian Criminology*, 8, 287-307. <https://doi.org/10.1007/s11417-013-9163-5>.
- Jeffrey S. Dixon, J. S. ve Sarkees, M. R. (2021, Mayıs 26). Intra-State War Data (v.5.1). The Correlates of War Project. <http://cow.dss.ucdavis.edu/data-sets/COW-war/nt-ra-state-war-data-codebook>.
- Kabacaoğlu, G. (2015). Gey ve Lezbiyenlerde Açılma Süreci: Nitel Bir Çalışma. (Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Psikolojik Danışma ve Rehberlik Bilim Dalı.
- Karan, U. (2011). *Eşitlik İlkesi Ayrımcılık Yasağı*. On İki Levha Yayınları.
- Keskin, F. A. (2014). Uluslararası Hukukta Savaş ve Barış. *83 Mülkiye Dergisi*, 38(3), 83-99.
- Kiss, L., Quinlan-Davidson, M., Pasquero, L., Tejero, P. O., Hogg, C., Theis, J., Park, A., Zimmerman, C., & Hossain, M. (2020). Male and LGBT survivors of sexual violence in conflict situations: a realist review of health interventions in low-and middle-income countries. *Conflict and health*, 14(11). <https://doi.org/10.1186/s13031-020-0254-5>
- Küçükırcı, İ. A. (2018). Suriçini Ev Mekanı Üzerinden Düşünmek. DiSA Yayınları, 45-52.
- Lambourne, W. (2014). Transformative justice, reconciliation and peacebuilding. içinde Buckley-Zistel, Susanne et al. (eds.), *Transitional Justice Theories*. Routledge.
- Lederach, J.P. (2014). *Little Book of Conflict Transformation*. Good Books.
- Lederach, J.P. (1999). *Building Peace: Sustainable Reconciliation in Divided Societies*. United States Institute of Peace Press.

- López, J. J. V. (2018). *Voices From The Margins: An Analysis of the Emerging LGBTIQ-subject of Truth Commissions*. (Yüksek Lisans Tezi). Lund Üniversitesi, Hukuk Fakültesi.
- Margalit, A. (2018). Still A Blind Spot: The Protection Of LGBT Persons During Armed Conflict And Other Situations Of Violence. *International Review of the Red Cross*, 100 (1-2-3), 237-265. <https://doi.org/10.1017/S1816383119000201>.
- Meclis Araştırma Komisyonu (2013). *Toplumsal Barış Yollarının Araştırılması Ve Çözüm Sürecinin Değerlendirilmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırma Komisyonu Raporu*, 228-230. https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/cozum_sureci/docs/cozum_kom_raporu.pdf.
- Muddel K. ve Hawkins, S. (2018). Gender And Transitional Justice: A Training Module Series. *International Center for Transitional Justice*.
- Odermatt, J. (2013). "Between Law and Reality: New Wars and Internationalised Armed Conflict", *Amsterdam Law Forum*, 5(19), syf. 19-32.
- O'Mahony, D. ve Doak, J. (2012). Transitional Justice and Restorative Justice. *International Criminal Law Review* 12(3), 305-312. <https://doi.org/10.1163/157181212X650010>.
- Pembe Hayat LGBTT Dayanışma Derneği, (2011, Ekim,25). *Trans İnsan Hakları Savunucularına Hapis Cezası*. <http://www.pembehayat.org/haberler/detay/442/index.html>.
- Şenel, B. (2014). *Cinsel Yönelim Ayrımcılığının Gündelik Hayat Yansımaları* (Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İletişim Bilimleri Anabilim Dalı.
- Theodin, K. (2006). Justice in transition: The micropolitics of reconciliation in postwar Peru. *The Journal of Conflict Resolution*, 50(3), 433-57.
- Toft, M. D. (2010). Ending Civil Wars: A Case for Rebel Victory?. *International Security*, 34(4), 7-36. <https://doi.org/10.1162/isec.2010.34.4.7>. (akt. Cuma Çiçek. (2017). *Uluslararası Deneyimler Işığında Türkiye'de Barış Arayışları*, 22. DİSA Yayınları.)
- Uçarlar, N. (2015). *Hiçbir Şey Yerinde Değil: Çatışma Sonrası Süreçte Adalet ve Geçmişle Yüzleşme Talepleri*. İletişim Yayınları.
- Evans, G. & Newnham, J. (2007). *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, çev. H. Ahsen Utku, Gök-kubbe Yayınları, syf. 74.
- Uluyol, F. M. (2016). Cinsiyet Kimliği ve Cinsel Yönelime Bağlı Zorbalığa Maruz Kalma, Sosyal Destek ve Psikolojik İyi Hali Arasındaki İlişki. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 19, 87-96.
- United Nations High Commissioner for Human Rights. (2015) Report No.: Contract No.: A/HRC/29/23. https://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/HRC/29/23&referer=/english/&Lang=E.
- The Incite! Anthology. (2006). *Colors of Violence*. (ed. the INCITE! Women of Color Against Violence). *Duke University Press*, 251-266.
- The Uppsala Conflict Data Program*. (2021, Mayıs 25). The Uppsala Conflict Data Program, Uppsala Universitet. <https://ucdp.uu.se/actor/323>.
- Yıldırım, L. (2016). *Sosyal Dışlanma Karşısında Eşcinsel Kimliğin Kurulumu*. (Yüksek Lisans Tezi). Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı.

Diğer Kaynaklar

- Belek, S. (2018, 27 Aralık). *2019 Yılı Asgari Ücreti Belli Oldu*. Hakediş.org. <https://www.hakedis.org/2019-yili-asgari-ucreti-belirlendi/>.
- Amerikan Psikoloji Derneği. (2021, 17 Kasım). *Irkcılık, Ön Yargı, Ayrımcılık*. <https://www.apa.org/topics/racism-bias-discrimination/types-stress>.
- Çağlayan, H. (2014). *Aynı Evde Aynı Dilleri*, Disa Yayınları.
- LGBTT Hakları Platformu*. (2008). *LGBTT Bireylerin İnsan Hakları Raporu*. <https://docplayer.biz.tr/2526118-Lgbtt-bireylerin-insan-haklari-raporu-2008.html>.
- Kitty Geneovese Vakası ve Seyirci Etkisi*. (2021, 20 Kasım). İstanbul Medipol Üniversitesi Psikopol Dergisi. <https://dergipsikopol.com/kitty-geneovese-vakasi-ve-seyirci-etkisi/>.
- Devrim Evde Başlar: Risk Almak, Tabandan Örgütlenen, Topluluğun Sorumluluk Üstlendiği Stratejileri Uygulama. (2019. (çev). *Cinsel Şiddetle Mücadele Derneği*. <https://cinselsiddetlemucadele.org/yayinlar/devrim-evde-baslar-donusturucu-adalet-uzerine/>.
- Lederach, J.P. (2003). *Conflict Transformation. Beyond Intractability*. Eds. Guy Burgess and Heidi Burgess. Conflict Information Consortium, University of Colorado. <http://www.beyondintractability.org/essay/transformation>.

Elektronik Kaynaklar

- (1) Aktan, İ. (2014, Kasım 26). *Çözüm Sürecinin Kronolojisi*. Bianet. <https://bianet.org/bianet/siyaset/160243-cozum-surecinin-kronolojisi>. (21 Mart 2013 ile 6-12 Ekim 2014 arası aksi yazılmadığı sürece İrfan Aktan'dan alıntıdır.)
- (2) *PKK ve IŞİD'e hava operasyonu*. (2015, Temmuz 25). BBC News Türkçe. https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/07/150725_operasyon_aciklama.
- (3) *Silopi'de çatışma!*. (2015, Ağustos 7). Sözcü. <https://www.sozcu.com.tr/2015/gundem/silopide-catisma-903502/>.
- (4) Meclis Araştırma Komisyonu. (2013). *Toplumsal Barış Yollarının Araştırılması Ve Çözüm Sürecinin Değerlendirilmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırma Komisyonu Raporu*, 228-230. https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/cozum_sureci/docs/cozum_kom_raporu.pdf.
- (5) Küçükırca, İ. A. (2018). *Suriçini Ev Mekanı Üzerinden Düşünmek*. DİSA Yayınları, 45-52. (5 Haziran 2015 ile 23 Mayıs 2017 arası aksi yazılmadığı sürece İclal Ayşe Küçükırca'dan alıntıdır.)
- (6) *CHP'li Hakverdi: Boşaltılan okulları karargah mı yapacaksınız?* (14.12.2015). İleri Haber. <https://ilerihaber.org/icerik/chp39li-hakverdi-bosaltilan-okullari-karargah-mi-yapacaksiniz-27099.html>.
- BBC Cizre'de sivil ölümleri iddialarını araştırdı*. (2016, 1 Haziran). BBC News Türkçe. https://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/06/160601_cizre_bowen.
- (7) *9843 Eğitim-Sen Üyesi Açığa Alındı*. (2016, Eylül 10). Demokrat Haber. <https://www.demokrathaber.org/calisma-hayati/9843-egitim-sen-uyesi-aciga-alindi-h72453.html>.
- (8) Günaydın, A. (2019, Kasım 4). *Yeni dönemde 15, öncekinde 95 belediyeye kayyum atandı*. Independent Türkçe. <https://www.indyturk.com/node/88241/haber/yeni-d%C3%B6nemde-15-%C3%B6ncekinde-95-belediyeye-kayyum-atand%C4%B1>.
- (9) *İnkar edilen Dolmabahçe Mutabakatı'nın öncesi ve sonrası*. (2019, Şubat 28). Özgür Manşet. <https://ozgurmanset.net/inkar-edilen-dolmabahce-mutabakatinin-oncesi-ve-sonrasi/>.
- (10) *İnkar edilen Dolmabahçe Mutabakatı'nın öncesi ve sonrası*. (2019, Şubat 28). Özgür Manşet. <https://ozgurmanset.net/inkar-edilen-dolmabahce-mutabakatinin-oncesi-ve-sonrasi/>.
- (11) *İç Güvenlik Paketi sabaha karşı kabul edildi*. (2015, Mart 27). Evrensel. <https://www.evrensel.net/haber/108908/ic-guvenlik-paketi-sabaha-karsi-kabul-edildi>.
- (12) Dalmaz B. (2015, Kasım 10). İHD: "Öcalan üzerindeki tecrit derhal kaldırılın". CNN Türk. <https://www.cnntrk.com/turkiye/ihd-ocalan-uzerindeki-tecrit-derhal-kaldirilsin>.
- (13) Sözen, M. F. (2017, Ağustos 24). *Beş soruda Fırat Kalkanı harekatı | Nasıl başladı, nasıl sona erdi?*. Evrensel. <https://www.evrensel.net/haber/330355/bes-soruda-firat-kalkani-harekatı-nasil-basladi-nasil-sona-erdi>.
- (14) Kaynar M. K. (2019, Temmuz 21). *20 Temmuz 2015 Suruç Katliamı*. Nokta Haber Yorum. <https://noktahaberyorum.com/20-temmuz-2015-suruc-katliami-mete-k-kaynar.html>.
- (15) *Irak Kürdistan Bölgesinde referandum: Bağımsızlığa Evet*. (2017, Eylül 25). Evrensel. <https://www.evrensel.net/haber/333342/irak-kurdistan-bolgesinde-referandum-bagimsizliga-evet>.
- (16) *5 soruda Türkiye'nin Afrin'e yönelik Zeytin Dalı Harekatı*. (2018, Ocak 21). BBC News Türkçe. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-42766283>.
- (17) *170'ten Fazla isimden Milletvekillerine Afrin Mektubu: Savaşı Durdurun*. (2018, Ocak 24). Sputnik. <https://tr.sputniknews.com/turkiye/201801241031944153-afrin-zeytin-dali-harekatı-operasyon-vekil-mektup-savasi-durdurun/>.
- (18) *Barış İçin Akademisyenler Davasında İlk Karar: 1 Yıl 3 Ay Hapis Cezası*. (2018, Şubat 23). Gazete Karınca. <https://gazetekarınca.com/2018/02/baris-icin-akademisyenler-davasinda-ilk-karar-1-yil-3-ay-hapis-cezasi/>.
- (19) *Trans Erkek Bilgi bankası Kuruldu*. (2013, 18 Nisan). Kaos GL. <https://kaosgl.org/haber/kadından-erkeğe-transların-bilgi-bankasi-sick-o>.
- Ankara'da Kırmızı Şemsiye Cinsel Sağlık ve İnsan Hakları Derneği kuruldu*. (2013, 2 Mayıs). Sivil Toplum Geliştirme Merkezi. <https://www.stgm.org.tr/sites/default/files/2020-09/2013ten-2017ye-lgbtilerin-insan-haklari-raporu.pdf>.
- (20) *"Eşcinsel Hakem" davası sonuçlandı ve Halil İbrahim Dinçdağ davayı kazandı. Mahkeme, Türkiye Futbol Federasyonu'nun Halil İbrahim Dinçdağ'a 20 bin lira manevi, 3 bin lira maddi tazminat ödemesine hükmetti*. (2015, 19 Aralık). BBC Türkçe. https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/12/151229_tff_

- (21) *Keskesor Amed LGBTİ+ Oluşumu ve Dut Ağacı Kolektifi Diyarbakır'da "Militarizm, Vicdani Ret Hareketi ve Barış" başlıklı iki günlük bir konferans düzenledi.* (2013, 18-19 Mayıs). Sivil Toplum Geliştirme Merkezi. <https://www.stgm.org.tr/militarizm-vicdani-ret-hareketi-baris>.
- (22) *Ankara Valiliği Homofobi karşıtı yürüyüşün güvenliğini sağlayamayacağını bildirdi.* (2016, 20 Mayıs). Sivil Toplum Geliştirme Merkezi. <https://www.stgm.org.tr/sites/default/files/2020-09/2013ten-2017ye-lgbtlerin-insan-haklari-raporu.pdf>
- (23) 31 Mayıs 2013'te Taksim Gezi Parkının işgaline karşı toplumsal muhalefetin bileşenleri tarafından bir direniş başladı. Gezi Direnişiyle beraber LGBTİ+ görünürlüğü arttı. Gezi Direnişi'nin de etkisiyle Türkiye'de pek çok LGBTİ+ örgüt ve derneği kuruldu. Bunlara Mersin 7 Renk, Dersim Roştıya Asme, ZeugMadi, Hevî LGBTİ+, Trans Danışma Merkezi Derneği (T-Der) gibi dernek ve oluşumları örnek verilebilir.
- Mart 2013'te Mersin 7 Renk Derneği kuruldu.Bkz: <http://www.mersinyedirenk.org/>.
- Dersim'de LGBTİ Örgütlenmesi: Roştıya Asme.* (2014, 9 Şubat). Dersim News. <http://dersimnews.com/yasam/2014-02-09/dersimde-LGBTİ-orgutlenmesi-rostiya-asme>.
- Antepli LGBT'ler ZeugMADİ'yle Şanlıyor!* (2013, 24 Temmuz). Sivil Toplum Destekleme Derneği. <https://www.stgm.org.tr/antepli-lgbtler-zeugmadiyle-sanliyor>.
- İstanbul'da Kürt LGBT'ler için Bir Umut: Hêvî LGBTİ.* (2013, 26 Eylül). Sivil Toplum Geliştirme Merkezi. <https://www.stgm.org.tr/istanbulda-kurt-lgbtler-icin-umut-hevi-LGBTİ>.
- Trans Dayanışma Derneği Kuruldu.* (2013, 23 Temmuz). Kaos GL. <https://kaosgl.org/haber/trans-danisma-merkezi-dernegi-kuruldu>.
- (24) Onur haftası şiddetin gölgesinde başlıyor. (2016, 20 Haziran). Deutsche Welle Türkiye. <https://www.dw.com/tr/onur-haftas%C4%B1-%C5%9Fiddet-g%C3%B6lgesinde-ba%C5%9F%C4%B1yor/a-19341968>.
- (25) Temmuz 2013'ten itibaren İstanbul dışında da pek çok LGBTİ+ Onur Yürüyüşleri gerçekleşti.Bunlardan bazıları İzmir, Kocaeli, Malatya, Dersim, İskenderun'dur. Sırasıyla:
- Madenlioğlu, Ö. [pembe caretta]. (2014, 15 Aralık). *Pembe Caretta LGBTQ / Onur Yürüyüşü Antalya 2014*. https://www.youtube.com/watch?v=YOYNu9JemFM&ab_channel=pembecaretta.
- LGBT'ler "Gezi" sonrası her yerde: Taksim'de, Mersin'de ve Dersim'de.* (2013, 29 Temmuz). Yeşil Gazete. https://yesilgazete.org/lgbtler-gezi-sonrasi-her-yerde-taksimde-mersinde-ve-dersimde/amp/?doing_wp_cron=1637525764.4019908905029296875000
- hanganolittledomates. [2013, 2 Haziran]. *2013 İzmir Onur Yürüyüşü 'Gay Pride İzmir'*. <https://www.youtube.com/watch?v=HTybBaWooLw>.
- Deacon, J.[Mürsel Çoban]. (2015, 26 Mayıs). *1. Kocaeli LGBTİ Onur Yürüyüşü*. https://www.youtube.com/watch?v=TIAHvMgDoE8&ab_channel=M%C3%BCrsel%C3%87oban.
- Malatya'da onur yürüyüşü: Ne yalnız, ne de yanlış!* (2014, 23 Haziran). Sendika.org. <https://sendika.org/2014/06/malatyada-onur-yuruyusu-ne-yalniz-ne-de-yanlis-201108/>.
- Tunceli'de LGBTİ'den onur yürüyüşü.* (2014, 4 Ağustos). Özgür Dersim. <https://www.ozgurdersim.com/yemel/tuncelide-lgbtiden-onur-yuruyusu-h8217.html>
- İskenderun'da da onurumuzla yürüdük ayol!* (2014, 30 Haziran). Kaos GL. <https://kaosgl.org/haber/iskenderunrsquoda-da-onurumuzla-yuruduk-ayol>.
- (26) *CHP Milletvekili Candan Yüceer, LGBTİ'lerin uğradıkları ayrımcılık ve şiddete ilişkin gereken önlemlerin alınması amacıyla Meclis Araştırması açılmasını istedi.* (2016, 18 Ağustos). Gazete Duvar. <https://www.gazeteduvar.com.tr/gundem/2016/08/18/chpden-LGBTİ-bireyleri-icin-meclis-arastirmasi>.
- (27) *2011 yılında evlenmek için başvuran pembe kimliğe sahip trans erkek Aras Güngör ile mavi kimliğe sahip Barış Sulu'nun evlilik talepleri Ankara valiliği tarafından reddedildi.* (2014, 24 Şubat). <https://www.stgm.org.tr/sites/default/files/2020-09/2013ten-2017ye-lgbtlerin-insan-haklari-raporu.pdf>.
- (28) *Pembe Hayat & Kaos GL (2017). Cinsel Yönelim Cinsiyet Kimliği Temelli İnsan Hakları İzleme Raporu 2013-2014-2015-2016-2017.* Ayrıntı Basımevi. <https://www.stgm.org.tr/sites/default/files/2020-09/2013ten-2017ye-lgbtlerin-insan-haklari-raporu.pdf>

- (29) AYM, eşcinsellere sapkın demenin nefret söylemi olduğunu kabul etti. (2014, 16 Temmuz). Sivil Toplum Geliştirme Merkezi. <https://www.stgm.org.tr/sites/default/files/2020-09/2013ten-2017ye-lgbtilerin-insan-haklari-raporu.pdf>.
- (30) Milletimizin değerleriyle bağları öylesine kopmuş durumda ki bir büyük şehrimizde, CHP'li ilçe belediyesi mahalle komiteleri için yapılacak seçimde beşte bir oranında eşcinsel kotası koyabiliyor. (2017, 9 Kasım). Hürriyet Gazetesi. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/chpye-escinsel-kotasi-tepkisi-allah-sasirtmasin-40640095>
- (31) AK Parti'li eşcinseller Erdoğan'ın önünde bayrak açtı. (2014, 4 Ağustos). Posta Gazetesi. <https://www.posta.com.tr/ak-partili-escinseller-erdoganin-onunde-bayrak-acti-238770>
- (32) Ankara Valiliği ilde gerçekleşecek tüm LGBTİ+ etkinliklerini süresiz olarak yasakladı. (2017, 18 Kasım). Evrensel Haber. <https://www.evrensel.net/haber/338399/ankara-valiligi-tum-LGBTI-etkinliklerini-suresiz-yasakladi>.
- (33) Onur Yürüyüşleri valilik tarafından yasaklandı. (2018, 29 Haziran). Bianet. <https://bianet.org/bianet/LGBTI/198764-valilik-ten-onur-yuruyusune-yasak-karari-yuruyus-komitesi-nden-cagri>.
- (34) Onur Yürüyüşü'nü tehdit eden Alperen Ocakları Vakfı İstanbul İl Başkanı Kürşat Mican'a para cezası verildi. (2017, 14 Aralık). Diken. <https://www.diken.com.tr/onur-yuruyusunu-tehdit-eden-alperen-ocaklari-yoneticisine-para-cezasi/>.

